

การรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 – 2475

ปริญญานิพนธ์
ของ
ธานินทร์ ทิพย์วงศ์

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์
พฤษภาคม 2551

การรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 - 2475

ปริญญานิพนธ์
ของ
ธานินทร์ ทิพยวงศ์

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์
พฤษภาคม 2551
ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

การรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 - 2475

บทคัดย่อ
ของ
ธานินทร์ ทิพยวงศ์

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์
พฤษภาคม 2551

ธานินทร์ ทิพย์วงศ์. (2551). *การรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 - 2475*.

ปริญญาณิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. คณะกรรมการควบคุม: ผู้ช่วยศาสตราจารย์เชาวลี จงประเสริฐ, รองศาสตราจารย์ ดร.ชาคริต ชุ่มวัฒนะ.

ปริญญาณิพนธ์เล่มนี้จัดทำขึ้น เพื่อศึกษาเหตุผลและการดำเนินงานของรัฐในการรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 - 2475 ตลอดจนแสดงให้เห็นถึงผลและปัญหาของการรักษาความสะอาดในช่วงเวลาดังกล่าว

ครั้นทำการศึกษาแล้วพบว่า รัฐมีเหตุผลในการรักษาความสะอาดเพื่อส่งเสริมการปฏิรูปสังคมให้ทันสมัย ยุติการร้องเรียนเรื่องกรุงเทพฯ สกปรก และป้องกันกาฬโรคระบาด ทั้งนี้รัฐมีวิธีดำเนินงานรักษาความสะอาดโดย มอบหมายให้กรมสุขาภิบาลกับกระทรวงนครบาลออกข้อบังคับกำจัดสิ่งปฏิกูล และส่งพนักงานไปกำจัดสิ่งดังกล่าวในที่สาธารณะ ต่อมาจ้างเอกชนมาช่วยหน่วยงานข้างต้นดำเนินงาน เริ่มตัดถนนเพื่อกำจัดความสกปรกได้สะดวก และอบรมสั่งสอนนักเรียนให้ใส่ใจในการรักษาความสะอาด

เมื่อรัฐดำเนินงานรักษาความสะอาดจึงปรากฏผลดีคือ การรักษาความสะอาดอย่างเป็นระบบ การมีถนนตัดใหม่หลายสาย และสุขนิจรจัดถูกกำจัด แต่ในขณะนั้นมีผลเสียรวมอยู่ด้วย ที่สำคัญได้แก่ การกำจัดสิ่งปฏิกูลไม่หมดทำให้เกิดความสกปรกต่อไป และการถมคลองเพื่อระบายความโสโครก แต่ทำให้ขาดแหล่งน้ำสำหรับการอุปโภคบริโภค นอกจากนั้นยังมีปัญหาของการรักษาความสะอาดตามมาก็คือ รัฐกำจัดความสกปรกไม่ทั่วถึง หน่วยงานราชการบางแห่งกับประชาชนบางส่วนไม่ให้ความร่วมมือหรือขัดขวางการดำเนินงาน การขาดแคลนเครื่องมือรักษาความสะอาดที่ทันสมัย และพนักงานรักษาความสะอาดไม่มีความปลอดภัยในขณะปฏิบัติหน้าที่

THE STUDY OF THE GOVERNMENT'S PUBLIC HYGIENE MEASURES IN BANGKOK
IN THE PERIOD OF 1897 - 1932

AN ABSTRACT
BY
TANIN TIPAYANG

Presented in Partial Fulfillment of the Requirements for the
Master of Arts Degree in History
at Srinakharinwirot University
May 2008

Tanin Tipayang. (2008). *The Study of the Government's Public Hygiene Measures in Bangkok in the Period of 1897-1932*. Master thesis, M.A. (History). Bangkok: Graduate School, Srinakharinwirot University. Advisor Committee: Assist. Prof. Chaovalee Chongprasert, Assoc. Prof. Dr. Chakrit Choomwattana.

The Objectives of this research were to study the government's public hygiene regulation and its rationale in Bangkok in the period of 1897-1932, as well as to show the consequences and problems of the hygiene procedure occurred during the time frame.

The study indicated the government's rationale for public hygiene regulation: to support the social modernization, to stop the complaints about the cleanliness of Bangkok, and to prevent the widespread of bubonic plague. The government had initiated public hygiene measures by assigning the sanitation department and ministry of Bangkok metropolitan at the time to impose the regulations on garbage disposal. The staffs were sent to clean public areas, which the private organization was later contracted to do the job. Roads were built for the convenience of maintaining public hygiene standards while students were cultivated the importance of personal hygiene.

As the consequences of the government's measures, the maintenance of public hygiene was systematized, many new roads were built and stray dogs were disposed. However, such measures also caused negative effects. The failure to have all public areas cleaned caused contaminating dirtiness while the filling of canals to prevent dirtiness resulted in insufficient water supply. In addition, many hygienic problems did arise. That is, the government could not maintain the hygiene public standard throughout the entire metropolitan area. Some organization and people did not cooperate in the hygiene procedures, while the staffs lacked modern equipment and safety in doing their job.

ปริญญานิพนธ์
เรื่อง
การรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 - 2475
ของ
ธานินทร์ ทิพยวงศ์

ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัยให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์
ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

.....คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เพ็ญศิริ จีระเดชากุล)
วันที่.....เดือน..... พ.ศ. 2551

คณะกรรมการควบคุมปริญญานิพนธ์

.....ประธาน
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ไชวดี จงประเสริฐ)

.....กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.ชาคริต ชุ่มวัฒนะ)

คณะกรรมการสอบปากเปล่า

.....ประธาน
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์สวิตีร์ พิสนุพงศ์)

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ไชวดี จงประเสริฐ)

.....กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.ชาคริต ชุ่มวัฒนะ)

.....กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ณรงค์ พ่วงพิศ)

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัย
จาก
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จได้ด้วยความช่วยเหลือจากบุคคลหลายท่าน ผู้วิจัยขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์เชาวลี จงประเสริฐ ประธานควบคุมปริญญานิพนธ์ รองศาสตราจารย์ ดร.ชาคริต ชุ่มวัฒนะ กรรมการควบคุมปริญญานิพนธ์ และรองศาสตราจารย์สนั่น เมืองวงษ์ อดีตประธานควบคุมปริญญานิพนธ์ ที่ได้สละเวลาให้คำปรึกษาการจัดทำปริญญานิพนธ์

นอกจากนี้ผู้วิจัยขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์สาวิตรี พิณพวงศ์ และรองศาสตราจารย์ณรงค์ พ่วงพิศ ที่กรุณารับเป็นกรรมการสอบปากเปล่าและให้คำแนะนำที่มีประโยชน์อย่างยิ่ง

ขอขอบพระคุณคณาจารย์แห่งภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ที่ช่วยอบรมสั่งสอนตลอดระยะเวลาการศึกษา

ขอขอบพระคุณเจ้าหน้าที่สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ บรรณารักษ์สำนักหอสมุดแห่งชาติ สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยรามคำแหง สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดปรีดี พนมยงค์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และห้องสมุดสถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ท้ายที่สุดผู้วิจัยขอขอบพระคุณคณาจารย์แห่งภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง คุณไพบูลย์ ทิพยางค์ (ป้า) คุณจันทร์สุดา ทิพยางค์ (แม่) คุณชัยวัฒน์ บุญประดับ (สุภาพบุรุษแห่งเมืองสวรรค์โลก) และคุณพุดชัช ทิพยางค์ (ยี่เฮีย) ที่ให้โอกาสทางการศึกษา ความรัก และกำลังใจตลอดมา

ธานินทร์ ทิพยางค์

สารบัญ

บทที่	หน้า
บทนำ.....	ก
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	จ
จุดมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า	จ
ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า	ฉ
ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า	ฉ
วิธีการศึกษาค้นคว้า	ฉ
แหล่งศึกษาค้นคว้า.....	ฉ
 1 กรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 – 2475	1
1. กรุงเทพฯ ก่อนพ.ศ. 2440.....	1
1.1 องค์ประกอบทางกายภาพ	2
1.2 ระบบสาธารณูปโภค.....	6
2. กรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 – 2475	8
2.1 องค์ประกอบทางกายภาพ	8
2.2 ระบบสาธารณูปโภค.....	16
 2 สภาพความสกปรกในกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 – 2475.....	20
1. สภาพความสกปรกในกรุงเทพฯ ก่อนพ.ศ. 2440	20
1.1 สาเหตุของความสกปรก	20
1.2 สภาพความสกปรก	24
1.3 ผลจากความสกปรก.....	26
2. สภาพความสกปรกในกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 – 2475.....	28
2.1 สาเหตุของความสกปรก	28
2.2 สภาพความสกปรก	33
2.3 ผลจากความสกปรก.....	37

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
3 การรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 – 2475	39
1. การรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ก่อนพ.ศ. 2440	39
1.1 เหตุผลของรัฐในการรักษาความสะอาด	39
1.2 การดำเนินงานของรัฐในการรักษาความสะอาด	40
2. การรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 – 2475	46
2.1 เหตุผลของรัฐในการรักษาความสะอาด	46
2.2 การดำเนินงานของรัฐในการรักษาความสะอาด	46
4 ผลและปัญหาของการรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ	
ระหว่างพ.ศ. 2440 – 2475	69
1. สภาพภายหลังการรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ก่อนพ.ศ. 2440	69
1.1 ผลดี	69
1.2 ผลเสีย	69
1.3 ปัญหา	71
2. ผลและปัญหาของการรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ	
ระหว่างพ.ศ. 2440 – 2475	72
2.1 ผลดี	72
2.2 ผลเสีย	74
2.3 ปัญหา	76
5 บทสรุป	79
บรรณานุกรม	84
ประวัติย่อผู้วิจัย	96

บัญชีตาราง

ตาราง

หน้า

1 แสดงการเกิดน้ำท่วมในกรุงเทพฯ ก่อนพ.ศ. 2440	21
2 แสดงคลองที่มีฝักตบชาวในกรุงเทพฯ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	30
3 แสดงจำนวนผู้เสียชีวิตด้วยกาฬโรคในกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2447 - 2451	32
4 แสดงประกาศกำจัดขยะมูลฝอยในกรุงเทพฯ ของกรมสุขาภิบาลระหว่าง พ.ศ. 2440 - 2475	48
5 แสดงประกาศกำจัดอุจจาระ - ปัสสาวะในกรุงเทพฯ ของกรมสุขาภิบาลระหว่าง พ.ศ. 2440 - 2475	52
6 แสดงประกาศกำจัดน้ำโสโครกในกรุงเทพฯ ของกรมสุขาภิบาลระหว่าง พ.ศ. 2440 - 2475	56
7 แสดงประกาศกำจัดซากสัตว์ในกรุงเทพฯ ของกรมสุขาภิบาลระหว่าง พ.ศ. 2440 - 2475	58
8 แสดงป่าช้าที่กระทรวงนครบาลจัดตั้งในพ.ศ. 2460	60
9 แสดงตัวอย่างเอกสารที่ช่วยดำเนินงานรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 - 2475	65
10 แสดงจำนวนยาเบื่อที่วางและจำนวนสุนัขจรจัดที่ถูกยาเบื่อในกรุงเทพฯ พ.ศ. 2451	73
11 แสดงตัวอย่างคลองที่รัฐถมในกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2451 - 2462	75
12 แสดงตัวอย่างเครื่องมือรักษาความสะอาดที่รัฐไม่เคยจัดซื้อหรือสร้างขึ้น ระหว่างพ.ศ. 2440 - 2475	77

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ

หน้า

1 แผนที่กรุงเทพฯ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก	3
2 แผนที่กรุงเทพฯ ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	6
3 แผนที่กรุงเทพฯ ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	18
4 แผนที่กรุงเทพฯ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว	19
5 น้ำท่วมกรุงเทพฯ พ.ศ. 2422	21
6 ศพไร้ญาติในกรุงเทพฯ ก่อนพ.ศ. 2440 สัปเหร่อได้ชำแหละให้เป็นอาหาร ของนกแร้ง	23
7 การระบายไอเสียจากโรงสีข้าว พ.ศ. 2451	29
8 สภาพความสกปรกจากขยะมูลฝอย	34
9 ถนนเจริญกรุงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	45
10 วิธีการหนึ่งในการกำจัดขยะมูลฝอย	49
11 รูปแบบเว็จ (ส้วม) สาธารณะตามประกาศจัดการสอาด ในจังหวัดพระนคร ข้อ 7 พ.ศ. 2441	54
12 รูปวาดพนักงานและเกวียนบริษัทสอาดออกเก็บถึงอุจจาระ	67
13 แผนที่คลองเต็กπίเกย ตำบลลำเพ็ญ พ.ศ. 2439	70

บทนำ

นับแต่สถาปนากรุงรัตนโกสินทร์การรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ยังไม่ใช่นโยบายหลักของรัฐ แต่มีการปฏิบัติเป็นครั้งคราว เช่น พระมหากษัตริย์จะทรงใช้พื้นที่ที่ประกอบพระราชพิธี¹ การเตรียมพิธีต้อนรับราชทูตต่างประเทศ การป้องกันไม่ให้มีเชื้อเพลิงเกิดไฟไหม้² และการทำให้เส้นทางคมนาคมเกิดความสะอาด³ ฯลฯ ส่วนการดำเนินงานไม่มีหน่วยงานได้รับผิดชอบ โดยมากพระมหากษัตริย์ทรงออกประกาศให้ขุนนางกับประชาชนช่วยกันรักษาความสะอาด⁴

หากอย่างไรก็ตามเมื่อเข้าสู่พ.ศ. 2440 เป็นต้นมา รัฐให้ความสำคัญกับการรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ยิ่งขึ้น เพราะตระหนักในเหตุผล 3 ประการคือ ประการแรก ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411 – 2453) มีการปฏิรูปประเทศให้ทันสมัยตามแบบชาตินิยมยุโรป กรุงเทพฯ จึงได้รับการพัฒนาการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม ซึ่งทางด้านสังคมการรักษาความสะอาดถือเป็นงานหนึ่งที่จะต้องดำเนินการ เพราะช่วยแสดงภาพลักษณ์ความเจริญได้อย่างเป็นรูปธรรม ประการที่สอง เจ้าพระยาอภัยราชา (โรลด์ ยัคมินส์) ที่ปรึกษาราชการทั่วไปกราบทูลรายงานว่า ชาวต่างชาติมักร้องเรียนว่า กรุงเทพฯ สกปรกไม่สมกับเป็นราชธานี อีกทั้งเรียกร้องให้รัฐมีหน่วยงานรักษาความสะอาดขึ้น⁵ ประการที่สาม นับแต่พ.ศ. 2437 เกิดกาฬโรคระบาด แม้ประเทศไทยจะทำความสะอาดและตั้งด่านกักโรคที่ทำเรือแล้วก็ตาม แต่ในกรุงเทพฯ ยังไม่มีมาตรการป้องกันแต่อย่างใด⁶ ด้วยเหตุผลเหล่านี้รัฐจึงมอบหมายให้กรมสุขาภิบาล⁷ และ

---

¹ หมายกำหนดการเรื่อง แห่งทรงผนวชพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าโคราช พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าวาสุกรี พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าจันทร ปี จ.ศ. 1164. (2525). ใน ประชุมหมายรับสั่ง ภาควิชาที่ 2 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 50.

² เกณฑ์โลกทำความสะอาดตึกดิน จ.ศ. 1204. (2537). ใน ประชุมหมายรับสั่ง ภาควิชาที่ 4 ตอนที่ 2 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. 1203 – 1205. หน้า 40.

³ ประกาศในรัชกาลที่ 5 พระราชบัญญัติธรรมเนียมคลองมืออยู่ 10 ข้อ. (2478). ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 8. หน้า 29.

⁴ ประกาศ ทรงตักเตือนไม่ให้ทิ้งศพสัตว์ลงในน้ำ และให้ทอดเตาไฟอย่าให้เป็นเชื้อเพลิง และให้คิดทำลิ้มสลักรักษาเรือน. (2503). ใน ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394 – 2400. หน้า 256.

⁵ สุวัสดิ โภชนพันธ์. (2545). สุขาภิบาลในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์. รัฐศาสตร์สาร. 23(1): 163.

⁶ วรณาร แก้วศิริ. (2534). โรคระบาดในชุมชนภาคกลางของไทย พ.ศ. 2440 – 2475 : การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์. หน้า 88.

⁷ สุวัสดิ โภชนพันธ์. (2545). เล่มเดิม. หน้า 166.

กระทรวงนครบาล¹ รับผิดชอบรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ อย่างเป็นทางการระหว่างพ.ศ. 2440 กระทั่งถึงเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ. 2475 ซึ่งแต่ละหน่วยงานดำเนินงานรักษาความสะอาดดังต่อไปนี้

1. กรมสุขาภิบาล* ดำเนินงานรักษาความสะอาด 4 เรื่องคือ

1.1 การกำจัดขยะมูลฝอย เนื่องจากประชาชนทิ้งขยะมูลฝอยไม่เป็นที่เกิดความสกปรกไปทั่ว กรมสุขาภิบาลจึงเข้ารักษาความสะอาดโดย ชั้นแรกออกกฎหมายห้ามประชาชนทิ้งขยะมูลฝอยบนถนน ลงคลอง หรือให้ช่วยกำจัดเมื่อพบแหล่งสะสม² ชั้นต่อมากรมสุขาภิบาลได้จัดพนักงานกรมหรือเอกชน ทำหน้าที่กวาด เก็บ ขยะมูลฝอยตามที่สาธารณะ³ แล้วนำไปฝังบริเวณที่ลุ่ม เช่น พื้นที่รอบๆ วัดดอน⁴ นอกจากนี้ใน พ.ศ. 2460 ยังวางแผนจัดสร้างเตาไผ่ทำลายด้วย⁵

1.2 การกำจัดอุจจาระ – ปัสสาวะ ด้วยขณะนั้นประชาชนอุจจาระ – ปัสสาวะไม่เป็นที่เช่นกัน เป็นบ่อเกิดของโรคระบาดเสมอ กรมสุขาภิบาลจึงออกกฎหมายบังคับให้ประชาชนขุดถ่ายในสวนที่มีถังรองรับ ส่วนสัตว์เลี้ยงให้เจ้าของเก็บมูลฝังดิน⁶ ลำดับต่อมากรมยังให้พนักงานหรือเอกชนที่จ้างไว้ ทำหน้าที่ขนอุจจาระ – ปัสสาวะจากถังรองรับไปเททิ้งนอกกรุงเทพฯ⁷

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5กษ.9/9 เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 5 กระทรวงเกษตรธิการ เรื่องฝึกตบขวา (4 เมษายน ร.ศ. 126 (พ.ศ. 2450) – 26 มกราคม ร.ศ. 127 (พ.ศ. 2451)) (ไมโครฟิล์ม)

* ก่อตั้งเมื่อพ.ศ. 2440 สังกัดกระทรวงนครบาล ต่อมาย้ายไปสังกัดกระทรวงมหาดไทยในพ.ศ. 2465 และเปลี่ยนชื่อเป็นกรมนครบาลในพ.ศ. 2468

² ประกาศจัดการสอาด ในจังหวัดพระนคร. (2441, 22 พฤษภาคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 15 แผ่นที่ 8. หน้า 82-86.

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5น.5.12/3 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล เรื่องสัญญาจ้างเหมาขนย้ายขยะมูลฝอยในพระนคร (24 กุมภาพันธ์ – 8 มีนาคม ร.ศ. 116 (พ.ศ. 2440))

⁴ มณีรัตน์ แยมประเสริฐ. (2520). บทบาททางด้านการบริหารราชการแผ่นดินของเจ้าพระยาอมราช (บัน สุขุม) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. หน้า 161.

⁵ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6น.7.1/23 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล เรื่องสร้างเตาเผาทำลายขยะมูลฝอยสำหรับกรมสุขาภิบาล และเรื่องจัดการสุขาภิบาลให้เป็นมีวินัยเปลี่ยนแปลง (12 มกราคม 2460 – 14 สิงหาคม 2465)

⁶ ประกาศจัดการสอาด ในจังหวัดพระนคร. (2441, 22 พฤษภาคม). หน้าเดิม.

⁷ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5น.5.12/5 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล เรื่องกรมสุขาภิบาลทำสัญญากับบริษัทสะอาด (14 มีนาคม ร.ศ. 116 (พ.ศ. 2440) – 28 มีนาคม ร.ศ. 119 (พ.ศ. 2443))

1.3 การกำจัดน้ำโสโครก น้ำโสโครกคือน้ำใช้แล้วจากชุมชน กรมสุขาภิบาลห้ามปล่อยทิ้งบนถนน ลงคลอง¹ แต่ขณะเดียวกันได้ส่งเสริมให้นำมาทิ้งที่ระบายริมถนน โดยสัปดาห์หนึ่งจะใช้น้ำดีมาผลักดันน้ำโสโครกออกแม่น้ำ²

1.4 การกำจัดซากสัตว์ เพราะมีการทิ้งในที่สาธารณะ กรมสุขาภิบาลจึงออกกฎหมายให้ประชาชน โรงฆ่าสัตว์ นำซากสัตว์ของตนไปฝังป่าช้าหรือที่ที่จัดไว้ ส่วนซากสัตว์จรจัดจะให้พนักงานกวาดมูลฝอยเป็นผู้เก็บและฝัง³

2. กระทรวงนครบาล* ดำเนินงานรักษาความสะอาด 2 เรื่องคือ

2.1 การกำจัดศพคน ด้วยประชาชนนิยมนำศพไปฝังไว้ที่หลังวัดให้เร่งกิน ส่วนการฝังหรือเผาศพทั่วไปมักทำให้เกิดกลิ่น เขม่าควันเสมอ⁴ กระทรวงนครบาลจึงเข้าดำเนินงานโดย วางระเบียบให้ทุก ๆ ศพต้องได้รับการชันสูตรและมีใบอนุญาตก่อนนำไปฝังหรือเผา กำหนดที่ฝัง เผา ศพให้เป็นระเบียบไม่บังเกิดกลิ่น ควัน ความอู้อี้ได้⁵

นอกจากนี้การกำจัดศพคนยังมีกลุ่มพ่อค้าจีนชื่อ คณะไต้ฮงกง มาช่วยกระทรวงนครบาลเก็บศพไปฝังเป็นสาธารณะกุศลด้วย⁶

2.2 การกำจัดผักตบชวา พืชที่ขยายพันธุ์อย่างรวดเร็วในแหล่งน้ำ หากต้นเน่าตายจะทำให้ น้ำสกปรก กระทรวงนครบาลกำจัดโดยเอาขึ้นบกตากแห้ง เผาไฟ หรือใส่เรือไปทิ้งทะเล⁷

¹ ประกาศจัดการสะอาด ในจังหวัดพระนคร. (2441, 22 พฤษภาคม). หน้าเดิม.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5น.5.1/72 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล เรื่องขอยืมสูบน้ำของกรมกองตระเวนไปสูบล้างท่อน้ำที่ถนนพระเมรุฯ (28 – 30 มีนาคม ร.ศ.122 (พ.ศ. 2446))

³ ประกาศกรมสุขาภิบาล. (2478). ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 16. หน้า 357.

* หน่วยงานปกครองกรุงเทพ โดยตรง ภายหลังถูกรวมเข้ากับกระทรวงมหาดไทยในพ.ศ. 2465

⁴ เทพชู ทับทอง. (2525). กรุงเทพฯ ในอดีต. หน้า 91.

⁵ กฎเสนาบดีกระทรวงนครบาล ว่าด้วยป่าช้า แลนายป่าช้า. (2477). ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 30. หน้า 250 – 251.

⁶ กรรณิการ์ ตันประเสริฐ; และคนอื่นๆ. (2543). รายงานการวิจัยเรื่อง 90 ปีมูลนิธิป่อเต็กตึ๊งบนเส้นทางประวัติศาสตร์สังคมไทย : ประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่า. หน้า 51 – 53.

⁷ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5กษ.9/9 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงเกษตรธิการ เรื่องผักตบชวา (4 เมษายน ร.ศ. 126 (พ.ศ. 2450) – 26 มกราคม ร.ศ.127 (พ.ศ. 2451)) (ไมโครฟิล์ม).

ครั้นพ.ศ. 2460 กระทรวงนครบาลโอนหน้าที่กำจัดผักตบชวาให้กับกรมทدنน้ำ ซึ่งกรมได้คิดวิธีกำจัดเพิ่มเช่น ปนเป็นปุ๋ยใส่นาข้าว¹ และพ.ศ. 2463 ได้บังคับใช้พระราชบัญญัติกำจัดผักตบชวาในกรุงเทพฯ² รวมถึงขอคำแนะนำจากต่างประเทศเพื่อประยุกต์เทคโนโลยีตะวันตกมาดำเนินการกำจัดด้วย

จากที่กล่าวมา การดำเนินงานรักษาความสะอาดนี้มีความน่าสนใจ เพราะเป็นงานรักษาความสะอาดสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ประกอบกับยังไม่มีผู้ใดทำการศึกษาโดยตรง ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาให้ละเอียด ซึ่งประโยชน์ที่เกิดขึ้นจะเป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับการรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ช่วงเวลาดังกล่าวสืบไป

---

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.11/1152 เอกสารกระทรวงเกษตรธิการ รัชกาลที่ 6 เรื่องกรมทدنน้ำ (กรมคลองเดิม) รับโอนการกำจัดผักตบชวาในมณฑลกรุงเทพฯ จากกระทรวงนครบาล

² ประกาศให้ใช้พระราชบัญญัติกำจัดผักตบชวา พระพุทธศักราช 2456 ในมณฑลกรุงเทพฯ จังหวัดราชบุรี จังหวัดสมุทรสงคราม จังหวัดฉะเชิงเทรา จังหวัดนครนายก จังหวัดพิษณุโลก จังหวัดสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย และจังหวัดพิจิตร. (2477). ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 33. หน้า 127.

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ปัจจุบันยังไม่ปรากฏว่ามีผู้ศึกษาค้นคว้าวิจัยการรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ พ.ศ. 2440 – 2475 โดยตรง แต่มีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องซึ่งสามารถนำมาเป็นส่วนประกอบในการศึกษาค้นคว้าวิจัยในครั้งนี้ได้คือ

มนฤทัย ไชยวิเศษ. (2541). ประวัติศาสตร์สังคม : ส้วมและเครื่องสุขภัณฑ์ในประเทศไทย (พ.ศ. 2440 – 2540). วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต(ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ถ่ายเอกสาร.

จากการศึกษาพบว่า ส้วมและเครื่องสุขภัณฑ์เป็นวิทยาการหนึ่งของตะวันตกที่รัฐรับเข้ามาเพื่อให้ประชาชนใช้ขับถ่าย กำจัดอุจจาระ – ปัสสาวะให้ถูกสุขลักษณะยิ่งขึ้น ซึ่งระยะแรกรัฐต้องออกกฎหมายบังคับให้ใช้เพราะประชาชนไม่เคยชินและไม่ทราบถึงอันตรายจากสิ่งขับถ่าย ต่อมารัฐได้นำเรื่องการใช้ส้วมมาเป็นเนื้อหาหนึ่งของการศึกษา ทำให้ประชาชนใช้ส้วมอย่างกว้างขวาง จนกระทั่งพัฒนาส้วมและเครื่องสุขภัณฑ์ให้สะดวกต่อการกำจัดอุจจาระ – ปัสสาวะได้

ผู้วิจัยสามารถนำเนื้อหาบางส่วนของวิทยานิพนธ์เล่มนี้มาเป็นส่วนประกอบของการวิจัยได้ โดยเฉพาะเรื่องส้วมและวิธีการกำจัดอุจจาระ – ปัสสาวะระหว่างพ.ศ. 2440 - 2475

สุรพล สุดารา; และคนอื่นๆ. (2525). ประวัติปัญหาสภาวะแวดล้อมในสมัยรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: งานวิจัยจากเงินทุนอุดหนุนเพื่อเพิ่มพูนและพัฒนาประสิทธิภาพทางวิชาการ เรื่อง พัฒนาการทางด้านวิชาการของแต่ละสาขาวิชาในรอบ 200 ปีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

จากการศึกษาพบว่า สภาวะแวดล้อมคือสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ เช่น ผืนดิน ป่าไม้ แม่น้ำ กับสิ่งที่มนุษย์สร้างตามความเจริญของการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม เช่น บ้านเรือน โรงงาน อุตสาหกรรม พาหนะจักรกลต่างๆ โดยตั้งแต่สถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา มนุษย์มักนำสิ่งที่สร้างมาทำลายสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติเพื่อผลประโยชน์จนเกิดปัญหาสภาวะแวดล้อมขึ้น ได้แก่ ปัญหาขยะมูลฝอย แม่น้ำลำคลองเน่าเสียและตื้นเขิน ฯลฯ ซึ่งปัญหาเหล่านี้ยังคงอยู่ในปัจจุบัน

ผู้วิจัยสามารถนำเนื้อหาบางส่วนของงานวิจัยเล่มนี้มาเป็นส่วนประกอบของการวิจัยได้ โดยเฉพาะเรื่องปัญหาขยะมูลฝอย ปัญหาแม่น้ำลำคลองสกปรก และปัญหาผักตบชวาระหว่างพ.ศ. 2440 - 2475

จุดมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

1. เพื่อศึกษาเหตุผลของรัฐในการรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 – 2475

2. เพื่อศึกษาการดำเนินงานของรัฐในการรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 – 2475
3. เพื่อศึกษาผลและปัญหาของการรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 – 2475

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

1. ทำให้ทราบเหตุผลของรัฐในการรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 - 2475
2. ทำให้ทราบการดำเนินงานของรัฐในการรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 - 2475
3. ทำให้ทราบผลและปัญหาของการรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 – 2475
4. ทำให้ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับการรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 - 2475

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาเรื่องการรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 – 2475 นี้เป็นการศึกษาการดำเนินงานของรัฐในการรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ฝั่งพระนคร ซึ่งสาเหตุที่เริ่มต้นศึกษาตั้งแต่พ.ศ. 2440 เพราะเป็นปีแรกที่รัฐเริ่มรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ อย่างเป็นทางการ และการศึกษาเรื่องนี้สิ้นสุดในพ.ศ. 2475 เพราะเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบประชาธิปไตยมีผลทำให้กฎหมาย และหน่วยงานที่รัฐมอบหมายให้ดำเนินงานรักษาความสะอาดตั้งแต่พ.ศ. 2440 ยุติ

วิธีการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าในครั้งนี้ผู้วิจัยใช้ข้อมูลที่เป็นเอกสารชั้นต้น (Primary Sources) ทั้งที่ยังมิได้จัดพิมพ์และจัดพิมพ์แล้ว นอกจากนี้ยังใช้เอกสารชั้นรอง (Secondary Sources) เช่น หนังสือวารสาร งานวิจัย และวิทยานิพนธ์ โดยเน้นวิธีการวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารดังกล่าวด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) แล้วนำเสนอข้อมูลแบบพรรณนาวิเคราะห์

แหล่งศึกษาค้นคว้า

1. สำนักหอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี
2. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ท่าวาสุกรี
3. สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

4. สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยรามคำแหง
5. สถาบันวิทยบริการ ห้องสมุดคณะครุศาสตร์ และห้องสมุดคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
6. หอสมุดปรีดี พนมยงค์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บทที่ 1

กรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 – 2475

ตั้งแต่พ.ศ. 2440 รัฐดำเนินงานรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ เพื่อส่งเสริมความทันสมัยอย่างเมืองในอารยประเทศ ดังนั้นการศึกษาเรื่องการรักษาความสะอาดจึงต้องเข้าใจความเป็นมาองค์ประกอบภายในหรือภาพรวมของกรุงเทพฯ ขณะนั้นเป็นลำดับแรก

1. กรุงเทพฯ ก่อนพ.ศ. 2440

กรุงเทพฯ ในอดีตเรียกว่า บางกอก ตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ซึ่งเมื่อหลายหมื่นปีที่แล้วพื้นที่เคยจมอยู่ใต้ทะเล แต่เพราะคลื่นและลมมรสุมได้พัดเอาดินตะกอนเข้าทับถมบ่อยครั้งจนกลายเป็นพื้นดิน¹

ต่อมาเมื่อพื้นดินแข็งตัวแล้วจึงมีคนเข้ามาอยู่อาศัย และเมื่อถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาก็ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงคือ มีการขุดคลองลัดเพื่อแก้ไขความคดเคี้ยวของแม่น้ำเจ้าพระยา ตรงปากคลองบางกอกน้อยถึงปากคลองบางกอกใหญ่ กระแสน้ำจึงไหลมาทางคลองลัดมากจนขยายเป็นแม่น้ำ ส่งผลให้พื้นที่บางกอกมีแม่น้ำผ่านกลางแบ่งชุมชนเป็นสองฝั่งคือ ฝั่งตะวันตกกับฝั่งตะวันออก ซึ่งในความเปลี่ยนแปลงนี้ กรุงศรีอยุธยาเห็นประโยชน์ที่จะใช้บางกอกเป็นเสมือนประตูคอยควบคุมการเข้าออกอาณาจักรของชาวต่างชาติ จึงยกระดับชุมชนบางกอกทั้งสองฝั่งขึ้นเป็นเมืองหน้าด่านพร้อมกับตั้งชื่อเมืองว่า ธนบุรีศรีมหาสมุทร²

ต่อมากรุงศรีอยุธยาเสียเอกราชแก่พม่าในพ.ศ. 2310 สมเด็จพระเจ้าตากสิน (พ.ศ. 2310 – 2325) ทรงรวบรวมไพร่พลกอบกู้อิสรภาพได้สำเร็จ แต่ไม่ทรงตั้งมั่นที่กรุงศรีอยุธยาอีกเนื่องจากถูกทำลาย ทรงสนพระทัยเมืองธนบุรี เพราะขนาดของเมืองไม่ใหญ่ง่ายกับการรักษา อีกทั้งมีช่องทางออกทะเลใช้หลบภัยข้าศึกได้ เหตุนี้จึงโปรดเกล้าฯ สถาปนาธนบุรีเป็นเมืองหลวง โดยมีการขุดคูก่อกำแพงเมือง และกำหนดให้พื้นที่บางกอกฝั่งตะวันตกเป็นที่ตั้งของพระราชวัง บ้านขุนนาง ชุมชน

---

¹ กำธร กุลชล; ทรงสรรค์ นิลกำแหง; และ ชาติชัย ไชยสิทธิ์. (2523, ธันวาคม - 2525, ธันวาคม). วิวัฒนาการทางกายภาพของกรุงรัตนโกสินทร์ฝั่งตะวันออก : ตั้งแต่ก่อนเริ่มสร้างกรุงจนถึงสมัยเปลี่ยนแปลงระบ
การปกครอง. วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร. 4 - 5 (ฉบับพิเศษ): 222.

² แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. ; และคนอื่นๆ. (2534). องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 12 - 13.

ชาวไทย ชาวมุสลิม และชาวโปรตุเกส ส่วนพื้นที่บางกอกฝั่งตะวันออกเป็นที่ตั้งของชุมชนชาวจีน ชาวเขมร ชาญวน และนาข้าว¹

อย่างไรก็ตาม เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325 – 2352) ทรงปราบดาภิเษกเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีแล้ว ทรงพิจารณาว่า พื้นที่บางกอกฝั่งตะวันตกถูกแม่น้ำเจ้าพระยาเซาะตลิ่งบ่อยครั้ง และมีสิ่งปลูกสร้างหนาแน่นจนไม่สามารถขยายพระราชวังได้ ในขณะที่บางกอกฝั่งตะวันออกเป็นพื้นที่แหลมอาณาเขตกว้างขวาง หากจะขยายเมืองหรือป้องกันข้าศึกย่อมทำได้ง่ายกว่า² ดังนั้นจึงทรงสถาปนาเมืองหลวงขึ้นใหม่บนพื้นที่บางกอกฝั่งตะวันออก โดยทรงประกอบพระราชพิธียกเสาหลักเมืองในวันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2325 แล้วให้สร้างเมืองใน พ.ศ. 2326 ซึ่งใช้วิธีการเกณฑ์ไพร่หรือกำแพงเมืองธนบุรีฝั่งตะวันออกเพื่อขยายพื้นที่ จากนั้นเกณฑ์ชาวเขมรมาขุดคลองรอบกรุงให้เป็นคูเมือง ขุดคลองหลอดให้คลองคูเมืองเดิมบรรจบคลองรอบกรุง ขุดคลองมหานาคนอกคลองรอบกรุงให้ประชาชนไว้เล่นเรือเล่นเพลงสัทวาในฤดูน้ำหลาก และสุดท้ายเกณฑ์ชาวลาวมาก่อกำแพงกับป้อมปราการล้อมรอบตัวเมือง³ จนเสร็จในพ.ศ. 2328 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกพระราชทานชื่อเมืองหลวงแห่งนี้ว่า กรุงเทพมหานคร บวรรัตนโกสินทร์* มหินทราวุธยา มหาดิลกปणพรรัตนราชธานีบุรีรมย์ อุดมราชนิเวศน์มหาสถาน อมรพิมานอวตารสถิต สักกะทัตติยวิษณุกรรมประสิทธิ์

1.1 องค์ประกอบทางกายภาพ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมีรับสั่งให้ขุนนางและประชาชน** สร้างองค์ประกอบทางกายภาพในพื้นที่ต่างๆของกรุงเทพฯ⁴ กล่าวคือ

พื้นที่ในกำแพงเมือง เริ่มสร้างพระบรมมหาราชวัง พระราชวังบวรสถานมงคล วังท่าพระ สนามหลวง วัดมหาธาตุ วัดชนะสงคราม วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วัดสุทัศน์เทพวราราม ศาลหลักเมือง โบสถ์พราหมณ์ เสาชิงช้า ศาลหลวง คูคลอง หอกลอง โรงม้า ดึกดิน บ้านขุนนาง ชุมชนชาวไทย ชาวมลายู ชาวมอญ ชาญวน และตัดถนนปูลูอิฐตะแคง

พื้นที่นอกกำแพงเมือง ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ท้องนา มีการสร้างวัดกับชุมชนชาวไทยริมคลองมหานาค ชุมชนชาวจีนบริเวณสำเพ็ง ชุมชนชาญวนบริเวณบางโพและยานนาวา

¹ สวรรค์ ตั้งตรงสิทธิกุล. (2545). กรุงเทพฯ ไม่มีพิพิธภัณฑสถานกรุงเทพฯ. หน้า 23, 25.

² ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. (2545). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1. หน้า 1.

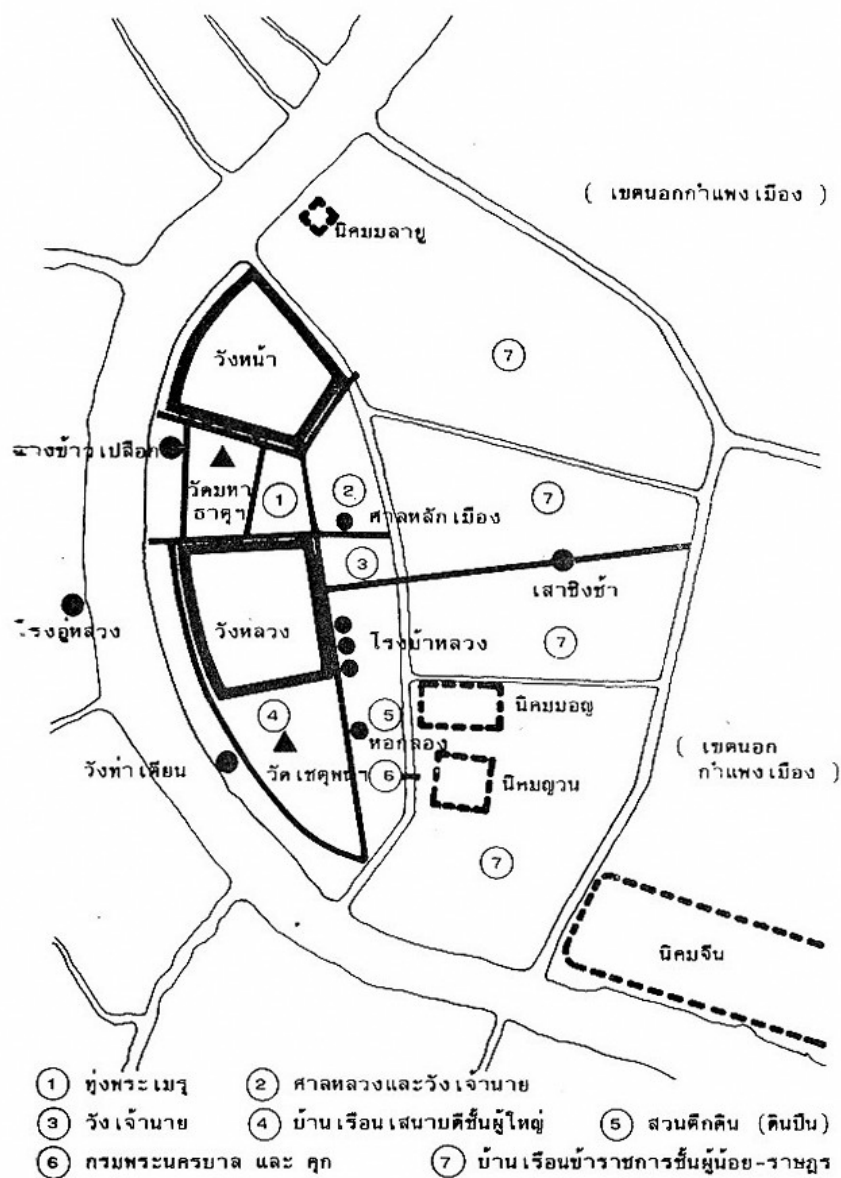
³ แหล่งเดิม. หน้า 22.

* พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2394 - 2411) ทรงเปลี่ยนเป็นอมรรัตนโกสินทร์แทน

** ในขณะนั้นยังไม่มีข้อมูลจำนวนประชาชนในกรุงเทพฯ

⁴ กำธร กุลชล; ทรงสรรค์ นิลกำแหง; และ ชาดิชา ยไชยสิทธิ์. (2523, ธันวาคม - 2525, ธันวาคม).

วิวัฒนาการทางกายภาพของกรุงรัตนโกสินทร์ฝั่งตะวันออก : ตั้งแต่ก่อนเริ่มสร้างกรุงจนถึงสมัยเปลี่ยนแปลงระบบการปกครอง. เล่มเดิม. หน้า 228 - 229.

ภาพประกอบ 1 แผนที่กรุงเทพฯ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ที่มา: กำธร กุลชล; ทรงสรรค์ นิลกำแหง; และ ชชาติชาย ไชยสิทธิ์. (2523, ธันวาคม - 2525, ธันวาคม).
 วิชาการทางกายภาพของกรุงรัตนโกสินทร์ฝั่งตะวันออก : ตั้งแต่ก่อนเริ่มสร้างกรุงจนถึงสมัยเปลี่ยนแปลงระบบ
 การปกครอง. วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร. 4 - 5 (ฉบับพิเศษ): 227.

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พ.ศ. 2352 - 2367) พื้นที่ในกำแพงเมืองมีการตัดถนนทำยว้าง ส่วนพื้นที่นอกกำแพงเมืองมีการสร้างบ้านพักกงสุลโปรตุเกส และวัดปรีณายก¹

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367 - 2394) มีการสร้างวัด และเส้นทางคมนาคมเพิ่มขึ้น² ดังเห็นได้จาก

พื้นที่ในกำแพงเมือง มีการสร้างวัดเทพธิดาราม วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม วัดรังษีสุทธาวาส วัดบวรนิเวศวิหาร วัดศิริอัมมาตยาราม และมีการตัดถนนบ้านตะนาว กับถนนประตูสามยอด

พื้นที่นอกกำแพงเมือง มีการสร้างวัดไตรมิตรวิทยาราม วัดตึก วัดคณิกาผล วัดดิสาณการาม วัดเทวีวรรณุติ วัดนรนาถสุนทริการาม และมีการขุดคลองบางกะปิ กับคลองแสนแสบ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2394 - 2411) รัฐดำเนินนโยบายเปิดประเทศ ทำการค้ากับประเทศในยุโรปและสหรัฐอเมริกา กรุงเทพฯ จึงมีการสร้างองค์ประกอบทางกายภาพให้ทันสมัยขึ้นเพื่อให้ชาติดังกล่าวดูหมิ่นว่าล้าหลัง ได้แก่

พื้นที่ในกำแพงเมือง มีการสร้างพระราชวังสราญรมย์ตามแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก สร้างหอนาฬิกาไว้แสดงเวลาอย่างสากล มีการตัดถนนเจริญกรุงตอนใน ถนนบำรุงเมือง ถนนเฟื่องนคร และให้มีท่อระบายน้ำกับตึกแถวสองข้างทางอย่างในยุโรป³

พื้นที่นอกกำแพงเมือง เนื่องจากชาวตะวันตกคาดคะเนจำนวนประชาชนในกรุงเทพฯ ไข่มากกว่าหนึ่งแสนคน⁴ รัฐจึงป้องกันความแออัดโดยขยายพื้นที่นอกกำแพงเมืองไปทางทิศตะวันออกจนจรดแนวคูเมืองใหม่ชื่อ คลองผดุงกรุงเกษม⁵ จากนั้นเริ่มตัดถนนเจริญกรุงตอนนอก และสร้างสะพานด้วยโครงเหล็กจากยุโรป เช่น สะพานดำรงสถิตข้ามคลองรอบกรุง สะพานพิทยเสถียรกับสะพานหัวลำโพงข้ามคลองผดุงกรุงเกษม⁶ ฯลฯ

¹ แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. ; และคนอื่นๆ. (2534). เล่มเดิม. หน้า 64, 124.

² แหล่งเดิม. หน้า 68 – 70, 125.

³ ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. (2547). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4. หน้า 238, 255 - 256, 331.

⁴ บันทึกรายวันของเซอร์ จอห์น เบาริง. (2532). แปลโดย นันทนา ตันติเวสส. หน้า 50.

⁵ ชัย เรื่องศิลป์. (ม.ป.ป.) ประวัติศาสตร์ไทยสมัยพ.ศ. 2352 - 2453 ด้านสังคม. หน้า 259.

⁶ แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. ; และคนอื่นๆ. (2534). เล่มเดิม. หน้า 253, 270.

พื้นที่นอกคลองผดุงกรุงเกษม ทางทิศตะวันออกมีการขุดคลองตัดถนนตรง* และถนนสี่ลม เพื่อเตรียมพื้นที่ไว้รองรับที่อยู่อาศัย¹ ส่วนทางทิศใต้มีการอนุญาตให้ชาวตะวันตกก่อสร้างที่อยู่สถานกงสุล โรงสี โรงเลื่อย และอู่ต่อเรือ²

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411 - 2453) รัฐดำเนินการปฏิรูปการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคมของประเทศให้ทันสมัยอย่างในยุโรป ส่งผลให้กรุงเทพก่อนพ.ศ. 2440 มีองค์ประกอบทางกายภาพมากขึ้น กล่าวคือ

พื้นที่ในกำแพงเมือง มีการสร้างกระทรวงกลาโหม กระทรวงมหาดไทย กระทรวงนครบาล กระทรวงยุติธรรม กระทรวงธรรมการ กระทรวงเกษตรธิการ กระทรวงโยธาธิการ กรมราชทัณฑ์ ไปรษณียาคาร** โรงไฟฟ้า พิพิธภัณฑสถาน ตลาดเสาชิงช้า ตลาดบางลำพู³ มีการตัดถนนหน้าพระลาน ถนนสนามไชย ถนนมหาธาตุ ถนนเจ้าฟ้า ถนนราชินี ถนนอัษฎางค์ ถนนจักรพงษ์ ถนนพระอาทิตย์ ถนนพระสุเมรุ ถนนจักรเพชร ถนนมหาไชย ถนนข้าวสาร และถนนพาหุรัด⁴

พื้นที่นอกกำแพงเมือง มีการสร้างกองท่าแพนที และโรงเลี้ยงเด็กกำพร้า⁵ มีการตัดถนนนางเลิ้ง ถนนประแจจีน ถนนบริพัตร ถนนสามเสน ถนนวิสุทธิกษัตริย์ ถนนกรุงเกษม ถนนเยาวราช ถนนราชวงศ์ และถนนจักรวรรดิ⁶

พื้นที่นอกคลองผดุงกรุงเกษม ทางทิศเหนือมีการขุดคลองสวัสดิเปรมประชากร⁷ ตัดถนนสามเสน (เพิ่มเติม) และสร้างทางรถไฟสายพระนครศรีอยุธยา ส่วนทางทิศตะวันออกมีการสร้างตลาดบางรัก⁸ ขุดคลองตัดถนนสาทร⁹ และสร้างทางรถไฟสายสมุทรปราการ

* ปัจจุบันคือ ถนนพระรามที่ 4

¹ ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. (2547). เล่มเดิม. หน้า 154, 223.

² แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. ; และคนอื่นๆ. (2534). เล่มเดิม. หน้า 206.

** ชื่อของกรมไปรษณีย์ตอนก่อตั้ง

³ เกียรติ จิระกุล; และคนอื่นๆ. (2525). ตลาดในกรุงเทพมหานคร : การขยายตัวและการพัฒนาการ. หน้า 16 - 17.

⁴ ชัย เรื่องศิลป์. (ม.ป.ป.). เล่มเดิม. หน้า 279, 287 - 288.

⁵ แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. ; และคนอื่นๆ. (2534). เล่มเดิม. หน้า 440.

⁶ ชัย เรื่องศิลป์. (ม.ป.ป.). เล่มเดิม. หน้า 287.

⁷ กำธร กุลชล; ทรงสรรค์ นิลกำแหง; และ ชชาติชาย ไชยสิทธิ์. (2523, ธันวาคม - 2525, ธันวาคม).

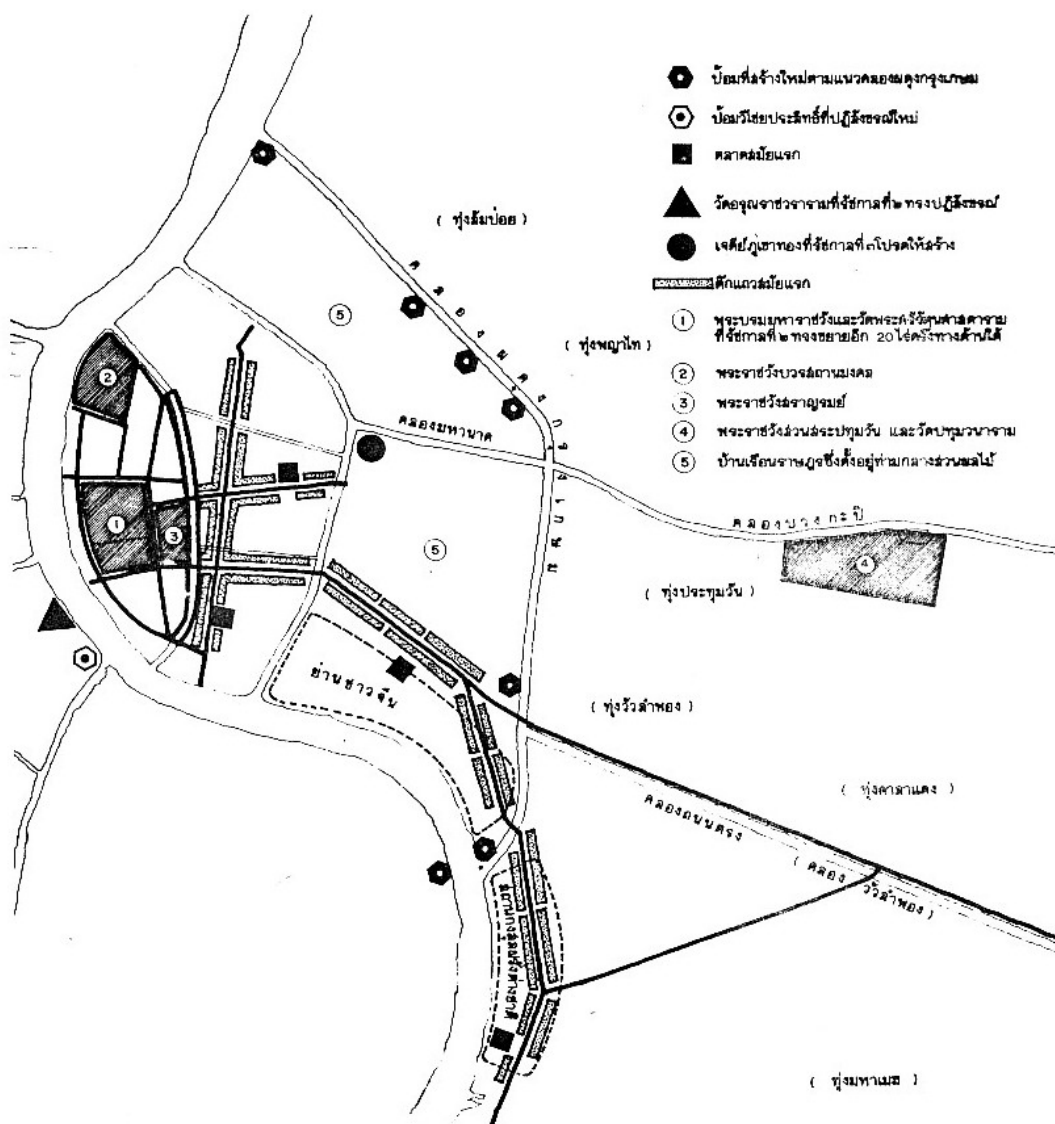
วิวัฒนาการทางกายภาพของกรุงรัตนโกสินทร์ฝั่งตะวันออก : ตั้งแต่ก่อนเริ่มสร้างกรุงจนถึงสมัยเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง. เล่มเดิม. หน้า 234.

⁸ เกียรติ จิระกุล; และคนอื่นๆ. (2525). เล่มเดิม. หน้า 17 - 18.

⁹ ชัย เรื่องศิลป์. (ม.ป.ป.). เล่มเดิม. หน้า 288.

1.2 ระบบสารสนเทศปโภค*

นอกจากการสร้างองค์ประกอบทางกายภาพแล้วรัฐยังริเริ่มระบบสาธารณสุขปโภคใน
กรุงเทพฯ ก่อนพ.ศ. 2440 ด้วย ที่สำคัญได้แก่

ภาพประกอบ 2 แผนที่กรุงเทพฯ ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ที่มา: กำธร กุลชล; ทรงสรรค์ นิลกำแหง; และ ชาติชาย ไชยสิทธิ์. (2523, ธันวาคม - 2525, ธันวาคม).
 วิชาการทางกายภาพของกรุงรัตนโกสินทร์ฝั่งตะวันออก : ตั้งแต่ก่อนเริ่มสร้างกรุงจนถึงสมัยเปลี่ยนแปลงระบบ
 การปกครอง. วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร. 4 - 5 (ฉบับพิเศษ): 231.

* หมายถึง สิ่งอำนวยความสะดวกที่จัดขึ้นเพื่อบริการประชาชน

โทรเลข มีการนำเข้ามาใช้ในราชการตั้งแต่พ.ศ. 2418 โดยติดตั้งระบบครั้งแรกระหว่างกรุงเทพฯ กับจังหวัดสมุทรปราการ และกรุงเทพฯ กับจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ต่อมาได้สถาปนากรมโทรเลขขึ้นในพ.ศ. 2426 เพื่อเปิดบริการสำหรับประชาชน พร้อมทั้งขยายระบบไปเชื่อมโทรเลขของภูมิภาคอินโดจีนและประเทศพม่า¹

ไปรษณีย์ มีการทดลองงานไปรษณีย์ในพ.ศ. 2424 เมื่อรัฐเห็นว่าได้ผลดีจึงประกาศใช้อย่างเป็นทางการในพ.ศ. 2426 โดยมีการก่อตั้งกรมไปรษณีย์เพื่อบริหารงานและขยายบริการทั่วประเทศ²

โทรศัพท์ รัฐเริ่มนำมาใช้รับส่งข่าวทางราชการระหว่างกรุงเทพฯ กับจังหวัดสมุทรปราการในพ.ศ. 2424 แต่เมื่อกรมไปรษณีย์เข้าควบคุมระบบแล้วจึงอนุญาตให้ชนชั้นสูงและห้างร้านต่างๆ ใช้ตั้งแต่พ.ศ. 2429³

ไฟฟ้า จอมพล เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) นำเครื่องกำเนิดไฟฟ้าจากต่างประเทศมาผลิตไฟฟ้าใช้เป็นครั้งแรกในพระบรมมหาราชวังเมื่อพ.ศ. 2427 จากนั้นบริษัทของคนไทยได้เริ่มผลิตไฟฟ้าให้สถานที่ต่างๆ บ้าง แต่ประสบภาวะขาดทุน นายเอนเดรส ดัว เพลส ริชเชอร์ลิว (Mr. Andreas Du Plesses Richelieu) ชาวเดนมาร์กจึงซื้อกิจการต่อมาเพื่อจ่ายไฟให้กับประชาชนและบริษัทโรงราง⁴

รถลาก รถที่ใช้ลากคนไทยเรียกว่า รถเจ๊ก* เป็นพาหนะที่พระยาโชฎีกกราชเศรษฐี (พุก) นำเข้ามาจากเมืองซัวเถา ประเทศจีน เมื่อต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวใช้วิ่งรับประชาชนหรือบรรทุกสินค้าไปส่งยังที่ต่างๆ ของกรุงเทพฯ⁵

รถราง รัฐอนุญาตให้บริษัทรถรางไทย ดำเนินการวางรางและเดินรถบริการประชาชนครั้งแรก ตั้งแต่หน้าศาลหลักเมืองถึงคู่อ้อยเรือยานนาวา ถนนเจริญกรุงในพ.ศ. 2431 แต่เนื่องจากรถรางยังใช้ระบบเทียมม้าทำให้แล่นได้ช้า ดังนั้นในพ.ศ. 2437 บริษัทจึงได้เปลี่ยนมาใช้ระบบไฟฟ้าพร้อมกับเพิ่มเส้นทางใหม่ๆ มากขึ้น⁶

รถไฟ กรุงเทพฯ มีระบบรถไฟครั้งแรกสองสาย⁷ คือ

สายที่หนึ่ง เริ่มจากกรุงเทพฯ ไปจังหวัดสมุทรปราการ เป็นของชาวเดนมาร์ก เปิดเดินรถในพ.ศ. 2436

¹ คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย. (2525). ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2475. หน้า 339 - 340.

² แหล่งเดิม. หน้า 335 - 336.

³ แหล่งเดิม. หน้า 341 - 342.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 321.

⁵ แหล่งเดิม. หน้า 323.

* เพราะผู้ลากาตรเป็นชาวจีน

⁶ คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย. (2525). เล่มเดิม. หน้า 320 - 321.

⁷ แหล่งเดิม. หน้า 328, 330 - 331.

สายที่สอง เริ่มจากกรุงเทพฯ ไปจังหวัดพระนครศรีอยุธยา* เป็นของกรมรถไฟ
เปิดเดินรถในพ.ศ. 2439

จากเนื้อหาตั้งอธิบายมาทั้งหมดนี้ คือความเป็นมาและวิวัฒนาการของกรุงเทพฯ ก่อนพ.ศ.
2440 ซึ่งกล่าวได้ว่า เป็นจุดเริ่มต้นหรือพื้นฐานของการพัฒนากรุงเทพฯ ในยุคถัดมาให้ทันสมัย
สืบไป

2. กรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 – 2475

นับตั้งแต่พ.ศ. 2440 กรุงเทพฯ ได้รับการพัฒนาให้ทัดเทียมกับเมืองในอารยประเทศมาก
ขึ้น เนื่องจากการสร้างองค์ประกอบทางกายภาพและเริ่มระบบสาธารณูปโภคสมัยใหม่เพิ่มเติม
กล่าวคือ

2.1 องค์ประกอบทางกายภาพ

เมื่อเข้าสู่พ.ศ. 2440 กรุงเทพฯ ยังอยู่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ซึ่งมีการประเมินจำนวนประชาชนไว้ประมาณ 550,000 คน¹ ทำให้มีการสร้างองค์ประกอบทาง
กายภาพเพื่ออำนวยความสะดวกแก่ประชาชนหลายประการ ที่สำคัญได้แก่

การจัดตั้งอำเภอ รัฐได้แบ่งพื้นที่กรุงเทพฯ เพื่อจัดตั้งอำเภอสองประเภท** คือ

อำเภอชั้นใน เป็นอำเภอที่มีกรมการอำเภอบริหารราชการ ได้แก่ อำเภอพระนคร
อำเภอสำเพ็ง อำเภอดุสิต อำเภอบางรัก อำเภอปทุมวัน และอำเภอบางลำพูล่าง

อำเภอชั้นนอก เป็นอำเภอที่มีกรมการอำเภอ กำนัน และผู้ใหญ่บ้านร่วมกันบริหาร
ราชการ ได้แก่ อำเภอบางเขน อำเภอบางกะปิ และอำเภอบางซื่อ²

การสร้างพระราชวัง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีรับสั่งให้สร้าง
พระราชวังสองแห่งคือ

พระราชวังดุสิต โปรดให้สร้างในบริเวณทิศเหนือนอกคลองผดุงกรุงเกษม สำหรับ
ใช้ประทับผ่อนคลายพระอิริยาบถและทรงใช้เป็นศูนย์กลางการพัฒนาพื้นที่โดยรอบให้เกิดความ
เจริญ³

* ต่อมาได้ขยายเส้นทางไปจนถึงจังหวัดนครราชสีมาในพ.ศ. 2443

¹ ปิยนาท บุนนาค; และคนอื่นๆ. (2525). คลองในกรุงเทพฯ : ความเป็นมา การเปลี่ยนแปลง และ
ผลกระทบต่อกรุงเทพฯ ในรอบ 200 ปี (พ.ศ. 2325 - 2525). หน้า 181.

** ในขณะเดียวกันรัฐได้แบ่งพื้นที่ฝั่งธนบุรีเพื่อจัดตั้งอำเภอสองประเภทด้วย กล่าวคือ อำเภอชั้นใน
ได้แก่ อำเภอบางกอกใหญ่ และอำเภอบางกอกน้อย ส่วนอำเภอชั้นนอก ได้แก่ อำเภอบางขุนเทียน อำเภอภาษี
เจริญ อำเภอดลิ่งชัน และอำเภอราษฎร์บูรณะ

² ชัย เรื่องศิลป์. (ม.ป.ป.). เล่มเดิม. หน้า 301 - 302.

³ ทรงสรรค์ นิลกำแหง; และคนอื่นๆ. (2525, มกราคม). กรุงรัตนโกสินทร์ 2325 - 2525. ศิลปากร.
25(6): 58.

พระราชวังพญาไท โปรดให้สร้างในบริเวณทิศตะวันออกของพระราชวังดุสิต เพื่อทรงใช้เป็นสถานที่ทดลองการปลูกข้าวและผักพันธุ์ต่างๆ ก่อนแจกจ่ายให้กับประชาชน¹

การสร้างสถานที่ราชการ รัฐได้ขยายหน่วยงานราชการและสร้างสถานที่ราชการใหม่ ได้แก่

กรมตำรวจภูธร สร้างขึ้นบริเวณถนนพระอาทิตย์ เมื่อพ.ศ. 2440 เพื่อใช้เป็นศูนย์บัญชาการตำรวจในหัวเมือง²

กรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา สร้างขึ้นตรงข้ามกับวัดเทวี่รรณาดิเมื่อพ.ศ. 2440 เพื่อใช้เป็นสถานที่ควบคุมการทำเหมืองแร่ทั่วประเทศ³

กรมช่างไหม สร้างบริเวณถนนตรงเมื่อพ.ศ. 2444 เพื่อใช้เป็นสถานที่ผลิตและพัฒนาเส้นไหมให้ก้าวหน้า⁴

โรงกษาปณ์สิทธิการ สร้างบริเวณถนนเจ้าฟ้าเมื่อพ.ศ. 2445 เพื่อใช้เป็นสถานที่ผลิตเหรียญกษาปณ์ของประเทศ⁵

การสร้างที่อยู่อาศัย กรุงเทพฯ ในช่วงเวลานั้นมีการสร้างที่อยู่อาศัยรูปแบบต่างๆ ที่สำคัญได้แก่

บ้านทรงไทย เป็นบ้านที่นิยมสร้างมาตั้งแต่ก่อนพ.ศ. 2440 มีลักษณะชั้นเดียว ใต้ถุนโล่ง และหลังคาทรงจั่ว ส่วนมากชนชั้นสูงจะใช้ไม้เนื้อแข็งสร้างให้เป็นเรือนขนาดใหญ่ แต่คนทั่วไปจะใช้ไม้ไผ่สร้างให้เป็นเรือนพอยุ่อาศัย

บ้านทรงไทยประยุกต์ คือบ้านลักษณะเดียวกับบ้านทรงไทยข้างต้น แต่ตกแต่งด้วยวัสดุก่อสร้างจากต่างประเทศ เช่น การใช้บานพับสำหรับเปิดปิดประตูแทนเดือไม้ การนำกรงเหล็กมาติดตรงหน้าต่าง และการใช้สังกะสีมุงหลังคาแทนกระเบื้องหรือใบจาก ฯลฯ

เรือนแพ คือบ้านไม้ทรงไทยไม่มีใต้ถุน ตั้งอยู่บนแพไม้ไผ่ ริมฝั่งแม่น้ำลำคลอง

บ้านแบบคหบดีจีน เป็นบ้านแบบสถาปัตยกรรมจีนโบราณ ซึ่งมีลักษณะเป็นตึก 2 ชั้น 3 หลังเรียงเข้ารูปตัวยู (U) ภายในมีการเขียนลวดลายจีนบนฝาผนัง บานประตูกับหน้าต่างเป็นไม้รูปสี่เหลี่ยมหรือวงกลมฉลุลาย หลังคาเป็นทรงเก๋งมุงกระเบื้อง⁶

¹ ชนิษฐ์ ทิพย์รัตน์; และคนอื่นๆ. (2542?). หนึ่งร้อยเก้าปีกรมโยธาธิการ. หน้า 64 - 65.

² แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว.; และคนอื่นๆ. (2534). เล่มเดิม. หน้า 181.

³ วิไลเลขา บุรณศิริ; สิริรัตน์ เรืองวงษ์วาร; และ ศิวพร สุนทรวิภาต. (2539). ประวัติศาสตร์ไทย 2. หน้า 357.

⁴ แฉ่งน้อย. หน้า 397.

⁵ แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว.; และคนอื่นๆ. (2534). เล่มเดิม. หน้า 180.

⁶ แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. (2533). บ้านเรือนสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 7. ใน อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสันหัตต์ ศักดิ์ศรี. หน้า 111 - 113, 120, 122, 125.

บ้านแบบตะวันตก เป็นบ้านที่ชั้นสูงสร้างตามแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก มีลักษณะ 2 ชั้น ก่ออิฐถือปูนหรือชั้นล่างเป็นอิฐแต่ชั้นบนเป็นไม้ ฝาผนังประดับลวดลายปูนปั้น ช่องประตูกับหน้าต่างทำเป็นบานเกล็ดแบบเปิดออก ส่วนหลังคามีทั้งทรงจั่วและทรงปั้นหยา มุงกระเบื้อง¹

ตึกแถว รัฐและเอกชนนิยมสร้างไว้ริมถนนเพื่อให้ประชาชนเช่าทำการค้า ส่วนมากมีลักษณะ 1 - 2 ชั้น ยาวติดกัน 5 - 10 ห้อง ซึ่งแต่ละห้องอาจใช้สถาปัตยกรรมตะวันตกมาตกแต่ง เช่น การใช้ประตูหรือหน้าต่างแบบบานเกล็ด การติดไม้ฉลุลายรอบชายคา และการทำหลังคาทรงปั้นหยา มีหน้าบันปูนปั้น² ฯลฯ

การสร้างย่านการค้า กรุงเทพฯ นับแต่พ.ศ. 2440 มีการสร้างย่านการค้าดังต่อไปนี้

ตลาดสด เป็นย่านการค้าในบริเวณชุมชน โดยทั่วไปจะสร้างแบบเปิดโล่งหรือมีตึกแถวขนาดเล็ก ภายในมีร้านจำหน่ายสินค้าต่าง ๆ บนแผงลอย เหนือแผงลอยมีหลอดไฟฟ้า ส่วนพื้นตลาดมีการวางท่อระบายน้ำ ตัวอย่างตลาดสดได้แก่ ตลาดนางเลิ้ง เปิดบริการเมื่อพ.ศ. 2442 มีร้านจำหน่ายเนื้อสัตว์ ผักสด และของใช้ในครัวเรือน³ ตลาดยอดหรือตลาดบางลำพูเดิม⁴ เป็นตลาดที่รัฐซื้อกิจการจากเอกชนมาปรับปรุงและเปิดบริการเมื่อพ.ศ. 2445 มีร้านจำหน่ายอาหาร ผลไม้ ดอกไม้ และผ้าทอ ฯลฯ

ห้างร้านตามตึกแถว คือย่านการค้าริมถนนสายต่าง ๆ เช่น ริมถนนเจริญกรุง มีห้างของชาวตะวันตกจำหน่ายเสื้อผ้า ยารักษาโรค เฟอร์นิเจอร์ และเครื่องจักร ริมถนนบำรุงเมือง มีห้างของคนไทยให้เช่าพระพุทธรูป และจำหน่ายเครื่องอัฐบริขาร ริมถนนเฟื่องนคร มีห้างของแขกเปอร์เซียจำหน่ายอัญมณี และริมถนนเยาวราช มีห้างของชาวจีนจำหน่ายทองรูปพรรณ ผ้าไหม ยาสมุนไพรกับใบชา⁵ ฯลฯ

การตัดถนน รัฐจัดการตัดถนนต่อจากยุคก่อนพ.ศ. 2440 เพื่อขยายเส้นทางคมนาคมสามด้านของกรุงเทพฯ กล่าวคือ

ด้านทิศเหนือ มีการตัดถนนราชดำเนินนอกตั้งแต่หน้าพระราชวังดุสิตถึงประตูเมืองพุดิบาล ตัดถนนราชดำเนินกลางจากประตูเมืองพุดิบาลถึงคลองคูเมืองเดิม ตัดถนนราชดำเนินในเพื่อข้ามคลองคูเมืองเดิมแล้วตรงมาอ้อมสนามหลวงไปบรรจบหน้าพระบรมมหาราชวัง⁶

¹ ผุสดี ทิพทัส; และ มานพ พงศทัต. (2525). บ้านในกรุงเทพฯ : รูปแบบและการเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี (พ.ศ. 2325 - 2525). หน้า 148, 152 - 154.

² แหล่งเดิม. หน้า 142.

³ เอนก นาวิกมูล. (2543, กุมภาพันธ์). 100 ปีตลาดนางเลิ้ง. ศิลปวัฒนธรรม. 4 (21): 97.

⁴ เกียรติ จิระกุล; และคนอื่นๆ. (2525). เล่มเดิม. หน้า 17.

⁵ แหล่งเดิม. หน้า 18 - 20.

⁶ แห่งน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. ; และคนอื่นๆ. (2534) เล่มเดิม. หน้า 277.

ตัดถนนนครไชยศรี ถนนสุขุขทัย ถนนราชวิถี ถนนศรีอยุธยา ถนนพิษณุโลก และถนนลูกหลวงให้ขนานกับคลองผดุงกรุงเกษมฝั่งเหนือ¹

ด้านทิศตะวันออก มีการตัดถนนจักรพรรดิพงษ์* เพื่อเชื่อมถนนนางเลิ้งกับถนนเยาวราช ตัดถนนหลวงตั้งแต่ถนนบริพัตรไปจรดถนนกรุงเกษม ตัดถนนหลานหลวงจากคลองรอบกรุงมาถึงคลองผดุงกรุงเกษม² และตัดถนนพญาไทผ่านทุ่งหัวลำโพงไปสู่ที่คลองสามเสน³

ด้านทิศใต้ มีการตัดถนนอนุวงศ์ต่อกับถนนทรงวาดไปออกถนนเจริญกรุงตอนนอก⁴ และในขณะเดียวกันมีเอกชนกลุ่มหนึ่งได้ตัดถนนผ่านที่ดินของตนไปออกถนนเจริญกรุงตอนนอกด้วย ซึ่งประชาชนเรียกถนนสายนี้ว่า ถนนสี่พระยา⁵

การสร้างสะพาน จากการตัดถนนข้างต้นทำให้ถนนบางสายจำเป็นต้องมีสะพานข้ามคลอง รัฐจึงดำเนินการสร้างสะพานแบบก่ออิฐถือปูนหรือใช้โครงเหล็กอย่างยุโรป ได้แก่

สะพานชุดเฉลิม** มีทั้งหมด 15 สะพาน เช่น สะพานเฉลิมเกียรติ 44 ข้ามคลองถนนตรงที่ถนนสาทรฝั่งใต้ สะพานเฉลิมยศ 45 ข้ามคลองวัดพระพิเรนทร์ที่ถนนจักรพรรดิพงษ์ สะพานเฉลิมเวียง 46 ข้ามคลองตรอกเต้าที่ถนนเยาวราช สะพานเฉลิมวัง 47 ข้ามคลองสะพานถ่านที่ถนนอนุสาวรีย์ และสะพานเฉลิมกรุง 48 ข้ามคลองวัดจักรวรรดิที่ถนนเจริญกรุงตอนนอก ฯลฯ

สะพานมัทวานรังสรรค์ ข้ามคลองผดุงกรุงเกษมตรงถนนราชดำเนินนอก

สะพานผ่านฟ้าลีลาศ ข้ามคลองรอบกรุงเพื่อเชื่อมถนนราชดำเนินนอกกับถนนราชดำเนินกลาง

สะพานผ่านพิภพลีลา ข้ามคลองคูเมืองเดิมเพื่อเชื่อมถนนราชดำเนินกลางกับถนนราชดำเนินใน

สะพานสมมตอมรรค ข้ามคลองรอบกรุงบริเวณถนนบำรุงเมือง

สะพานบ้านดอกไม้ ข้ามคลองบ้านดอกไม้ที่ถนนบ้านบาตร

สะพานอากาศวิจิตร ข้ามคลองวัดสระเกศที่ถนนดำรงรักษ์

สะพานนริศดาร์ส ข้ามคลองมหานาคที่ถนนจักรพรรดิพงษ์

สะพานโสมนัสนาครา ข้ามคลองวัดโสมนัสที่ถนนจักรพรรดิพงษ์

สะพานเทวกรรมรังรักษ์ ข้ามคลองผดุงกรุงเกษมที่ถนนนางเลิ้ง⁶

¹ ชัย เรื่องศิลป์. (ม.ป.ป.). เล่มเดิม. หน้า 307.

* ประชาชนมักเรียกว่า ถนนจักร

² แ่งน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. ; และคนอื่นๆ. (2534). เล่มเดิม. หน้า 276 - 277.

³ ชัย เรื่องศิลป์. (ม.ป.ป.). เล่มเดิม. หน้า 306.

⁴ แ่งน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. ; และคนอื่นๆ. (2534). หน้าเดิม.

⁵ ชัย เรื่องศิลป์. (ม.ป.ป.). หน้าเดิม.

** เป็นสะพานที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์สร้างเพื่อฉลองวันเฉลิมพระชนมพรรษาระหว่างพ.ศ. 2439 - 2454

⁶ แ่งน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. ; และคนอื่นๆ. (2534). เล่มเดิม. หน้า 261 - 262.

สะพานพระอรุณราชยา ข้ามคลองเม่งเส็งตรงประตูหลังสวนอัมพร พระราชวัง
ดุสิต¹

สะพานชัยมรุเชฐ ข้ามคลองสวัสดิเปรมประชากรที่ถนนพิษณุโลก²
การขุดคลอง ในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการขุด
คลองในกรุงเทพฯ ดังนี้

คลองราชดำริห์ รัฐได้จ้างชาวจีนขุดตั้งแต่ตำบลศาลาแดงถึงคลองบางกะปิเมื่อ
พ.ศ. 2445 เพื่อให้ประชาชนใช้คมนาคม

คลองไผ่สิงโต เป็นคลองที่รัฐให้ผู้รับเหมาทำสัญญาขุดตั้งแต่คลองราชดำริห์ถึง
คลองถนนตรงเมื่อพ.ศ. 2446 เพื่อใช้เป็นแหล่งน้ำของสวนหม่อน กรมช่างไหม

ในกรุงเทพฯ ยังมีคลองอีกจำนวนหนึ่งซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมในรัชสมัยนี้ แต่ไม่
มีหลักฐานว่าขุดขึ้นเมื่อปีใด เช่น คลองสามเสน ไหลผ่านถนนสามเสน คลองบางขุนพรหม อยู่
ด้านข้างวัดสามพระยา คลองอรชร เชื่อมระหว่างคลองถนนตรงกับคลองบางกะปิ คลองวัดพระพิเร
นทร์ อยู่ด้านหน้าวัดพระพิเรนทร์ คลองวัดจักรวรรดิ อยู่บริเวณถนนเจริญกรุงตอนนอก คลองเม่งเส็ง
ไหลผ่านด้านหลังสวนอัมพร คลองวัดโสมนัสอยู่ใกล้วัดโสมนัสวิหาร และคลองตรอกเต้า ไหลผ่าน
ถนนเยาวราช³ ฯลฯ

ในพ.ศ. 2453 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต กรุงเทพฯ จึงเข้าสู่
รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453 - 2468) ซึ่งมีการสร้างองค์ประกอบ
ทางกายภาพดังต่อไปนี้

การสร้างสถานที่ราชการ รัฐสร้างสถานที่ราชการเพิ่มขึ้นจากรัชกาลก่อน คือ

สโมสรมือปา สร้างขึ้นใกล้กับพระราชวังดุสิตเมื่อพ.ศ. 2454 สำหรับพวกมือปา
ใช้ฝึกอบรบหรือเลี้ยงสังสรรค์⁴

การประปานครหลวง สร้างขึ้นที่ตำบลแมนศรีเมื่อพ.ศ. 2457 เพื่อใช้เป็นแหล่ง
ผลิตและควบคุมการจ่ายน้ำประปา⁵

สถานีรถไฟหัวลำโพง สร้างขึ้นใกล้กับคลองผดุงกรุงเกษมเมื่อพ.ศ. 2457 เพื่อใช้
เป็นศูนย์กลางการขนส่งผู้โดยสารระหว่างกรุงเทพฯ กับหัวเมือง⁶

¹ ศิริชัย นฤมิตรเชการ. (2521?). สะพานเก่ากรุงเทพฯ. หน้า 101.

² แหล่งเดิม. หน้า 110.

³ ปิยนาก บุนนาค; และคนอื่นๆ. (2525). คลองในกรุงเทพฯ : ความเป็นมา การเปลี่ยนแปลง และ
ผลกระทบต่อกรุงเทพฯ ในรอบ 200 ปี (พ.ศ. 2325 - 2525). หน้า 84 - 85, 88 - 89.

⁴ วิไลเลขา บุรณศิริ; สิริรัตน์ เรืองวงษ์วาร; และ ศิวพร สุนทรวิภาต. (2539). เล่มเดิม. หน้า 418 -
419.

⁵ แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. ; และคนอื่นๆ. (2534). เล่มเดิม. หน้า 189.

⁶ แหล่งเดิม. หน้าเดิม.

สถานเสาวภา สร้างอยู่ริมถนนตรงเมื่อพ.ศ. 2463 เพื่อใช้จัดตั้งสถานปาสเตอร์ ซึ่งผลิตวัคซีนและรักษาโรคพิษสุนัขบ้า¹

กระทรวงพาณิชย์ สร้างขึ้นใกล้กับวัดพระเชตุพนฯ เมื่อพ.ศ. 2463 สำหรับใช้เป็น ที่บริหารเศรษฐกิจและการค้าของประเทศ²

การตัดถนน ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการตัดถนนเพื่อขยายพื้นที่สองด้านของกรุงเทพฯ กล่าวคือ

ด้านทิศตะวันออก มีการตัดถนนดำรงรักษ์ตั้งแต่ถนนราชดำเนินนอกถึงถนนหลานหลวง ตัดถนนยมราชสุขุมไปบรรจบถนนจักรพรรดิพงษ์ ตัดถนนเสือป่าผ่านถนนยมราชสุขุมเข้าสู่ถนนเจริญกรุงตอนนอก ตัดถนนไมตรีจิตต์เพื่อเชื่อมกับถนนกรุงเกษม ตัดถนนจากรูเมืองมาออกถนนตรง และตัดถนนเพลินจิตจากคลองราชดำริห์ไปสู่สถานีวิทยุ

ด้านทิศใต้ มีการตัดถนนเยาวราชเพิ่มเติมเพื่อให้บรรจบถนนเจริญกรุงตอนนอก และตัดถนนทรงสวัสดิ์ตั้งแต่ถนนเจริญกรุงตอนนอกถึงถนนทรงวาด³

การสร้างสะพาน เมื่อมีการตัดถนนแล้ว ถนนสายใดที่มีคลองขวางก็จำเป็นต้องสร้างสะพานข้ามดังต่อไปนี้

กลุ่มสะพานเจริญ* มีทั้งหมด 6 สะพาน เช่น สะพานเจริญรัช 31 ข้ามคลองคูเมืองเดิมที่ปลายถนนสนามไชยฝั่งใต้ สะพานเจริญราษฎร์ 32 ข้ามคลองมหานาคที่ถนนกรุงเกษม สะพานเจริญศรี 34 ข้ามคลองคูเมืองเดิมที่ถนนบุญศิริ และสะพานเจริญทัศน์ 35 ข้ามคลองวัดสุทัศน์ที่ถนนบำรุงเมือง ฯลฯ

กลุ่มสะพานข้ามคลองคูเมืองเดิม มี 4 สะพานคือ สะพานข้างโรงสีเชื่อมถนนบำรุงเมือง สะพานหมอยู่ด้านหน้าวัดราชประดิษฐ์ สะพานมอญอยู่ด้านหลังวัดราชบพิธ และสะพานอุบลรัตน์ตรงปลายถนนบ้านหม้อ⁴

กลุ่มสะพานข้ามคลองอื่นๆ ได้แก่ สะพานราชเทวี ข้ามคลองประแจจีนที่ถนนพญาไท สะพานเสาวนีย์ ข้ามคลองริมทางรถไฟสายนครราชสีมาตรงถนนศรีอยุธยา และสะพานมหาตมาทศพร ข้ามคลองมหานาคที่ถนนบริพัตร⁵

¹ วิไลเลขา บุรณศิริ; สิริรัตน์ เรืองวงษ์วาร; และ ศิวพร สุนทรวินาต. (2539). เล่มเดิม. หน้า 432.

² เล่มเดิม. หน้า 413.

³ แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. ; และคนอื่นๆ. (2534). เล่มเดิม. หน้า 284.

* เป็นสะพานที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์สร้าง เพื่อฉลองวันเฉลิมพระชนมพรรษาระหว่างพ.ศ. 2454 - 2459

⁴ แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. ; และคนอื่นๆ. (2534). เล่มเดิม. หน้า 266.

⁵ ศิริชัย นฤมิตรเรขการ. (2521?). เล่มเดิม. หน้า 132, 144, 146.

การจัดตั้งอำเภอชั้นในใหม่ อำเภอชั้นในของกรุงเทพฯ ที่จัดตั้งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น มีพื้นที่กว้างเกินไปจนไม่สามารถดูแลประชาชนได้ทั่วถึง ดังนั้นในพ.ศ. 2458 รัฐจึงแบ่งพื้นที่และจัดตั้งอำเภอชั้นในขึ้นใหม่* ได้แก่ อำเภอพระราชวัง อำเภอชนะสงคราม อำเภอสำราญราษฎร์ อำเภอพาหุรัด อำเภอจักรวรรดิ อำเภอสัมพันธวงศ์ อำเภอสามแยก อำเภอป้อมปราบศัตรูพ่าย อำเภอสามยอด อำเภอนางเลิ้ง อำเภอบางขุนพรหม อำเภอสามเสน อำเภอดุสิต อำเภอพญาไท อำเภอประแจจีน อำเภอปทุมวัน อำเภอบางรัก อำเภอสาทร และอำเภอบ้านทวาย¹

การสร้างสวนสาธารณะ ในพ.ศ. 2462 รัฐต้องการให้กรุงเทพฯ มีสวนสาธารณะสำหรับประชาชนไว้พักผ่อนหย่อนใจ จึงได้มอบหมายให้เจ้าพระยาอมราช (ปั้น สุขุม) เป็นแม่กองดำเนินการถมดิน ปลูกต้นไม้ ขุดสระน้ำ สร้างสนามฟุตบอลและลานขี่ม้าบนพื้นที่ 144,000 ตารางวา ซึ่งต่อมาได้รับพระราชทานชื่อว่า สวนลุมพินี²

การสร้างที่อยู่อาศัย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กรุงเทพฯ มีการสร้างที่อยู่อาศัยตามแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกมากขึ้น เช่น

บ้านแบบคฤหาสน์ เป็นบ้านขนาดใหญ่ของชนชั้นสูง มีลักษณะ 2 ชั้น ก่ออิฐถือปูน ภายนอกประดับปูนปั้นบนฝาผนัง ส่วนภายในมีการปูพื้นด้วยหินอ่อน เพดานถูกตกแต่งด้วยไม้แกะสลักหรือภาพเขียนสี บานประตูกับหน้าต่างทำเป็นช่องลูกฟักกระจก และหลังคานิยมสร้างทรงปั้นหยาผสมรูปโดม ตัวอย่างบ้านลักษณะนี้คือ บ้านนรสิงห์กับบ้านบรรทมสินธุ์ ริมถนนพิษณุโลก³

ตึกแถว ในบริเวณถนนบางสายได้เริ่มก่อสร้างตึกแถวที่มีความสูงมากกว่า 2 ชั้นขึ้น เช่น ริมถนนราชวงศ์ มีการสร้างตึกแถว 9 ชั้น เพื่อใช้ทำการค้า⁴ และริมถนนเยาวราช มีการสร้างตึกแถว 7 ชั้น เพื่อเปิดเป็นภัตตาคารร่วมกับสถานบันเทิง⁵ ฯลฯ

การสร้างย่านการค้า ตลอดรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการสร้างย่านการค้าในกรุงเทพฯ⁶ ดังต่อไปนี้

¹ คณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสำคัญบุคคลสำคัญ. (2537). พระบรมราชจักรีวงศ์กับกรุงเทพมหานคร. หน้า 103.

* ในขณะเดียวกัน รัฐได้แบ่งพื้นที่และจัดตั้งอำเภอชั้นในใหม่ให้กับพื้นที่ฝั่งธนบุรีด้วย ได้แก่ อำเภอบางพลัด อำเภออมรินทร์ อำเภอหงษาราม อำเภอราชคฤห์ อำเภออนุสาวรีย์ และอำเภอบุคโล

² คณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสำคัญบุคคลสำคัญ. (2537). เล่มเดิม. หน้า 173, 177.

³ แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. (2533). เล่มเดิม. หน้า 128, 135.

⁴ เล่มเดิม. หน้า 138.

⁵ กาญจนาคพันธุ์. (2524). กรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปีก่อน. หน้า 346.

⁶ เกียรติ จิระกุล; และคนอื่นๆ. (2525). เล่มเดิม. หน้า 19 - 20.

ตลาดสด มีการสร้างตลาดสดภายในอาคาร 2 ชั้น เป็นครั้งแรก เช่น ตลาดบำเพ็ญบุญ ริมถนนเจริญกรุงตอนใน ซึ่งใช้ชั้นล่างจำหน่ายเครื่องอุปโภคบริโภค ส่วนชั้นบนตกแต่งไว้แสดงมหรสพ ฯลฯ

เวียง หรือย่านการค้าที่มีบริเวณกว้าง แต่ถูกล้อมรอบด้วยตึกแถว เช่น เวียงนคร เขษม ริมถนนเจริญกรุงตอนนอก มีร้านจำหน่ายของตกแต่งบ้าน โบราณวัตถุ งานศิลปะ และเครื่องประดับต่างๆ ฯลฯ

ในพ.ศ. 2468 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต กรุงเทพฯ จึงเข้าสู่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2468 - 2477) ซึ่งมีประชาชนประมาณ 713,384 คน¹ ทำให้มีการสร้างองค์ประกอบทางกายภาพเพื่ออำนวยความสะดวกแก่ประชาชนเพิ่มเติมคือ

การตัดถนน รัฐดำเนินการตัดถนนเพื่อขยายเส้นทางสองด้านของกรุงเทพฯ ได้แก่

ด้านทิศเหนือ มีการตัดถนนวิสุทธิกษัตริย์เพิ่มเติม เพื่อให้บรรจบถนนราชดำเนินนอก

ด้านทิศตะวันออก มีการตัดถนนเจริญเมืองกับถนนจรดเมืองสำหรับเชื่อมถนนจรัลเมือง ตัดถนนมเหล็ก ถนนปรางค์ และถนนประดิษฐ์จากถนนสุรวงศ์มาสุดที่คลองสีลม²

การสร้างสะพาน ในพ.ศ. 2472 รัฐต้องการให้กรุงเทพฯ มีสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาถึงจังหวัดธนบุรี จึงจ้างบริษัท ดอร์แมน ลอง จำกัด (Dorman Long & Co., Ltd.) ก่อสร้างสะพานด้วยโครงเหล็กยาว 229.76 เมตร กว้าง 16.68 เมตร พร้อมกับติดตั้งระบบไฟฟ้าสำหรับยกตอนกลางสะพานให้เรือใหญ่ผ่านได้ ซึ่งเมื่อสร้างเสร็จพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานชื่อว่า สะพานพระพุทธยอดฟ้า³

การเปลี่ยนแปลงจำนวนอำเภอ นับแต่พ.ศ. 2472 ประเทศไทยได้รับผลกระทบจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก รัฐจึงจำเป็นต้องยุบหน่วยงานราชการ จังหวัด และอำเภอบางแห่งเพื่อลดรายจ่าย ส่งผลให้กรุงเทพฯ มีการเปลี่ยนแปลงจำนวนอำเภอ⁴ ดังนี้

อำเภอชั้นใน ถูกยุบเหลือเพียง 8 อำเภอได้แก่ อำเภอพระนคร อำเภอนางเลิ้ง อำเภอดุสิต อำเภอสัมพันธวงศ์ อำเภอป้อมปราบศัตรูพ่าย อำเภอบางรัก อำเภอปทุมวัน และอำเภอบ้านทวาย

อำเภอชั้นนอก ยังปรากฏอำเภอบางเขน อำเภอบางกะปิ และอำเภอบางซื่อเหมือนเดิม แต่รัฐได้นำบางอำเภอของจังหวัดใกล้เคียงมารวมด้วย ได้แก่ อำเภอพระโขนง จาก

¹ พอพันธ์ อูยานนท์. (2540). ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจกรุงเทพฯ. หน้า 14.

² ทรงสรรค์ นิลกำแหง; และคนอื่นๆ. (2525, มกราคม). กรุงรัตนโกสินทร์ 2325 - 2525. เล่มเดิม. หน้า 81.

³ คณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสำคัญ. (2537). เล่มเดิม. หน้า 23 - 24.

⁴ ทรงสรรค์ นิลกำแหง; และคนอื่นๆ. (2525, มกราคม). กรุงรัตนโกสินทร์ 2325 - 2525. เล่มเดิม. หน้า 82 - 87, 90 - 91.

จังหวัดพระประแดง อำเภอมีนบุรี ย้ายมาจากจังหวัดมีนบุรี และอำเภอหนองจอก จากจังหวัดฉะเชิงเทรา

การสร้างที่อยู่อาศัย ตลอดรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวที่อยู่อาศัยในกรุงเทพฯ มีทั้งบ้านไม้ บ้านครึ่งอิฐครึ่งไม้ และบ้านก่ออิฐถือปูน ซึ่งส่วนใหญ่มีลักษณะ 2 ชั้น ฝาผนังทาสีขาว บานประตูกับหน้าต่างทำเป็นช่องลูกฟักแบบเปิดออก ช่องลมถูกประดับด้วยไม้ฉลุลายเพดานถูกปิดด้วยผ้าไม้อัด และหลังคานิยมทำทรงจั่วหรือทรงปั้นหยา มุงกระเบื้อง¹

จากเนื้อหาการสร้างองค์ประกอบทางกายภาพดังกล่าวมาทั้งหมดนี้ คือการพัฒนากรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 – 2475 ให้ทันสมัย ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม และประชาชนในช่วงเวลานั้น

2.2 ระบบสาธารณสุขโรค

ระบบสาธารณสุขโรค คือบริการสาธารณะสำหรับประชาชน ซึ่งนับแต่พ.ศ. 2440 รัฐบาลมาจัดในกรุงเทพฯ เพิ่มขึ้นที่สำคัญได้แก่

การรักษาความสะอาด มีการเริ่มอย่างเป็นทางการเมื่อพ.ศ. 2440 โดยรัฐบาลมอบหมายให้กรมสุขาภิบาล และกระทรวงนครบาล ดำเนินการเก็บขยะมูลฝอย อุจจาระ - ปัสสาวะ ระบายน้ำโสโครก ผังหรือเผาซากสัตว์² กำจัดศพไร้ญาติ³ และผักตบชวา⁴

การตั้งสถานพยาบาล รัฐต้องการให้ประชาชนได้รับการรักษาโรคอย่างถูกวิธี จึงจัดตั้งสถานพยาบาลไว้คอยบริการ ที่สำคัญได้แก่

พ.ศ. 2441 มีการสร้างโรงพยาบาลกลางใกล้ถนนไมตรีจิตต์ เพื่อรับตรวจโรคหญิงโสเภณี และทำแผลผู้ประสบอุบัติเหตุของกรมพลตระเวน⁵

พ.ศ. 2457 มีการสร้างโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ริมถนนตรง ไว้บริการประชาชนทางทิศตะวันออกของกรุงเทพฯ⁶

พ.ศ. 2466 มีการตั้งสถานีประชนาามัยพิทักษ์* ในอำเภอต่างๆ เพื่อรับฝากครรภ์ และแนะนำสุขอนามัยแก่ประชาชน⁷

¹ ผุสดี ทิพทัส; และ มานพ พงศทัต. (2525). เล่มเดิม. หน้า 285, 294, 299, 301, 303, 306, 310.

² ประกาศจัดการสะอาด ในจังหวัดพระนคร. (2441, 22 พฤษภาคม). เล่มเดิม. หน้า 83 - 84.

³ กฎเสนาบดี ว่าด้วยการจดทะเบียนคนเกิดคนตาย. (2477). ใน เล่มเดิม. หน้า 101.

⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5กษ.9/9 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงเกษตรธิการ เรื่องผักตบชวา (4 เมษายน ร.ศ. 126 (พ.ศ. 2450) – 26 มกราคม ร.ศ. 127 (พ.ศ. 2451)) (ไมโครฟิล์ม)

⁵ คณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสถิติบุคคลสำคัญ. (2537). เล่มเดิม. หน้า 98.

⁶ วิไลเลขา บุรณศิริ; สิริรัตน์ เรืองวงษ์วาร; และ ศิวพร สุนทรวิภาต. (2539). เล่มเดิม. หน้า 432.

* ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นสถานีอนามัย

⁷ วิไลเลขา บุรณศิริ; สิริรัตน์ เรืองวงษ์วาร; และ ศิวพร สุนทรวิภาต. (2539). เล่มเดิม. หน้า 433.

การเดินรถโดยสาร ตั้งแต่พ.ศ. 2450 เป็นต้นมา รัฐให้สัมปทานการเดินรถโดยสาร แก่นายเลิศ เศรษฐบุตร* ซึ่งใช้รถม้ารับส่งประชาชน ระหว่างสะพานยศเสถึงประตูน้ำ จนกระทั่งกิจการเจริญขึ้นจึงเปลี่ยนไปใช้รถยนต์ยี่ห้อฟอร์ดสีขาวและขยายเส้นทางทั่วกรุงเทพฯ¹

การประปา กรุงเทพฯ มีการประปาขึ้นในพ.ศ. 2457 โดยรัฐมอบหมายให้กรมสุขาภิบาลร่วมกับกรมคลองดำเนินการผลิตน้ำประปาสามขั้นตอนนี้คือ ขั้นตอนที่แรก ผันน้ำจากแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณจังหวัดปทุมธานีเข้าคลองเชียงราก ขั้นตอนที่สอง ระบายน้ำจากคลองเชียงราก มาเก็บไว้ที่คลองประปาอำเภอสสามเสน และขั้นตอนที่สาม สูบน้ำจากคลองประปาเข้าโรงกรองน้ำบริสุทธิ์ เสร็จแล้วจึงจ่ายไปตามท่อไขน้ำสาธารณะหรือที่อยู่อาศัย²

การเพิ่มระบบสาธารณสุขปโภคดังกล่าวมาข้างต้น ได้ช่วยอำนวยความสะดวกแก่ประชาชน และส่งเสริมให้กรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 - 2475 มีความทันสมัยมากขึ้น

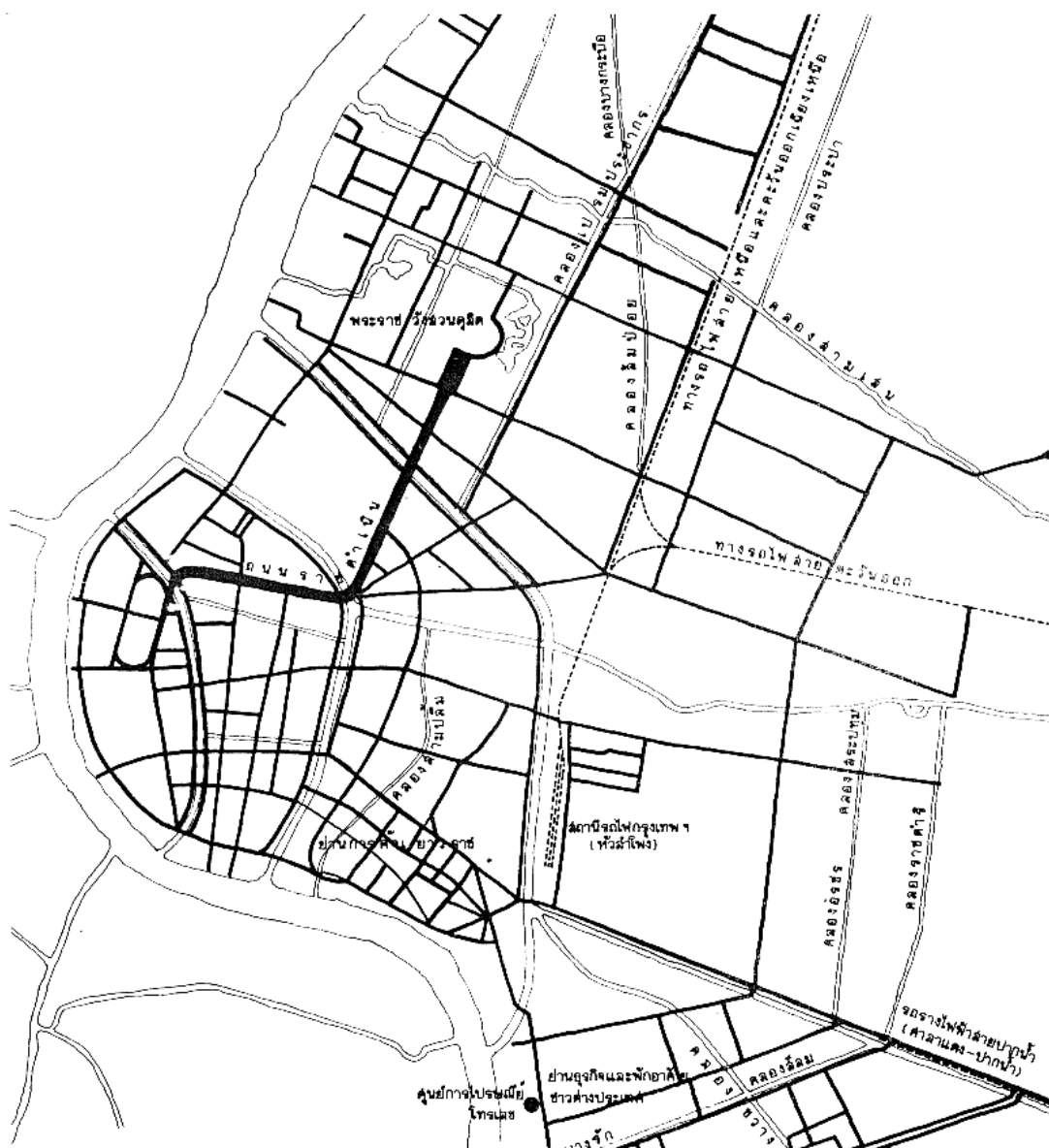
จากการอธิบายองค์ประกอบทางกายภาพและระบบสาธารณสุขปโภคนี้ ทำให้มองเห็นสภาพของกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 - 2475 ว่า กำลังได้รับการพัฒนาให้ก้าวหน้าอย่างเมืองในอารยประเทศ

---

* ภายหลังได้รับบรรดาศักดิ์เป็นพระยาภักตินรเศรษฐ์

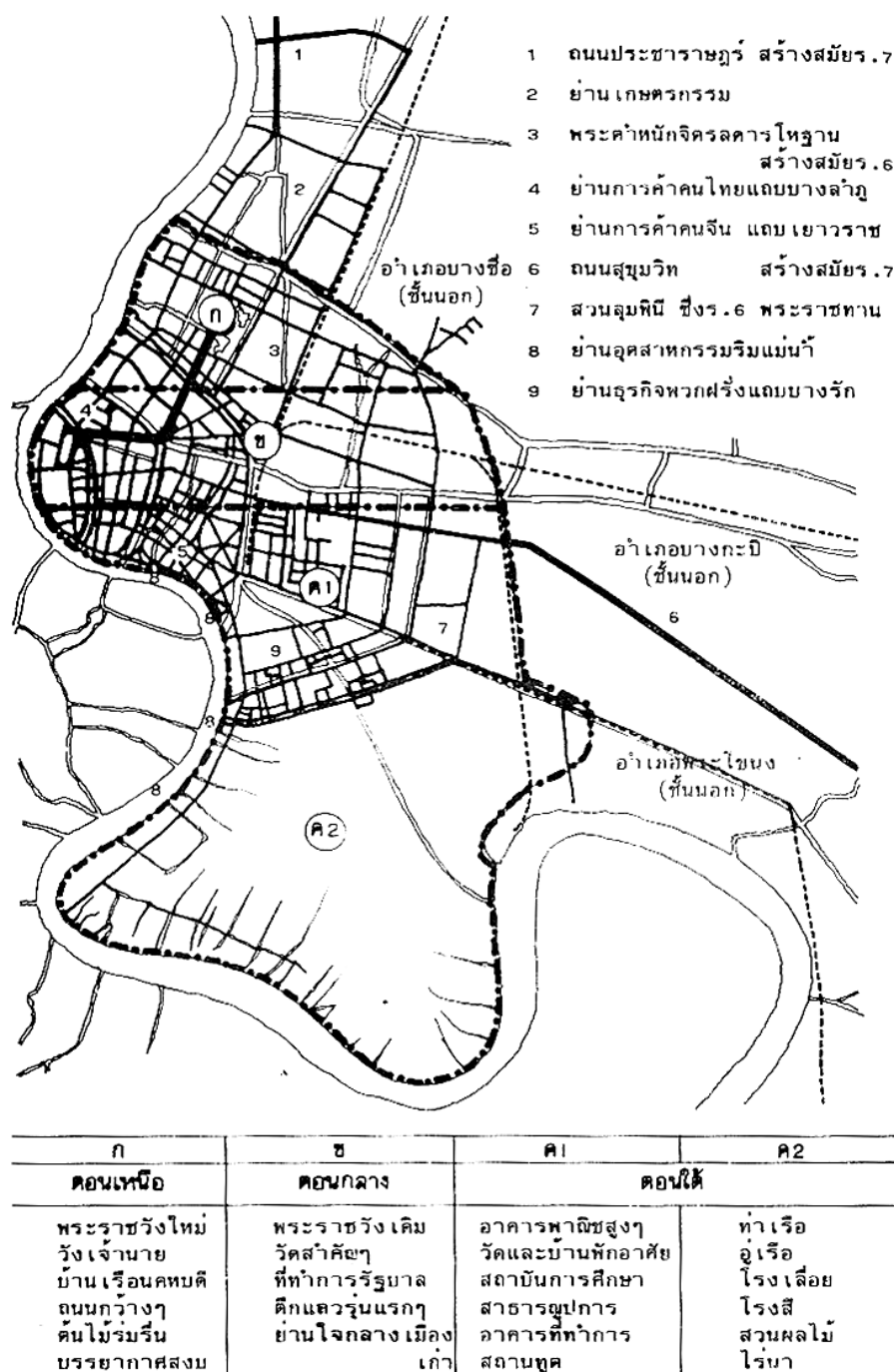
¹ คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย. (2525). เล่มเดิม. หน้า 324.

² นิติ กสิโกศล. (2541, กรกฎาคม - สิงหาคม). การประปา การพัฒนาคุณภาพชีวิตในสมัยรัชกาลที่ 5 น้ำก็อก. 14 (4): 9.

ภาพประกอบ 3 แผนที่กรุงเทพฯ ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ที่มา: กำธร กุลชล; ทรงสรรค์ นิลกำแหง; และ ชาดิชาชัย ไชยสิทธิ์. (2523, ธันวาคม - 2525, ธันวาคม). วิวัฒนาการทางกายภาพของกรุงรัตนโกสินทร์ฝั่งตะวันออก : ตั้งแต่ก่อนเริ่มสร้างกรุงจนถึงสมัยเปลี่ยนแปลงระบบการปกครอง. วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร. 4 - 5 (ฉบับพิเศษ): 235.

ภาพประกอบ 4 แผนที่กรุงเทพฯ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ที่มา: กำธร กุลชล; ทรงสรรค์ นิลกำแหง; และ ชาติชาย ไชยสิทธิ์. (2523, ธันวาคม - 2525, ธันวาคม).
 วิวัฒนาการทางกายภาพของกรุงรัตนโกสินทร์ฝั่งตะวันออก : ตั้งแต่ก่อนเริ่มสร้างกรุงจนถึงสมัยเปลี่ยนแปลงระบบ
 การปกครอง. วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร. 4 - 5 (ฉบับพิเศษ): 240.

บทที่ 2

สภาพความสกปรกในกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 - 2475

ในขณะที่รัฐดำเนินการพัฒนากรุงเทพฯ ให้ทันสมัยนั้น พื้นที่หลายแห่งยังปรากฏสภาพความสกปรกจากสิ่งปฏิกูลด้วย* ซึ่งทำให้เห็นว่ากรุงเทพฯ ได้รับการพัฒนาไม่เต็มที่ มีสาเหตุของการเกิดโรคระบาด และประชาชนขาดความเข้าใจเรื่องการรักษาความสะอาด

1. สภาพความสกปรกในกรุงเทพฯ ก่อนพ.ศ. 2440

นับแต่สถาปนากรุงรัตนโกสินทร์จนถึงพ.ศ. 2439 รัฐดำเนินงานรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ บางโอกาส เช่น เมื่อมีพระราชกระแสของพระมหากษัตริย์¹ การเตรียมพื้นที่เพื่อประกอบพระราชพิธี² ราชทูตต่างประเทศจะเดินทางเข้ามา³ และการป้องกันไม่ให้เส้นทางคมนาคมมีสิ่งกีดขวาง⁴ ฯลฯ แต่ในยามปกติ รัฐไม่ค่อยเอาใจใส่ในการกำจัดความสกปรก สิ่งปฏิกูลจึงมีอยู่ทั่วไป

1.1 สาเหตุของความสกปรก

การเกิดสภาพความสกปรกในกรุงเทพฯ ขณะนั้นมีสาเหตุมาจากภัยพิบัติทางธรรมชาติ และการกระทำของประชาชน ที่สำคัญได้แก่

1.1.1 การเกิดน้ำท่วมบ่อยครั้ง เมื่อเข้าสู่ฤดูฝนหรือน้ำทะเลหนุนเข้ากรุงเทพฯ แต่ละครั้ง น้ำจะขังอยู่นานจนเน่าเสียและเป็นที่ระบายสิ่งปฏิกูลของประชาชน⁵

---

* หมายถึง สิ่งสกปรกน่ารังเกียจ

¹ ประกาศ ขอแรงราษฎรบ้านใกล้เคียงตัดถนนตันโพธิ์ ตันไทร และตันไม้อื่นๆ ที่กำแพง, ป้อม, ประตู ณ วัน เดือน ปีวอก โทศก. (2478). ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 6. หน้า 176.

² หมายกำหนดการ เรื่อง แห่ทรงผนวช พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าโคราช พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าवासกรี พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าฉัตร จ.ศ. 1164. (2525). ใน เล่มเดิม. หน้า 50.

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5น.48.3/2 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล เรื่องคอเรตปอนเดนเรื่อง กรมวังมีหนังสือมาว่าที่ตำบลหอกลองเก่านั้นมีกลิ่นเหม็นโสโครกมาก แลเจ้าต่างประเทศจวนจะมาถึงกรุงเทพฯ, ขอให้กรมพระนครบาลจัดที่นั้นให้สะอาดเรียบร้อยด้วย (20 กุมภาพันธ์ - 12 มีนาคม ร.ศ. 109 (พ.ศ. 2433))

⁴ ประกาศในรัชกาลที่ 5 พระราชบัญญัติธรรมเนียมคลองมีอยู่ 10 ข้อ. (2478). ใน เล่มเดิม. หน้า 29.

⁵ สุรพล สุตารา; และคนอื่นๆ. (2525). ประวัติปัญหาสภาวะแวดล้อมในสมัยรัตนโกสินทร์. หน้า 40.

ตาราง 1 แสดงการเกิดน้ำท่วมในกรุงเทพฯ ก่อนพ.ศ. 2440

เดือน	พุทธศักราช	ระดับน้ำท่วม	สถานที่วัดระดับน้ำ
ตุลาคม	2328	4.00 เมตร	สนามหลวง
„	2362	3.40 เมตร	„
„	2374	3.00 เมตร	„
„	2402	3.00 เมตร	„
„	2410	2.80 เมตร	„
„	2422	2.50 เมตร	„

ที่มา: ตรีเศศ ศรีสถิตย์; วัฒนา ธรรมมงคล; และ ช่าง เปรมปรีดิ์. (2525). รายงานการศึกษา
วิวัฒนาการด้านการระบายน้ำในรอบ 200 ปีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 2/67.

ภาพประกอบ 5 น้ำท่วมกรุงเทพฯ พ.ศ. 2422

ที่มา: ชัย เรื่องศิลป์. (ม.ป.ป.). ประวัติศาสตร์ไทยสมัยพ.ศ. 2352 - 2453 ด้านสังคม. ไม่ปรากฏเลข
หน้า.

1.1.2 การใช้ไม้ไผ่และใบจากเป็นวัสดุสร้างที่อยู่อาศัย พระสงฆ์หรือประชาชน นิยมนำไม้ไผ่และใบจากมาสร้างกุฏิ เฝิง และกระท่อม แต่วัสดุเหล่านี้เมื่อใช้ไปนานๆ จะชำรุดเป็นที่ สะสมของสิ่งสกปรกง่าย¹

1.1.3 การทิ้งสิ่งปฏิกูลในที่สาธารณะ ในแต่ละวันประชาชนขับถ่ายอุจจาระ-ปัสสาวะ และกำจัดขยะมูลฝอยกับซากสัตว์เลี้ยงโดยการทิ้งลงทุ่งนา แม่น้ำลำคลอง หรือกองไว้บนถนน เพราะเป็นวิธีที่ทำสืบๆ กันมา ซึ่งสะดวกและไม่ทำให้ตนเองเดือดร้อน²

1.1.4 การปล่อยให้สัตว์จรจัด เนื่องจากรัฐหรือประชาชนเป็นพุทธศาสนิกชนจึงไม่ นิยมฆ่าสัตว์ ทำให้สัตว์จรจัด เช่น แมวและสุนัข เดินเพ่นพ่าน ค่อยกองขยะเพื่อหาอาหาร ถ้ามูลตาม สถานที่ต่างๆ และเป็นพาหะนำโรคได้ตลอด³

1.1.5 การระบาดของโรคติดต่อ โรคติดต่อที่เกิดขึ้นเป็นประจำ คือ อหิวาตกโรคกับ ไข้ทรพิษ* ซึ่งทุกครั้งที่ระบาดจะทำให้ประชาชนเสียชีวิตจำนวนมากจนไม่สามารถเผาหรือฝังศพได้ หมด ดังนั้นศพจึงถูกกำจัดโดยทิ้งลงแม่น้ำและกองไว้ในบริเวณวัดต่างๆ⁴

1.1.6 การกำจัดศพ รัฐกำหนดให้การกำจัดศพต้องทำภายนอกกำแพงเมืองเท่านั้น เพื่อป้องกันความสะอาดแก่พระบรมวงศานุวงศ์ แต่อย่างไรก็ตาม การกำจัดศพไม่ว่าทำที่ใดย่อมเกิด ความสกปรกเสมอ เพราะศพไร้ญาติกับศพนักโทษจะถูกสับหรือชำแหละบริเวณป่าช้าให้เป็นอาหาร ของนกแร้ง⁵ ส่วนศพมีญาติมักจัดพิธีทางศาสนาหลายวันจนส่งกลิ่นเหม็น ครั้นเผาศพเสร็จญาติยัง นำอัฐิใส่หม้อดินไปเก็บไม่เป็นที่ เช่น เก็บในวิหาร ศาลาการเปรียญ และใต้ธรรมาสน์⁶ ฯลฯ

¹ ประกาศ ห้ามไม่ให้เอาแผงไม้ไผ่จาก มาทำเป็นพะเพิงในพระอารามหลวง (ณ วันศุกร์ เดือนยี่ ขึ้น 15 ค่ำ ปีมะจุจ.ศ. 1215). (2503). ใน เล่มเดิม. หน้า 73.

² ฐธศ ศรีสติธย์; วัฒนา ธรรมมงคล; และ ช่าง เปรมปรีดี. (2525). เล่มเดิม. หน้า 2/21 - 2/22.

³ บ๊อค, คาร์ล. (2529). ท้องถิ่นสยามยุคพระพุทธเจ้าหลวง. แปลโดย เสถียร พันธรั้ง; และ อัมพร ทีชะระ. หน้า 203.

* อหิวาตกโรคหรือโรคไข้วง โรคลงราก เกิดขึ้นเพราะมนุษย์รับประทานอาหารและน้ำที่ปนเปื้อนเชื้อ แบคทีเรีย Vibrio Cholera ซึ่งเชื้อแบคทีเรียนี้จะทำให้มนุษย์ถ่ายอุจจาระ - ปัสสาวะไม่หยุด เกิดการขาดน้ำ เป็น ตะคริว ชีพจรเต้นช้าจนเสียชีวิต

ส่วนไข้ทรพิษชาวบ้านมักเรียกว่า ฝีดาษ การติดต่อกันเกิดจากมนุษย์ถูกสะเก็ดแผลหรือเสมหะของผู้ป่วย ทำให้มีไข้สูง ร่างกายมีผื่น ชีพจรเต้นเร็วมากจนเสียชีวิต

⁴ เฟลตัส, ยอร์ช เอช. (2504). หมอเฮาส์ในรัชกาลที่ 4. แปลโดย กองคริสเตียนศึกษา. หน้า 47.

⁵ เทพชู ทับทอง. (2525). เล่มเดิม. หน้า 91.

⁶ พระราชกำหนดใหม่ 45. (2537). ใน กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5. หน้า 370.

ภาพประกอบ 6 ศพไร้ญาติในกรุงเทพฯ ก่อนพ.ศ. 2440
สัปเหร่อได้ชำแหละให้เป็นอาหารของนกแร้ง

ที่มา: เทพชู ทับทอง. (2525). กรุงเทพฯ ในอดีต. ไม่ปรากฏเลขหน้า.

1.2 สภาพความสกปรก

จากสาเหตุของความสกปรกข้างต้น ทำให้กรุงเทพฯ ก่อนพ.ศ. 2440 มีสภาพความสกปรกจากสิ่งปฏิกูลดังนี้

1.2.1 สภาพความสกปรกจากขยะมูลฝอย ในขณะนั้นมีการเรียกขยะมูลฝอยว่า ขยะ หมายถึง หยากเยื่อ ฝุ่นฝอย และเศษใบไม้แห้ง¹ ซึ่งกรุงเทพฯ ได้รับความสกปรกจากสิ่งเหล่านี้ เช่น ในพ.ศ. 2384 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีรับสั่งเกี่ยวกับตึกดิน* ตรงข้ามพระบรมมหาราชวังว่า “...ในตึกดินนั้นใบไม้แห้งและกิ่งไม้แห้งรกเป็นเชื้อไฟเป็นอันมาก เกลือกเกิดเพลิงแห่งใด ตำบลใด ลูกเพลิงตกจะเป็นเชื้อเพลิง...”² ต่อมาในพ.ศ. 2408 นายแพทย์บลัดเล (Dr.Bradley)** ได้เขียนไว้ในหนังสือพิมพ์จดหมายเหตุ (The Bangkok Recorder) ว่า “คลองตะพานหัน***...ตื้นขึ้นก่อนเป็นอันมาก, เพราะเรือจอดประจำที่อยู่, ทั้งยากเยื่อและอะไรๆ ลงในคลอง...”³ ส่วนในพ.ศ. 2410 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีรับสั่งถึงพวกที่อยู่บริเวณทิม**** ในพระบรมมหาราชวังว่า “...คนที่อยู่ทิมมันน่าจะท้อจะกวาดเสียให้สะอาดก็หาใครจะทำจะกวาดถนนไม่ พวกมันอยู่คนละห้อง ทั้งให้ผงไผ่ยกเยื่อรอกอยู่ตามถนน กลางถนน บนถนน...”⁴ และในพ.ศ. 2439 กรมหมื่นพิทยลาภพฤธิศาดา เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ ถวายรายงานความสกปรกบริเวณศาลยุติธรรมแต่กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล***** โดยทรงอ้างตอนหนึ่งว่า “...เกล้าได้ไปตรวจ เห็นที่มุมศาลสถิตย์ยุติธรรมด้านเหนือ ต่อปากถนนขึ้นไปนั้น มีกองหยากเยื่อฝอยมาก ... และตั้งแต่ศาลเจ้าหลักเมืองมาลงถนนศาลสถิตย์ยุติธรรมก็ดี ที่เหล่านี้มีกองหยากเยื่อมากกว่าสิ่งโสโครกอื่น...”⁵ ฯลฯ

¹ บลัดเล, ดี.บี. (2416). หนังสืออักษรภิธานศรีบท. หน้า 76, 539.

* สถานที่เก็บดินปืน

² เกณฑ์เลกทำความสะอาดตึกดิน จ.ศ. 1204. (2537). ใน เล่มเดิม. หน้า 40.

** เป็นแพทย์มิชชันนารีคณะเพรสไบทีเรียน ประเทศสหรัฐอเมริกา เดินทางเข้ามากรุงเทพฯ เมื่อพ.ศ. 2378 แล้วได้ทำประโยชน์ให้การแพทย์ การพิมพ์ และการศึกษาของไทย

*** เป็นอีกชื่อหนึ่งของคลองรอบกรุง

³ บลัดเล, ดี.บี. (2408, 21 สิงหาคม). ความคัดข้อ. จดหมายเหตุ (The Bangkok Recorder) เล่ม 1. หน้า 94.

**** คือ ห้องแถวสำหรับพักและไว้ของในพระบรมมหาราชวัง

⁴ ประกาศให้พวกที่อยู่แถวทิมในพระราชวังทำความสะอาด. (2504). ใน ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2408 - 2411. หน้า 57.

***** กระทรวงนครบาลเป็นหน่วยงานปกครองและบำบัดทุกข์บำรุงสุขประชาชนในกรุงเทพฯ

⁵ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. หนังสือกรมหมื่นพิทยลาภพฤธิศาดา กราบทูล กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ ที่ 6/972 วันที่ 22 พฤษภาคม ร.ศ. 115 ใน ร.5.น.48.1/16 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล เรื่องกรมหมื่นมหิศรวิทย์ว่าที่ศาลยุติธรรมมีเครื่องโสโครกมาก ในเมื่อเวลาเสด็จพระราชดำเนินขอจัดการให้เรียบร้อย (1 พฤษภาคม - 3 กรกฎาคม ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439))

1.2.2 สภาพความสกปรกจากอุจจาระ - ปัสสาวะ กรุงเทพฯ ปรากฏสภาพความ

สกปรกจากอุจจาระ - ปัสสาวะอยู่ทั่วไป เช่น ในพ.ศ. 2433 เจ้าพนักงานถนนมีหนังสือราชการถึงเสมียนตรากรมพระนครบาลว่า “ด้วยร้านแขกตึกแถวที่ถนนบำรุงเมืองต่อสถานข้างโรงสีไปนั้น แยกเจ้าของร้านได้อาสิ่งของโสโครกขึ้นมากองไว้บนถนนเสมอทุกวันมีขี้แยะและหลุ่ที่แยะกินเหลือทิ้งไว้ดังนี้...”¹ ส่วนในพ.ศ. 2434 เจ้ากรมโยธาธิการมีหนังสือราชการถึงผู้ช่วยปลัดทูลฉลองกรมพระนครบาล ความว่า “ด้วยในที่บริเวณคุกเก่า*... หวังจะให้เป็นที่สะอาดเรียบร้อย บัดนี้หมื่นศรีผู้คุมในกรมพระนครบาลคุมคนโทษมาถ่ายอุจจารแลเททิ้งสิ่งโสโครกไว้...”² และในพ.ศ. 2438 กรมหมื่นศิริรัชสังกาศ เจ้าพนักงานหอรัษฎากรพิพัฒน์ได้ถวายรายงานเรื่อง กลิ่นเหม็นของโสโครกที่ตลาดหน้าวัดสุทัศน์** แต่กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล มีข้อความตอนหนึ่งว่า “...แลที่เหม็นสำคัญอยู่คือในกำแพงวัดสุทัศน์ด้านข้างถนนตีทอง มีอุจจาระปะสวาระเรียวยาวตามเขามอแลพื้นที่ตลอดถึงมุมวัดที่ตรงกับตลาด...”³ ฯลฯ

1.2.3 สภาพความสกปรกจากน้ำโสโครก น้ำโสโครกเป็นน้ำเน่าเสียมีกลิ่นเหม็น

กรุงเทพฯ มีความสกปรกจากน้ำชนิดนี้ เช่น ในพ.ศ. 2378 นายแพทย์บริดเลได้บรรยายสภาพบ้านพักย่านสัมพันธวงศ์ว่า “ที่บ้านพักมิชชันนารีตั้งอยู่เป็นที่ลุ่มมีน้ำเสียเฉอะแฉะ...”⁴ ส่วนในพ.ศ. 2399 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีประกาศตอนหนึ่งว่า “...ชาวราษฎรชาวนอกกรุงฯ เมื่อมีเหตุต้องลงมายังกรุงเทพฯ นี้แล้วก็รังเกียจทีเดียวว่า เพราะต้องใช้น้ำไม่สะอาดจึงเป็นโรคต่างๆ

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. หนังสือเจ้าพนักงานถนน กรมโยธาธิการ ถึง ประแดงจันทร์อักษรเสมียนตรากรมพระนครบาล ที่ 46/109 วันที่ 21 พฤษภาคม ร.ศ. 109 ใน ร.5น.46.1/7 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล เรื่องร้านแขกตึกแถวตมถนนข้างโรงสีเอามูลแยะและหลุ่ที่แยะกินมาทิ้งบนถนน (21 - 27 พฤษภาคม ร.ศ. 109 (พ.ศ. 2433))

* ตรงข้ามกับวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

² สำนักงานหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. หนังสือหลวงสโมสรวรการ เจ้ากรมโยธา เรียบ พระอนันตินรากร ผู้ช่วยปลัดทูลฉลองกรมพระนครบาล ที่ 58/110 วันที่ 9 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 110 ใน ร.5น.46.1/59 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล เรื่องขอเรตปอนเดนซเรื่อง หลวงสโมสรวรการมีหนังสือมาว่าหมื่นศรีผู้คุมในกรมพระนครบาล คุมคนโทษมาถ่ายอุจจารแลเททิ้งสิ่งโสโครกในที่บริเวณคุกเก่า ขอให้ห้ามอย่าให้มาทำโสโครกในที่นี้ต่อไป (9 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 110 (พ.ศ. 2434))

** คือ ตลาดเสาชิงช้า

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. หนังสือกรมหมื่นศิริรัชสังกาศ กราบทูล กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ วันที่ 7 เมษายน ร.ศ. 114 ใน ร.5น.42.1/27 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล เรื่องกรมหมื่นศิริรัช, ว่าที่ตลาดหน้าวัดสุทัศน์เป็นที่โสโครก ขอให้ห้าม (7 เมษายน - 17 เมษายน ร.ศ. 114 (พ.ศ. 2438))

⁴ บริดเล, วิลเลียม แอล. (2529). สยามแต่ปางก่อน. แปลโดย ศรีเทพ แวหงษ์; และ ศรีลักษณ์ สง่าเมือง. หน้า 43.

ไม่เป็นสุขเหมือนอยู่นอกกรุงฯ...”¹ และในพ.ศ. 2432 นายเจมส์ แมคคาที (Mr. James McCarthy) เจ้ากรมแผนที่ได้บันทึกเกี่ยวกับน้ำโสโครกว่า “...ยอมเป็นที่รู้จักทั่วไปว่าในช่วงน้ำตาย ก่อนจะถึงฤดูฝน กระแสน้ำทะเลที่เอ่อท้นเข้ามาทำให้เกิดน้ำเสียเน่าไปจนถึงเหนือตัวเมืองหลายครั้ง...”² ฯลฯ

1.2.4 สภาพความสกปรกจากซากสัตว์ กรุงเทพฯ มีสัตว์เลี้ยงกับสัตว์จรจัดหลายชนิด เมื่อตายแล้วซากของสัตว์เหล่านี้จะทำให้เมืองสกปรก เช่น ในพ.ศ. 2399 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีประกาศว่า “บัดนี้ได้ทราบข่าวคนนอกประเทศและคนนอกกรุงฯ ... ตีเตือนว่าชาวกรุงเทพฯ นี้ทำโสมมหนักลงในแม่น้ำลำคลอง ด้วยทิ้งซากศพสัตว์ตายให้ลอยไป ๆ มา ๆ น่าเกลียดน่าชัง...”³ และในพ.ศ. 2435 นายเฮอร์เบิร์ต วาริงตัน สมิธ (Mr. Herbert Warington Smyth) เจ้ากรมเหมืองแร่ได้บรรยายถึงกรุงเทพฯ ในบันทึกของเขาตอนหนึ่งว่า “...ตามถนนสกปรกสุดจะพรรณนา ตลอดบอวลไปด้วยกลิ่นเหม็นจากซากหมาตาย...”⁴ ฯลฯ

1.2.5 สภาพความสกปรกจากศพ เมื่อมีคนเสียชีวิตญาติหรือสัปเหร่อมักดำเนินการกำจัดศพไม่ถูกสุขลักษณะส่งผลให้กรุงเทพฯ เกิดความสกปรก เช่น ในพ.ศ. 2392 คนส่วนใหญ่ใช้วิธีกำจัดศพติดเชื้ออหิวาตกโรคโดย “...รับจัดการทิ้งน้ำโดยไม่ต้องมีพิธีรีตองอะไร เช่นเดียวกับโยนซากสุนัขตายลงแม่น้ำ”⁵ ส่วนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ตรัสเกี่ยวกับศพคนว่า “ธรรมเนียมในสยาม มีการไว้ศพค้างวันค้างคืนจนมีกลิ่นเหม็น เป็นปฏิญ์ร้ายกาจนัก แล้วชักศพแห่ไปทำบุญให้ทานเปิดศพออกซาระแล้วจึงถมร่างศพฝังไว้คืน 1 ถา 2 คืน 3 คืน แล้วจึงขุดขึ้นทำบุญอีกแล้วจึงเผา ก็มีตามป่าช้าพระอารามนั้นทุกแห่งไป...”⁶ และในพ.ศ. 2439 นายแมกซ์เวลล์ ซอมเมอร์วิลล์ (Mr. Maxwell Sommerville) ชาวอเมริกันเดินทางเข้ามาพักพ่อนที่กรุงเทพฯ แล้วพบการกำจัดศพคนยากจนกับศพนักโทษที่วัดสระเกศว่า “กรรมวิธีในการจัดการกับศพของคนเหล่านี้จะเป็นที่น่ารังเกียจและน่าขยะแขยงอย่างที่สุด เนื้อหนังมังสาตลอดจนอวัยวะภายในทุกชิ้นจะถูกแรงซึ่งหิวกระหายและพากันมาชุมนุมอยู่ตามต้นไม้ในบริเวณนั้นจิกทั้งจนแทบจะไม่เหลือซาก”⁷ ฯลฯ

1.3 ผลจากความสกปรก

สภาพความสกปรกจากสิ่งปฏิกูลดังกล่าว ส่งผลให้เกิดสิ่งต่างๆ ในกรุงเทพฯ ได้แก่

¹ ประกาศ ทรงไม่ให้ทิ้งศพสัตว์ลงในน้ำ และให้ทอดเตาไฟอย่าให้เป็นเชื้อเพลิง และให้คิดทำลิ้มสลักรักษาเรือน (ณ วันอาทิตย์ เดือน 3 ขึ้น 7 ค่ำ ปีมะโรงอัฐศก). (2503). ใน เล่มเดิม. หน้า 257.

² แมคคาที, เจมส์ ฟิตส์รอย. (2533). บันทึกการสำรวจและบุกเบิกในแดนสยาม. แปลโดย สุมาลี วีระวงศ์. หน้า 34.

³ ประกาศ ทรงไม่ให้ทิ้งศพสัตว์ลงในน้ำ และให้ทอดเตาไฟอย่าให้เป็นเชื้อเพลิง และให้คิดทำลิ้มสลักรักษาเรือน (ณ วันอาทิตย์ เดือน 3 ขึ้น 7 ค่ำ ปีมะโรงอัฐศก). (2503). ใน เล่มเดิม. หน้า 256.

⁴ สมิธ, เฮอร์เบิร์ต วาริงตัน. (2544). ห้าปีในสยาม เล่ม 1. แปลโดย เสาวลักษณ์ กิจานนท์. หน้า 21.

⁵ เฟลตส์, ยอร์ช เอช. (2504). เล่มเดิม. หน้า 47.

⁶ ประกาศ เรื่องเอาศพไว้ค้างคืน. (2478). ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 7. หน้า 407.

⁷ ซอมเมอร์วิลล์, แมกซ์เวลล์. (2544). สยามริมฝั่งเจ้าพระยา. แปลโดย ศุภรัตน์ ธาราคักดี. หน้า 199.

1.3.1 การเกิดกลิ่นเหม็น กลิ่นเหม็นเกิดจากการเน่าเสียของสิ่งปฏิกูลตามพื้นสาธารณะ เช่น ในพ.ศ. 2438 บริเวณตลาดเสาชิงช้าปรากฏว่า “...พวกที่ขายของเทศบาลของเน่าเสียลงในพื้นที่ยังคงเกิดมีกลิ่นเหม็น ...”¹ ฯลฯ

1.3.2 การเกิดโรคติดต่อ โรคติดต่อมิใช่เพียงสาเหตุของความสกปรกเท่านั้น แต่ยังเป็นผลจากความสกปรกด้วย เช่น เมื่อมีการทิ้งซากสัตว์ลงในแม่น้ำลำคลอง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเกรงว่าราษฎร “...ต้องใช้น้ำไม่สะอาดจะเป็นโรคต่างๆ...”² ส่วนตอนต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว น้ำท่วมกรุงเทพฯ จนปรากฏว่า “...น้ำเสียเน่าไปจนถึงเหนือตัวเมืองหลายครั้ง ทำให้เกิดความไข้ระบาดไปทั่ว...”³ ฯลฯ

1.3.3 การเกิดเชื้อเพลิง เชื้อเพลิงเป็นวัตถุไวไฟสามารถเกิดขึ้นได้ในพื้นที่ที่มีสิ่งปฏิกูล เช่นในพ.ศ. 2384 บริเวณตึกดินริมถนนสนามไชยรกรไปด้วยเศษใบไม้ทำให้รัฐมีความเห็นว่า “...เกลือกเกิดเพลิงแห่งใด ตำบลใด ลูกเพลิงตกจะเป็นเชื้อเพลิง...”⁴ ฯลฯ

1.3.4 การเกิดความเสียหายกับเส้นทางคมนาคม กรุงเทพฯ มีเส้นทางคมนาคมทั้งทางน้ำและทางบก แต่มักปรากฏความเสียหายจากสิ่งปฏิกูล เช่น ในพ.ศ. 2413 รัฐให้เหตุผลที่คลองสายต่างๆ ตื้นเขินว่า “...มีผู้เทถมทิ้งสิ่งของต่างๆ ลงในลำคลอง”⁵ ส่วนในพ.ศ. 2424 นายคาร์ล บ็อค (Mr. Carl Bock) นักสำรวจชาวอร์เวย์ได้บรรยายสาเหตุที่ถนนหลายสายชำรุดว่า “...เพราะน้ำท่วมนองเสมอในฤดูฝน ตรอกซอยและทางเกวียนที่แยกออกไปจากถนนใหญ่ก็สกปรกอยู่ตลอดเวลา...”⁶ ฯลฯ

1.3.5 การเกิดสภาพน่ารังเกียจ เมื่อสิ่งปฏิกูลมีอยู่ในพื้นที่ใดแล้ว มักทำให้ผู้พบเห็นเกิดความรังเกียจ เช่น ในสมัยกรุงเทพฯ ตอนต้น (พ.ศ. 2325 - 2394) ประชาชนนิยมนำหม้ออัฐิไปเก็บในวิหารหรือศาลาการเปรียญของวัด จนกระทั่ง “...มื่อแตกอัฐินั้นเรียวยาวกระจายอยู่ เบนที่รังเกียจเกลียดกลัวแก่พระสงฆ์สามเณรสุปัษย์ทายกทั้งปวง...”⁷ ต่อมาในพ.ศ. 2414 นายแพทย์บริดเลได้เขียนไว้ในหนังสือพิมพ์ Bangkok Calendar ว่า “...คลองมีอามจต้องตักถังรอกกระแสน้ำ

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. หนังสือกรมหมื่นศิริราชสังกาศ กราบทูล กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ วันที่ 7 เมษายน ร.ศ. 114 ใน ร.5น.42.1/27 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล เรื่อง กรมหมื่นศิริราช, ว่าที่ตลาดนำวัดสุทัศน์เป็นที่โสโครก ขอให้ห้าม (7 - 17 เมษายน ร.ศ. 114 (พ.ศ. 2438))

² ประกาศ ทรงดำเตือนไม่ให้ทิ้งศพสัตว์ลงในน้ำ และให้ทอดเตาไฟอย่าให้เป็นเชื้อเพลิง และให้คิดทำลิ้มสักรักษาเรือน (ณ วันอาทิตย์ เดือน 3 ขึ้น 7 ค่ำ ปีมะโรงจตุศก). (2503). ใน เล่มเดิม. หน้า 257.

³ แมคคาที, เจมส์ ฟิตส์รอย. (2533). เล่มเดิม. หน้า 34.

⁴ เกณฑ์เลกทำความสะอาดตึกดิน จ.ศ.1204. (2537). ใน เล่มเดิม. หน้า 40.

⁵ ประกาศในรัชกาลที่ 5 พระราชบัญญัติธรรมเนียมคลองมีอยู่ 10 ข้อ. (2478). ใน เล่มเดิม. หน้า 29.

⁶ บ็อค, คาร์ล. (2529). เล่มเดิม. หน้า 21.

⁷ พระราชกำหนดใหม่ 45. (2537). ใน เล่มเดิม. หน้า 370.

ขึ้นอยู่เป็นเวลานานเกินสมควร ย่อมก่อให้เกิดภาวะอันสุดแสนจะทนทานแก่นาสิกประสาทและจักขุประสาทแห่งบุคคลผู้เคยชินต่อความสะอาดมาแล้ว...”¹ ฯลฯ

จากดังที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ คือสภาพความสกปรกในกรุงเทพฯ ก่อนพ.ศ. 2440 ซึ่งสาเหตุสภาพ และผลที่ปรากฏเป็นเพียงจุดเริ่มต้นของความสกปรกในสมัยต่อมา

2. สภาพความสกปรกในกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 - 2475

นับแต่พ.ศ. 2440 กรุงเทพฯ มีประชาชน องค์ประกอบทางกายภาพ และระบบสาธารณูปโภคมากขึ้น ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเจริญอย่างเมืองในอารยประเทศ แต่ขณะเดียวกันยังมีส่วนช่วยเพิ่มสาเหตุของความสกปรก ชนิดของสิ่งปฏิกูล และผลจากความสกปรกด้วย กล่าวคือ

2.1 สาเหตุของความสกปรก

ระหว่างพ.ศ. 2440 - 2475 กรุงเทพฯ มีสาเหตุของความสกปรกเพิ่มขึ้น โดยส่วนใหญ่มาจากการกระทำของรัฐและประชาชน ได้แก่

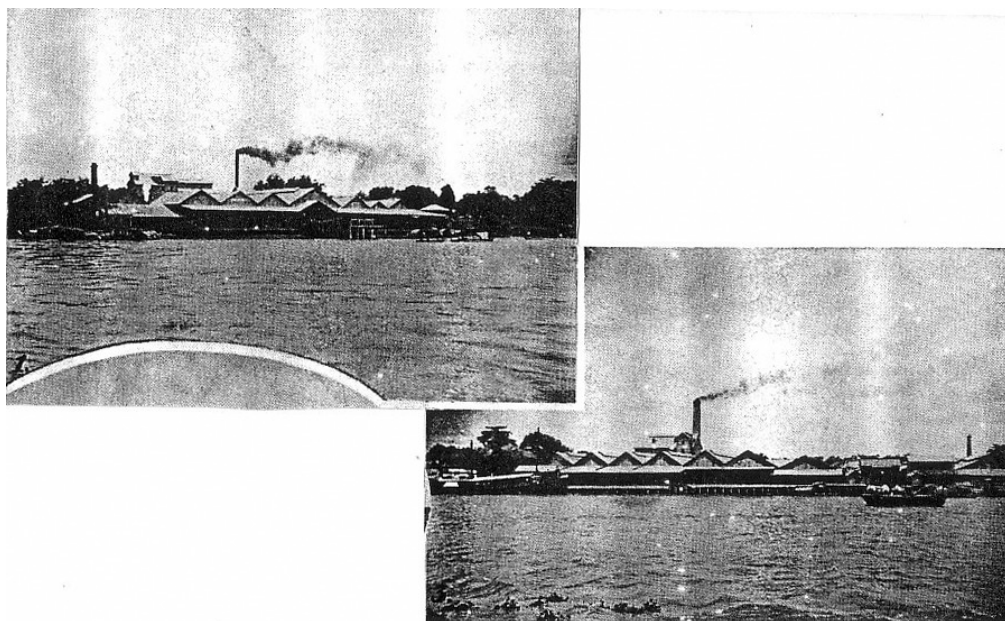
2.1.1 การใช้เครื่องจักรอุตสาหกรรม เครื่องจักรอุตสาหกรรมของโรงไฟฟ้า โรงสีข้าว โรงทำน้ำแข็ง และโรงหลอมโลหะในกรุงเทพฯ มักระบายไอเสียทางปล่อง ก่อให้เกิดเศษเขม่าหรือซีเถ้าปลิวออกไปในบริเวณต่างๆ เสมอ

2.1.2 การขยายพันธุ์ของผักตบชวา ผักตบชวา (Water Hyacinth) คือพืชที่นำเข้ามาจากประเทศอินโดนีเซียเมื่อพ.ศ. 2444 สำหรับใช้ป้องกันคลื่นซัดตลิ่งหรือปลูกเป็นหญ้ากล้ำเลียงปลา แต่ผักตบชวาวัยพันธุ์อย่างรวดเร็ว ส่งผลให้แม่น้ำลำคลองใช้สัญจรไม่ได้และเมื่อต้นเน่าตายน้ำจะสกปรกด้วย²

¹ บำราศนราดรุ, พระ. (2505). การรักษาความสะอาดของบ้านเมือง. หน้า 14. (อ้างอิงจาก Bradley, D.B. (1871). Description of the City of Bangkok. Bangkok Calendar. p 136).

² วิศิษฐ์ ศิลปสุวรรณชัย. (2544, พฤศจิกายน). 100 ปีผักตบชวา เข้ามายังสยาม ใครเอาเข้ามา?. ศิลปวัฒนธรรม. 23(1): 52 - 54.

ภาพประกอบ 7 การระบายไอเสียจากโรงสีข้าว พ.ศ. 2451

ที่มา: Arnold Wright, editor. (1908). Twentieth Century Impressions of Siam. p. 165.

ตาราง 2 แสดงคลองที่มีฝักตบขวางในกรุงเทพฯ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

คลอง	อำเภอ	จำนวนฝักตบขวางที่มี			
		กว้าง		ยาว	
		เส้น	วา	เส้น	วา
คลองสามเสน	บางกะปิ	-	1	55	-
คลองเขมร	„	-	1	21	15
คลองวัดบางกะปิ	„	-	1	2	10
คลองวัดตึก	„	-	1	8	-
คลองศาลาเจ้าแม่ประสพ	„	-	1	9	10
คลองบางเตย	„	-	1	12	-
คลองบึงกุ่ม	„	-	5	25	-
บึงหล่อแหล	„	-	1	7	15
คลองหล่อแหล	„	-	1	7	-
คลองบางเขนและบึงใน	บางซื่อ	1	-	10	-
คลองสวัสดิ์เปรม					
ประชากร					
คลองห้วยขวางสองตอน	„	-	1	-	10

ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.12/449 เอกสารกระทรวงเกษตรธิการ รัชกาลที่ 6 เรื่องสมุหพระนครบาลส่งบัญชีสำรวจฝักตบขวางที่มีอยู่ในท้องที่ต่างๆ ในเขตกรุงเทพฯ

2.1.3 การสร้างประตุน้ำ รัฐเริ่มสร้างประตุน้ำตามคลองต่างๆ เมื่อพ.ศ. 2447 เพื่อกั้นน้ำไว้เพาะปลูกและเดินเรือในฤดูแล้ง¹ แต่การกั้นน้ำด้วยประตุนี้นี้มักทำให้น้ำหรือฝกตบชาวถูกกักจนเน่าเสีย

2.1.4 การระบาดของกาฬโรค กรุงเทพฯ ตั้งแต่พ.ศ. 2447 เกิดกาฬโรคหรือโรคไข้ดำระบาด* เป็นเหตุให้ประชาชนเสียชีวิตจำนวนมากจนไม่สามารถจัดการศพได้หมด ดังนั้นจึงมีการทิ้งศพไว้ในวัดและที่สาธารณะ²

---

¹ ปิยนาก บุนนาค; และคนอื่นๆ. (2525). เล่มเดิม. หน้า 105.

* กาฬโรคเกิดจากเชื้อเยอร์ซিনিเย พีสทีส (Yersinia Pestis) ในตัวหมัดของหนู ซึ่งถ้าใครติดเชื้อแล้วจะมีไข้สูง ต่อมาน้ำเหลืองบวม หนาวสั่น ปวดเมื่อย ท้องเดิน ทรงตัวไม่ได้ หัวใจเต้นอ่อนจนเสียชีวิต

² กรรณิการ์ ดันประเสริฐ; และคนอื่นๆ. (2543). เล่มเดิม. หน้า 35.

ตาราง 3 แสดงจำนวนผู้เสียชีวิตด้วยกาฬโรคในกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2447 - 2451

เดือนและปีพุทธศักราช	จำนวนผู้เสียชีวิตด้วยกาฬโรค			รวมทั้งหมด
	ผู้ชาย	ผู้หญิง	ไม่ระบุเพศ	
ธันวาคม - กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2447	-	-	23	23
พ.ศ. 2448	-	-	-	-
เมษายน - มีนาคม พ.ศ. 2449	55	26	-	81
เมษายน - สิงหาคม พ.ศ. 2450	10	7	-	17
เมษายน - สิงหาคม พ.ศ. 2451	11	9	-	20

ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5น.5.7ก/11 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล เรื่องรายงานเรื่องไข้กาฬโรค (8 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 123 (พ.ศ. 2447) - 27 พฤษภาคม ร.ศ. 124 (พ.ศ. 2448))

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5น.5.7ก/40 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล เรื่องบัญชีคนป่วยเป็นไข้กาฬโรคในกรุงเทพฯ (10 เมษายน - 25 พฤษภาคม ร.ศ. 126 (พ.ศ. 2450))

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5น.5.7ก/39 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล เรื่องกาฬโรค กรุงเทพฯ ศก 126 (2 เมษายน - 28 มีนาคม ร.ศ. 126 (พ.ศ. 2450))

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5น.5.7ก/43 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล เรื่องจำนวนคนเป็นไข้กาฬโรคและชี้แจงคนเป็นไข้ (27 มีนาคม ร.ศ. 126 (พ.ศ. 2450) - 17 เมษายน ร.ศ. 127 (พ.ศ. 2451))

* ในขณะนั้นเดือนเมษายนคือเดือนแรกของทุกปี

2.2 สภาพความสกปรก

เมื่อสาเหตุของความสกปรกเพิ่มขึ้น กรุงเทพฯ จึงเกิดสภาพความสกปรกจากสิ่งปฏิกูลทั้งชนิดเดิมและชนิดใหม่ ได้แก่

2.2.1 สภาพความสกปรกจากขยะมูลฝอย ขยะมูลฝอยยังปรากฏอย่างต่อเนื่องในพื้นที่ต่างๆ เช่น ในพ.ศ. 2445 ผู้บัญชาการกรมสุขาภิบาล กราบทูล กรมหลวงนครสวรรค์* เสนาบดีกระทรวงนครบาลว่า “ด้วยที่ริมคลองผดุงเชิงสะพานสุประดิษฐ์ริมเข้านฝั่งถนนกรุงเกษม มีผู้ออกมาทิ้งขยะมูลฝอยไปเททิ้งไว้เป็นอันมาก...”¹ ต่อมาในพ.ศ. 2450 กรมหลวงดำรงราชานุภาพ** เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยทรงมีรับสั่งว่า “เวลานี้ในบางกอกมีเท่าแกลบที่ปลิวออกจากปล่องไฟของโรงเครื่องจักรต่างๆ ทำให้มหาชนรู้สึกเป็นเครื่องรำคาญใหญ่อย่างหนึ่ง...”² และในพ.ศ. 2464 ประชาชนได้ร้องเรียนกับหนังสือพิมพ์บางกอกไทยส์ว่า “ด้วยถนนในพระนครเป็นฝุ่น ... วันใดที่มีอากาศร้อนและมีลมพัดมาก ฝุ่นก็บินขึ้นฟุ้งเข้าไปตามสถานที่ต่างๆ อันอยู่ใกล้กับถนนสายใหญ่ๆ ...”³ ฯลฯ

2.2.2 สภาพความสกปรกจากอุจจาระ - ปัสสาวะ ประชาชนหรือสัตว์จรจัดยังคงขับถ่ายอุจจาระ-ปัสสาวะไม่เป็นที่ เช่น ในพ.ศ. 2443 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้รับรายงานว่า “ตามถนนเจริญกรุงใต้วัดสามจีนลงไป ... บัดนี้ไปมาตามถนนนั้นแลเห็นเจ๊กนั่งถ่ายอุจจาระเป็นปฏิกูลอยู่ยั้งรูงยั้ง...”⁴ ส่วนในพ.ศ. 2460 หนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่งเสนอเรื่องถ้านภพเขาทองของวัดสระเกศว่า “...จะเรียกว่าเป็นถ้ำสำหรับเทียวและไหว้พระหาตรงไม่ เพราะคนเข้าไปถ่าย

* ทรงได้รับเลื่อนพระยศเป็นกรมหลวงในพ.ศ. 2442

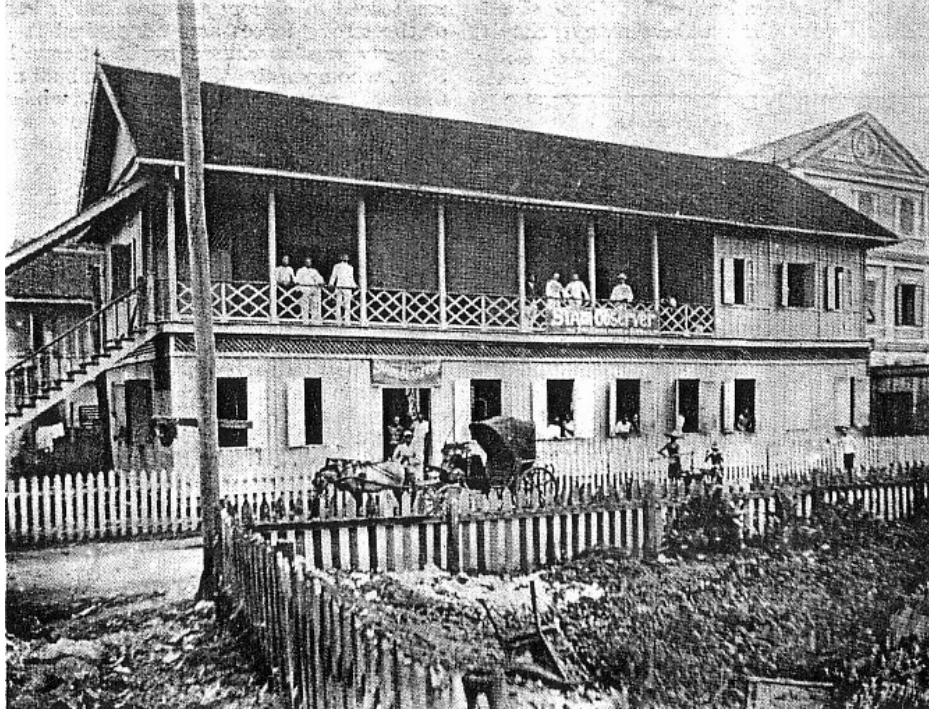
¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5น.5.12/25 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล เรื่องมีผู้ออกมาทิ้งขยะมูลฝอย และของโสโครกต่างๆ มาเททิ้งไว้ที่ตำบลริมคลองเชิงสะพานสุประดิษฐ์ ถนนกรุงเกษม ได้ส่งกองตระเวนให้ตรวจห้ามปรามแล้ว (26 เมษายน ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445))

** พระยศในขณะนั้น

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. รายงานเสนาบดีสภา วันที่ 15 สิงหาคม ร.ศ. 126 ใน ร.5น.5.12/51 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล เรื่องเท่าแกลบโรงไฟฟ้าแลโรงสีไฟต่างๆ (21 สิงหาคม ร.ศ. 124 (พ.ศ. 2448) - 19 พฤษภาคม ร.ศ. 129 (พ.ศ. 2453))

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. หนังสือพิมพ์บางกอกไทยส์ วันที่ 27 สิงหาคม 2464 ใน ร.6น.20.3 จ/56 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล เรื่องข่าวเกี่ยวกับกรมสุขาภิบาล เรื่องการขายของบนฟุตบาท, ป้ายสุขาภิบาล, ปัญหาเกี่ยวกับฝุ่น (7 กันยายน 2463 - 27 สิงหาคม 2464) (ไมโครฟิล์ม)

⁴ พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง กรมหลวงนครสวรรค์ ที่ 34/472 วันที่ 24 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 119. (2513). ใน ประชุมพระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงบริหารราชการแผ่นดิน ภาคที่ 3 ตอนที่ 2 ระหว่างพุทธศักราช 2434 ถึง พุทธศักราช 2453. หน้า 415.

ภาพประกอบ 8 สภาพความสกปรกจากขยะมูลฝอย

ที่มา: Arnold Wright, editor. (1908). Twentieth Century Impression of Siam. p. 295.

อุจจาระเสียแทบทุกด้าน...”¹ และในพ.ศ. 2471 นักข่าวหนังสือพิมพ์บางกอกการเมืองพบว่า “ตรอกหลายแห่งในพระนคร มักโสโครกเป็นอย่างมาก โดยมีมูลสุนัขถูกทิ้งเกลื่อนกลาด...”² ฯลฯ

2.2.3 สภาพความสกปรกจากน้ำโสโครก การที่รัฐและประชาชนไม่ดูแลการใช้น้ำจึงทำให้เกิดน้ำโสโครกขึ้น เช่น ในพ.ศ. 2444 ร้านขายปลาในตลาดเสาชิงช้านิยมเอาน้ำใส่ถังเพื่อชั่งปลา แต่...”น้ำหกเปื้อนพื้นหลายครั้ง ทำกระเบื้องปูพื้นในร้านแตกเป็นบ่อขังน้ำโสโครกไว้...”³ ต่อมาในพ.ศ. 2447 ผู้บัญชาการกรมสุขาภิบาลทราบว่ “...มีน้ำไหลนองออกมาจากท่อโรงพักกองตระเวรบางรักเประเปื้อนอยู่บนถนนดูน่าโสโครก น้ำที่ไหลมานั้นเป็นท่อครวกับท่อที่อาบน้ำของกองตระเวรที่เปนแขก...”⁴ และในพ.ศ. 2463 หนังสือพิมพ์ไทยเสนอข่าวว่า “ตามที่เจ้าพนักงานได้จัดการปิดประตูน้ำในคลองเปรม* แขวงอำเภอบางซื่อนั้น ... น้ำถูกกักอยู่นิ่งๆ ตั้งหลายเดือนไม่มีโอกาสไหลไปมาได้จึงบังเกิดมีกลิ่นเหม็น...”⁵ ฯลฯ

2.2.4 สภาพความสกปรกจากซากสัตว์ ซากสัตว์เลี้ยงและซากสัตว์จรจัดยังถูกทิ้งตามที่สาธารณะ เช่น ในพ.ศ. 2445 เจ้าพนักงานถนนคลองเตย** “...เห็นมีผู้เอาม้าเทศสี่ดำตายมา

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6น.20.18/86 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล เรื่องปูชานียสถาน ภูเขาทองเป็นอนุสาวรีย์อันหนึ่งของกรุงเทพฯ ตามถ้ำกลายเป็นบริษัทสะอาด ความอารักขาควรทางราชการช่วย (30 เมษายน 2460) (ไมโครฟิล์ม)

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. หนังสือพิมพ์บางกอกการเมือง วันที่ 23 กรกฎาคม 2471 ใน ร.7ม.26.5/27 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 7 กระทรวงมหาดไทย เรื่องข่าวหนังสือพิมพ์เกี่ยวกับคราทร (26 เมษายน - 3 ธันวาคม 2471) (ไมโครฟิล์ม)

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. หนังสือนายแพทย์ เอช, แคมเบล ไฮเอ็ด กราบเรียน เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ ที่ 23/541 วันที่ 26 กรกฎาคม ร.ศ. 120 ใน ร.5น.5.12/19 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล เรื่องขยะมูลฝอย แลคิดจะตั้งถังขยะมูลฝอยที่ตลาดเสาชิงช้า (7 สิงหาคม - 17 กันยายน ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444))

⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. หนังสือเจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ กราบทูล กรมหลวงนครสวรรค์ ที่ 38/1043 วันที่ 9 กรกฎาคม ร.ศ. 123 ใน ร.5น.5.12/38 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล เรื่องที่ปากช่องถนนทางจะเข้าสถานทูตฝรั่งเศส แลกรมศุลกากร มีน้ำไหลนองออกมาจากท่อโรงพักกองตระเวรบางรักเประเปื้อนอยู่บนถนนดูน่าโสโครก มีคำสั่งให้จัดทำแล้ว (9 กรกฎาคม - 30 สิงหาคม ร.ศ. 123 (พ.ศ. 2447))

* หมายถึง คลองสวัสดิเปรมประชากร

⁵ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. หนังสือพิมพ์ไทย วันที่ 3 กุมภาพันธ์ 2463 ใน ร.6น.20.3/23 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล เรื่องแม่น้ำลำคลอง (25 กรกฎาคม 2458 - 14 มิถุนายน 2464) (ไมโครฟิล์ม)

** ปัจจุบัน คือ ถนนพระรามที่ 4

ทิ้งไว้กับคันทถนน...”¹ ส่วนในพ.ศ. 2449 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชปรารภว่า “...ถ้าใครเจอหนูตายทายเป็นเอาไปข้างไหน ที่จะขุดหลุมฝังศพเอาหนูนั้นไม่มีเลย คงจะโยนลงคลอง เวลานั้นแก๊งกาก็จะจิกทิ้งขึ้นมากินบนบก...”² และในพ.ศ. 2464 หนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่งเสนอข่าวตีเตียนรัฐว่า “...ทราบศพสุนัขซึ่งตายข้างทางนั้นก็หาได้เก็บเสียโดยเร็วไม่ บางทีก็ทิ้งนอนขึ้นอืด แมลงวันหัวเขียวตอมหึ่งเพนทศนียอันน่าพิงรังเกียจยิ่งนัก...”³ ฯลฯ

2.2.5 สภาพความสกปรกจากศพ ประชาชนและวัดบางแห่งมักจัดการศพไม่ถูกสุขลักษณะจึงทำให้เกิดความสกปรก เช่น ในพ.ศ. 2446 เจ้าพนักงานถนนตรวจถนนสนามม้า* แล้วพบว่า “...มีผู้เอาเด็กตายห่อผ้าไปทิ้งไว้ 2 ศพ มีกลิ่นเหม็นมาก...”⁴ ต่อมาในพ.ศ. 2454 วัดสิทธิธรรมถูกประชาชนบริเวณใกล้เคียงร้องเรียนว่า “...ได้ความเดือดร้อนด้วยกลิ่นศพที่ฝังฝังไปตามลม บางคราวถึงกับรับประทานอาหารไม่ใคร่จะได้ ด้วยบางศพท่านก็ฝังลึก บางศพก็ฝังตื้นๆ กลิ่นที่ปฏิภูลก็ฟุ้งไปสุดแต่ลมจะไปทางไหนก็ฟุ้งไปทางนั้น...”⁵ ฯลฯ

2.2.6 สภาพความสกปรกจากผักตบชวา ผักตบชวาเป็นสิ่งปฏิภูลชนิดใหม่ที่ทำให้ความเสียหายให้กับแม่น้ำลำคลอง เช่น ในพ.ศ. 2464 กรมพระนครบาลแจ้งกระทรวงเกษตรธิการว่า “ในลำคลองแสนแสบแลลำคลองซอยบางคลอง มีผักตบชวาเกิดขึ้นแลไหลลอยหนาแน่น ถ้าทิ้งไว้ช้าไม่จัดการเก็บจะทำให้เรือเดินไม่ได้ แลน้ำโสโครก...”⁶ ส่วนในพ.ศ. 2467 นายอำเภอบางเขนรายงานกับนครบาลจังหวัด** ว่า “เมื่อต้นพ.ศ.นี้มีผักตบชวาเกิดขึ้นมาก เพราะเหตุที่ทางราชการได้ทำท่นบ

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. หนังสือหลวงวิไลสุขการ รายงาน พระนรศาดสารกรรม ที่ 49 วันที่ 31 ธันวาคม ร.ศ. 121 ใน ร.5น.5.12/31 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล เรื่องมีผู้เอาศพมาตาย ทิ้งที่คันทถนนสนามม้า (5 - 14 มกราคม ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445))

² พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง กรมหลวงนครสวรรค์ วันที่ 31 ตุลาคม ร.ศ. 125. (2513). ใน เล่มเดิม. หน้า 19.

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6น.20.3จ/57 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล เรื่องวิธีสังหารสุนัขของกรมศุขาภิบาล (18 กรกฎาคม 2464) (ไมโครฟิล์ม)

*คือถนนสายเดียวกับถนนคลองเตย

⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. หนังสือหลวงวิไลสุขการ รายงาน พระนรศาดสารกรรม ที่ 25/51 วันที่ 4 กันยายน ร.ศ. 122 ใน ร.5น.5.12/32 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล เรื่องชี้แจงว่า นายตรวจถนนสนามม้า เห็นผู้เอามาตายมาทิ้งไว้ที่สะพานสิงโตหนึ่งม้า แลได้ให้คนกุลีเอาไปฝังเสร็จแล้ว (11 เมษายน - 7 มกราคม ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445))

⁵ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6น.4.1/24 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล เรื่องตรวจการฝังศพที่วัดสิทธิธรรม (21 กุมภาพันธ์ - 11 มีนาคม 2454) (ไมโครฟิล์ม)

⁶ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. หนังสือเสนอบัติกระทรวงนครบาล ถึง อำมาตย์โท พระยามินบุรีศรีมหาอุยาน ที่ 201/5951 วันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2464 ใน ร.6น.46/4 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล เรื่องการกำจัดผักตบชวา (31 ตุลาคม 2462 - 19 พฤศจิกายน 2468) (ไมโครฟิล์ม)

** ปัจจุบันคือตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัด

กักน้ำในคลองเปรมประชากรแลคลองบางเขน น้ำในคลองทั้งสองนี้ไหลถ่ายไปลงแม่น้ำเจ้าพระยาไม่ได้ ผักตบชวาจึงได้งอกงามทำความเสียหายให้ลำคลอง...”¹ ฯลฯ

2.3 ผลจากความสกปรก

ความสกปรกข้างต้นมีผลเพิ่มเติมจากที่เคยกล่าวมาแล้วดังนี้

2.3.1 การเกิดความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชน เมื่อความสกปรกมีขึ้นในพื้นที่ใดมักเป็นเหตุให้รัฐกับประชาชนขัดแย้งกันได้ เช่น ในพ.ศ. 2463 รัฐกักน้ำในคลองเปรมประชากรจนมีกลิ่นเหม็น ทำให้ประชาชนริมคลองไม่พอใจเพราะ “...น้ำมีรสกร่อย, หวาน, เหม็นปนกันรับประทานก็ไม่หายอยากแลรู้สึกไม่สบายท้องด้วย...”² ส่วนในพ.ศ. 2466 ประชาชนร้องเรียนกับหนังสือพิมพ์บางกอกไทมส์ว่า “ทำไมหนอ ก็เมื่อเจ้าหน้าที่ฆ่าสุนัขแล้ว ... จึงยังคงทิ้งซากศพอันเปื้อยเน่าให้ลอยอยู่ในคลองอันจะเป็นภัยต่อสุขของผู้เดินผ่านไปมาอยู่อีกเล่า”³ ฯลฯ

2.3.2 การเกิดสิ่งก่อสร้างรुकล้ำลำคลอง ลำคลองหลายสายถูกใช้เป็นที่ทิ้งสิ่งปฏิกูลจนเกิดสิ่งก่อสร้างรุกล้ำตามมา เช่น ในพ.ศ. 2463 นายอำเภอชนะสงครามตรวจคลองริมถนนบ้านตะนาวแล้วพบว่า “...พระยานรราชจำนงค์ได้อาติณธมทำทางสำหรับรถเข้าบ้าน แต่ก่อนที่จะถมนั้นคุณหญิงนรราชจำนงค์ แจ้งว่าเห็นคนกุสึของกรมศุขาภิบาล เอาขยะมูลฝอยมาเททิ้งลงไว้ก่อน...”⁴ ต่อมาในพ.ศ. 2467 คลองริมถนนข้าวสารสกปรก ผู้อาศัยอยู่บริเวณนั้นแจ้งต่อกระทรวงมหาดไทยว่า “...เมื่อไม่เปนสาธารณประโยชน์แลเปนอันตรายต่อชีวิตเช่นนี้ เกล้ากระผมจึงขอกราบเรียนขอความกรุณาจากใต้เท้าขอซื้อคลองนี้เพื่อจะถมปลูกเรือนเสีย...”⁵ ฯลฯ

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. หนังสือนายอำเภอบางเขน เรียน อำมาตย์เอก พระยานครานุรักษ์ ที่ 513/1688 วันที่ 30 ตุลาคม 2467 ใน ร.6น.31.1/33 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล เรื่องสาธักตบชวา หรือ กำจัดผักตบชวา (31 ตุลาคม 2467 - 2 มีนาคม 2468) (ไมโครฟิล์ม)

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. หนังสือพิมพ์ไทย วันที่ 3 กุมภาพันธ์ 2463 ใน ร.6น.20.3/23 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล เรื่องแม่น้ำลำคลอง (25 กรกฎาคม 2458 - 14 มิถุนายน 2464) (ไมโครฟิล์ม)

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. หนังสือพิมพ์บางกอกไทมส์ วันที่ 13 กุมภาพันธ์ 2466 ใน ร.6น.20.3จ/58 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล เรื่องการปกครองเกี่ยวกับการสุขาภิบาลแลวิธีปกครองของประเทศสยาม (17 สิงหาคม 2464 - 19 มีนาคม 2466) (ไมโครฟิล์ม)

⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. หนังสือนายอำเภอชนะสงคราม กราบเรียน มหาอำมาตย์ตรี พระยาเพชรปานิ ที่ 427/1105 วันที่ 6 กันยายน 2463 ใน ร.6น.15.2/22 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล เรื่องที่คูหรือคลองหลังตึกแถวริมถนนบ้านตะนาว ตั้งแต่เชิงสะพานวัดมหรณพ์ถึงถนนราชดำเนินมีผู้รุกล้ำและทำสิ่งโสโครกหลายราย (17 สิงหาคม 2463 - 19 เมษายน 2464) (ไมโครฟิล์ม)

⁵ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. หนังสือพลเรือตรี พระยาราชวังสัน เรียน มหาอำมาตย์นายกเจ้าพระยาอมราช วันที่ 13 กุมภาพันธ์ 2467 ใน ร.6น.15.1ก/86 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล เรื่องพระยาราชวังสัน ปลูกเรือนรุกคูสาธารณะต้นต้นตำบลถนนข้าวสารแล้วขอซื้อ (13 กุมภาพันธ์ 2467 - 31 สิงหาคม 2468) (ไมโครฟิล์ม)

2.3.3 การเกิดพาหะนำโรค พื้นที่ที่มีความสกปรก ชื้นแฉะ หรืออับทึบมักเป็นแหล่งของพาหะนำโรค เช่น ในพ.ศ. 2452 เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) ถวายความเห็นแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตอนหนึ่งว่า “...ตึกที่มีพื้นชั้นล่างเตี้ยๆ ปลูกไม้ไผ่ ข้างใต้มีน้ำครำน้ำแฉะ ผู้อยู่อาศัยเททิ้งของโสโครกลงไปได้นั้น บางบ้านถึงกับถ่ายอุจจาระปัสสาวะลงไปได้ได้นั้นอีก ย่อมเป็นที่อาศัยของหนูอยู่ด้วย...”¹ และในพ.ศ. 2471 หนังสือพิมพ์ศรีกรุงอธิบายสภาพตรอกบ้านเขมรริมถนนหลวงว่า “...มีน้ำเน่าออกมาจากบ้านเล็กเรือนน้อยหลายแห่ง กระทำให้เปื้อนป่อยงและเชื้อโรคต่างๆ ...”² ฯลฯ

การกล่าวถึงสภาพความสกปรกในกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 - 2475 ปรากฏรายละเอียดสำคัญดังนี้ ซึ่งจะเห็นได้ว่า ความสกปรกส่วนมากสืบเนื่องมาจากยุคก่อนพ.ศ. 2440 และรัฐกับประชาชนคือผู้รับผลกระทบมาโดยตลอด ฉะนั้นรัฐจึงจำเป็นต้องจัดความสกปรกออกไปเพื่อมิให้เป็นปัญหาต่อเมืองและพลเมืองได้อีก

---

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5น.12/59 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล เรื่องบังคับให้เจ้าของรักษาน้ำให้สะอาด แลให้เปลี่ยนพื้นโรงที่เตี้ยๆ (15 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 128 (พ.ศ. 2452) - 1 เมษายน ร.ศ. 129 (พ.ศ. 2453))

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. หนังสือพิมพ์ศรีกรุง วันที่ 7 กรกฎาคม 2471 ใน ร.7ม.26.5/27 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 7 กระทรวงมหาดไทย เรื่องข่าวหนังสือพิมพ์เกี่ยวแก่นคราทร (26 เมษายน - 3 ธันวาคม 2471) (ไมโครฟิล์ม)

บทที่ 3

การรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 - 2475

กรุงเทพฯ เมืองหลวงแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ได้รับการพัฒนาองค์ประกอบทางกายภาพและระบบสาธารณูปโภคอยู่เสมอ แต่ในขณะเดียวกันก็ปรากฏสภาพความสกปรกจากสิ่งปฏิกูลด้วย ฉะนั้นรัฐจึงจัดการรักษาความสะอาดขึ้น ซึ่งแต่ละสมัยมีเหตุผลและการดำเนินงานแตกต่างกัน ดังต่อไปนี้

1. การรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ก่อนพ.ศ. 2440

1.1 เหตุผลของรัฐในการรักษาความสะอาด

ก่อนพ.ศ. 2440 รัฐดำเนินงานรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ด้วยเหตุผลบางประการที่สำคัญได้แก่

1.1.1 การสนองพระราชกระแสของพระมหากษัตริย์ ดังเห็นได้จากในพ.ศ. 2403 พระยาพิไชยบุรินทร์ พระยาเพชรภู และพระยาเพชรปาณี รับพระราชกระแสของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาประกาศว่า "...ข้าราชการแลราษฎรที่บ้านเรือนอยู่ใกล้ในกำแพงนอกกำแพงพระนครรอบนอกให้ช่วยกันตัดถอนต้นไม้ ต้นไทร ต้นไม้ต่างๆ ... อย่าให้รกร้างได้..."¹

1.1.2 การจัดพื้นที่เพื่อประกอบพระราชพิธี แต่ละปีพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ทรงใช้พื้นที่บางส่วนของกรุงเทพฯ ประกอบพระราชพิธีต่างๆ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องจึงต้องทำพื้นที่ดังกล่าวให้ปราศจากสิ่งปฏิกูล เช่น ในพ.ศ. 2345 ก่อนเริ่มพระราชพิธีแห่ทรงผนวชของพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าโคราช พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าวาสุกรี และพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าจันทร กรมพระนครบาลได้รับมอบหมายให้จัดถนนแห่โดย "...ชำระกวาดแผ้วถนอยให้ร้านตลาดทำโสโครกได้ ...."²

1.1.3 การเตรียมการต้อนรับราชทูตต่างประเทศ ก่อนที่ราชทูตต่างประเทศจะเดินทางเข้ามาติดต่อกับรัฐบาลนั้น รัฐจำเป็นต้องเตรียมการต้อนรับโดยเริ่มจากการรักษาความสะอาด เช่น ในพ.ศ. 2433 เจ้าพนักงานกรมวังประกาศว่า "ที่หอกลองเก่านั้น มีกลิ่นเหม็นโสโครกมาก เปน

---

¹ ประกาศ ขอแรงราษฎรบ้านใกล้เคียงตัดถอนต้นไม้ ต้นไทร แลต้นไม้อื่นๆ ที่กำแพง, ป้อม, ประตู ถนน เดือนยี่ ปีกอก โทศก. (2478). ใน เล่มเดิม. หน้า 176.

² หมายถึงกำหนดการเรื่อง แห่ทรงผนวช พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าโคราช พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าวาสุกรี พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าจันทร จ.ศ. 1164. (2525). ใน หน้าเดิม.

เวลาจนที่เจ้าต่างประเทศจะมาถึงกรุงเทพ, เร็ววันอยู่แล้ว ขอให้กรมพระนครบาลจัดการให้สะอาด ทันทกำหนดที่เจ้าต่างประเทศจะเข้ามาถึง ...”¹

1.1.4 การป้องกันอัคคีภัย ถ้าพื้นที่ใดปรากฏสิ่งปฏิภูลจำนวนมาก รัฐมักดำเนินการ กำจัดเพื่อป้องกันอัคคีภัย เช่น ในพ.ศ. 2385 รัฐประกาศว่า “ตึกดินดำ ใน นอกรก ไปไม้แห้งในตึก เป็นอันมาก เกลือกเกิดเพลิงขึ้นแห่งใดตำบลใด ลูกไฟจะตกเป็นเชื้อไฟ เกณฑ์ให้หลวงจำนงพลภักดิ์ เป็นแม่กองนั้นให้เกณฑ์ยกเอาเหล็ก* ... ไปถางตึกดิน...”²

1.1.5 การทำให้เส้นทางคมนาคมเกิดความสะดวก เส้นทางคมนาคมคือปัจจัย สำคัญต่อการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม รัฐจึงดำเนินงานรักษาความสะอาดอยู่เสมอ เช่น ในพ.ศ. 2424 นายคาร์ล บ็อค ชาวนอร์เวย์เดินทางเข้ามากรุงเทพฯ แล้วพบว่า “รัฐบาลใช้พวกนักโทษสร้าง ถนน ซ่อม และทำความสะอาดถนนภายในบริเวณกำแพงเมือง ... โดยพวกนักโทษออกไปกวาด ถนนทุกวัน...”³

1.2 การดำเนินงานของรัฐในการรักษาความสะอาด

ขณะนั้นสภาพความสกปรกในกรุงเทพฯ เกิดจากขยะมูลฝอย อูจจาระ – ปัสสาวะ น้ำ โสโครก ซากสัตว์ และศพ รัฐจึงดำเนินงานกำจัดดังนี้

1.2.1 การบัญญัติกฎหมาย รัฐเริ่มห้ามประชาชนทิ้งสิ่งปฏิภูลในที่สาธารณะหรือ บังคับให้ช่วยกำจัดในโอกาสต่างๆ ด้วยการออกกฎหมายรักษาความสะอาดขึ้น ที่สำคัญได้แก่

1.2.1.1 กฎหมายเกี่ยวกับขยะมูลฝอย มี 5 ฉบับคือ

กฎพระสงฆ บัญญัติขึ้นในพ.ศ. 2339 สำหรับใช้ควบคุมความประพฤติของ พระสงฆ์ร่วมกับพระธรรมวินัย แต่มีข้อความหนึ่งกำหนดให้ “...โยมวัดกับเถรเถรให้ถากซาย ดายญาแผ้วถางวัดวาอารามให้เตียร ให้พระสงฆเอาตราษ** กวาดพื้นอารามให้ราบรื่นเปนพุทธุข จาเรณูศรัทธาทะตามนุษย์ทั้งปวง”⁴

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5น.48.3/2 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวง นครบาล เรื่องคอเรตปอนเดนเรื่อง กรมวังมีหนังสือมาว่าที่ตำบลหอกกลองเก่านั้น มีกลิ่นเหม็นโสโครกมาก แลเจ้า ต่างประเทศจะมาถึงกรุงเทพ, ขอให้กรมพระนครบาลจัดที่นั้นให้สะอาดเรียบร้อยด้วย (20 กุมภาพันธ์ – 12 มีนาคม ร.ศ. 109 (พ.ศ. 2433))

* หมายถึง ไฟร์ที่ขึ้นทะเบียนกับรัฐแล้ว

² เกณฑ์เลิกทำความสะอาดตึกดินใน และตึกดินนอก จ.ศ. 1204. (2537). ใน เล่มเดิม. หน้า 51.

³ บ็อค, คาร์ล. (2529). เล่มเดิม. หน้า 22.

** ไม่กวาดชนิดหนึ่ง

⁴ กฎพระสงฆ 8. (2537). ใน กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4. หน้า 215.

ประกาศ ห้ามไม่ให้เอาแผงไม้ไผ่จาก มาทำเป็นพะเพิงในพระอารามหลวง รัฐประกาศใช้ในพ.ศ. 2396 เพื่อทำนุบำรุงวัดหลวงให้มีภาพลักษณ์ที่ดีและป้องกันการเกิดเชื้อเพลิง ดังความตอนหนึ่งในประกาศว่า “...กฏุวิหารที่พระสงฆ์อาศัยอยู่นั้นเป็นตึกไม่งาม มักพอใจเอาแผงไม้ไผ่บ้าง จากบ้าง มาทำเป็นพะเพิง ทำเป็นฝาผนังห้องบ้าง เป็นหอนกบ้าง เป็นกันสาดบ้าง ดูรุงรังไม่งาม อย่าให้มีเลย ก็เป็นรังพิษรังไฟ ไม่งามบ้านงามเมือง แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้ากฏุวิหารของพระราชาคณะก็ดี ฐานานุกรมก็ดี แลพระสงฆ์อันดับก็ดี ทำรุงรังอยู่ดังกล่าวนี จะเอากับปียการก* ของเจ้าคณะเจ้าอารามมาทำโทษหลวง...”¹

ประกาศ ขอแรงราษฎรบ้านใกล้เคียงตัดถอนต้นไม้ ต้นไทร แลต้นไม้ อื่น ๆ ที่กำแพง, ป้อม, ประตู ในพ.ศ. 2403 รัฐเห็นว่ากำแพง, ป้อม, ประตูเมืองและพระราชวังเต็มไปด้วยต้นไม้รุงรัง จึงได้ออกประกาศฉบับนี้เพื่อ “...แจ้งแก่ข้าราชการแลราษฎรที่บ้านเรือนอยู่ใกล้ ... ให้ช่วยกันตัดถอนต้นไม้ ต้นไทร ต้นไม้ต่าง ๆ ที่ขึ้นอยู่ตามกำแพง ตามป้อม ตามประตู ... ถ้ายังรกร้างอยู่จะปรับไหมเอาเงิน...”²

ประกาศให้พวกที่อยู่ทึบในพระราชวังทำความสะอาด เนื่องจากมีการกำจัดความสกปรกในพื้นที่ต่างๆ แล้ว แต่ทึบหรือห้องพักและที่เก็บของในพระราชวังยังมีสิ่งปฏิกูล รัฐจึงประกาศให้ผู้ที่อยู่บริเวณนั้นทำความสะอาด ดังมีเนื้อหาว่า “...ตั้งแต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าใครไม่ทำไม่กวาด ทำให้ถนนรกขึ้น หน้าทึบของตัวเพียงไหนก็ทำไปเพียงนั้น ถ้าแลใครไม่ทำไม่กวาดก็ให้ไปจากทึบนั้นอย่าให้อยู่...”³

ประกาศกรมพระนครบาล รัฐเป็นเจ้าของที่ดินในกรุงเทพฯ หลายแปลง ซึ่งประชาชนมักกรุกล้ำหรือเข้ามาใช้ประโยชน์ส่วนตน ดังนั้นในพ.ศ. 2431 กรมพระนครบาลจึงประกาศห้ามการกระทำความผิดโดย “...ให้เรือแลโรงทั้งปวง แลให้เอาเรือแลไม้ซุง ไม้ขอนสัก สรรพสิ่งของอื่นๆ ไปเสียจากที่หลวง แต่ภายใน 40 วัน นับตั้งแต่วันซึ่งได้ออกประกาศนี้ไป...”⁴

1.2.1.2 กฎหมายเกี่ยวกับอู่จระ-บัสสวะ มี 1 ฉบับคือ

พระไอยการเบตเสรจ บัญญัติขึ้นในพ.ศ. 2348 โดยรวบรวมคดีอาญาและบทลงโทษต่างๆ ไว้ ซึ่งมีการระบุโทษผู้ถ่ายอู่จระ-บัสสวะไม่เป็นที่ด้วย กล่าวคือ “ข้อ 19 อนึ่ง ถ่ายอู่จระ-บัสสวะเข้าในนาท่านให้ไหม 4,000 เปี้ย ถ้าถ่ายอู่จระ-บัสสวะเข้าในพ้อมในเสวียนให้ไหม 170,000 เปี้ย” ส่วนอีกข้อหนึ่งกำหนดว่า “ข้อ 131 ผู้ใดเอาอู่จระ-บัสสวะเข้าในนาท่าน ให้ไหม 110,000 เปี้ย

* ช่างก่อสร้าง

¹ ประกาศ ห้ามไม่ให้เอาแผงไม้ไผ่จาก มาทำเป็นพะเพิงในพระอารามหลวง (ณ วันศุกร์ เดือนยี่ ขึ้น 15 ค่ำ ปีฉลู จ.ศ. 1215). (2503). ใน เล่มเดิม. หน้า 73 - 74.

² ประกาศ ขอแรงราษฎรบ้านใกล้เคียงตัดถอนต้นไม้ ต้นไทร แลต้นไม้ อื่น ๆ ที่กำแพง, ป้อม, ประตู (ณ วัน เดือนยี่ ปีวอก โทศก). (2478). ใน เล่มเดิม. หน้า 176.

³ ประกาศให้พวกที่อยู่ทึบในพระราชวังทำความสะอาด. (2504). ใน เล่มเดิม. หน้า 57.

⁴ ประกาศกรมพระนครบาล. (2478). ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 11. หน้า 263.

ถ้าเข้าบ้านท่านแล้วถ่ายอุจจาระรดไว้ให้ไหม 55,000 เปี้ย ถ้าขุดหลุมถ่ายอุจจาระใกล้เสาห้องเรือนท่านให้ไหม 55,500 เปี้ย ถ้าแลขุนแขวงหมื่นแขวงสิบร้อยอายุต่ำกว่ากล่าวแลมันมิฟังไซ้ บันดาจะไหมที่หนึ่งให้ไหมทวีแล้ว แลจำให้มันแบกอาจมเสียจงได้¹

1.2.1.3 กฎหมายเกี่ยวกับน้ำโสโครก มี 2 ฉบับคือ

ประกาศ ทรงไม่ให้ทิ้งศพสัตว์ลงในน้ำ และให้ทอดเตาไฟอย่าให้เป็นเชื้อเพลิง และให้คิดทำลัสมสักรักษาเรือน เมื่อคนในหัวเมืองหรือชาวต่างชาติเข้ามากรุงเทพฯ มักวิจารณ์ว่าแม่น้ำลำคลองเต็มไปด้วยซากสัตว์และขยะมูลฝอย เหตุนี้ในพ.ศ. 2399 รัฐจึงออกประกาศห้ามทิ้งสิ่งปฏิกูลในแม่น้ำลำคลอง ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า “...แต่นี้ไปห้ามมิให้ใครผู้ใดผู้หนึ่งทิ้งสุนัขตายแมวตายและซากสัตว์ต่างๆ ลงในแม่น้ำและคลองใหญ่น้อยทั้งปวง ... ถ้าผู้ใดไม่ฟังพระบรมราโชวาทเตือนสติมาดังนี้แล้ว ยังขึ้นทำมกง่ายอยู่ดั่งเก่า ก็จะทำให้นายอำเภอสืบชาวบ้านใกล้เคียงเป็นพยาน ชำระเอาตัวผู้ไม่เอื้อเฟื้อมกง่ายทำโสโครกนั้นมาตระเวนประกาศห้ามผู้อื่นต่อไป”²

ประกาศในรัชกาลที่ 5 พระราชบัญญัติธรรมเนียมคลองมีอยู่ 10 ข้อ ในพ.ศ. 2413 รัฐเห็นว่าคลองในกรุงเทพฯ เริ่มตื้นเขิน มีผู้รูก้ำ และเน่าเสียจนกระทบต่อเศรษฐกิจและสังคม ดังนั้นจำเป็นต้องป้องกันโดยประกาศใช้พระราชบัญญัติธรรมเนียมคลอง 10 ข้อขึ้น ซึ่งในมาตรา 1 กับมาตรา 4 มีความสำคัญคือ “มาตรา 1 ห้ามมิให้ผู้หนึ่งผู้ใดเททิ้งสิ่งของสิ่งหนึ่งสิ่งใดลงในคลองเป้นอันขาดทีเดียว ถ้ามีฟังขึ้นจะทำให้ผิดธรรมเนียมห้าม ... นายคลองจะบังคับให้ผู้นั้นโกยขึ้นเสียจากลำคลองให้หมดจนเรียบร้อย...” ส่วนในมาตรา 4 ระบุว่า “...หนึ่งคลองเล็กๆ ... ห้ามมิให้ผู้หนึ่งผู้ใดที่ตั้งบ้านเรือนอยู่สองฝั่งทำเวจแลถ่ายอุจจาระลงไปในลำคลองนั้น...”³

1.2.1.4 กฎหมายเกี่ยวกับศพ มี 3 ฉบับคือ

กฎหมายลักษณโจร ในพ.ศ. 2348 รัฐบัญญัติกฎหมายฉบับนี้เพื่อลงโทษผู้กระทำความผิดต่อเมืองและพลเมือง โดยความผิดเรื่องหนึ่งคือการนำศพมาฝังหรือเผาในเขตกำแพงเมือง ซึ่งกฎหมายระบุว่า “...ผู้ใดทะนงองอาจห้ามมิข้ามแขวงข้ามด่านข้ามแดนไปฝังไปเผาที่ดี ผีนอกพระนครเอาเข้าไปในพระนครก็ดี ผู้ใดทำดังนี้เลมิดให้ไหมทั้งพวกจกทุกคน”⁴

¹ พระไอยการเบตเสรจ. (2537). ใน กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3. หน้า 103, 159.

² ประกาศ ทรงไม่ให้ทิ้งศพสัตว์ลงในน้ำ และให้ทอดเตาไฟอย่าให้เป็นเชื้อเพลิง และให้คิดทำลัสมสักรักษาเรือน (ณ วันอาทิตย์ เดือน 3 ขึ้น 7 ค่ำ ปีมะโรงอัฐศก). (2503). ใน เล่มเดิม. หน้า 256 - 257.

³ ประกาศในรัชกาลที่ 5 พระราชบัญญัติธรรมเนียมคลองมีอยู่ 10 ข้อ. (2478). ใน เล่มเดิม. หน้า 29, 32.

⁴ กฎหมายลักษณโจร. (2537). ใน เล่มเดิม. หน้า 300 - 301.

พระราชกำหนดใหม่ ในพ.ศ. 2348 รัฐประกาศใช้พระราชกำหนดใหม่ที่รวบรวมขึ้นจากกฎหมายอาญาและกฎหมายความเมือง ซึ่งกฎหมายความเมืองนี้มีการแก้ปัญหาเรื่อง ประชาชนนำอัฐิบรรพบุรุษไปเก็บที่วัดไม่เป็นระเบียบว่า “...อย่าเก็บเอาอัฐิไปทิ้งไว้ในกุฏิวิหาร การบูรเรียน ได้ทำมาดอาศนสงฆ แลอุปจารพระพุทธรูปติมากร ... ถ้าผู้ใดไม่ทำตามพระราชกำหนดนี้ จะลงโทษแก่ผู้ทำผิดแลกรรมพระนครบาลผู้รังการณายบ้านนายอำเภอ ซึ่งไม่เอาใจใส่ระวังว่ากล่าวนั้นโดยโทษานุโทษ”¹

ประกาศเรื่องเอาศพไว้ค้างคืน เมื่อต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงไม่พอพระราชหฤทัยเรื่อง กลิ่นเหม็นจากศพที่เก็บหรือฝากไว้ตามวัดเพื่อรอถูกขุดบำเพ็ญกุศล จึงทรงมีประกาศเรื่องเอาศพไว้ค้างคืนขึ้น ซึ่งใจความตอนหนึ่งว่า “...ศพที่ตายใหม่ๆ ในวันนั้นก็ดี ฤาศพที่ล่วงวันค้างคืนมาแล้ว มีกลิ่นร้ายแรงนักก็ดี ในทางที่เสด็จพระราชดำเนินโดยทางสถลมารคชลมารค ณ วันใด เวลาใด ไม่ควรจะให้ประจวบมีเวลานั้น...”²

1.2.1.5 กฎหมายเบ็ดเสร็จ หมายถึง กฎหมายที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการกำจัดสิ่งปฏิกูลเกือบทุกชนิด โดยก่อนพ.ศ. 2440 มี 1 ฉบับคือ

กฎหมายโปลิศ 53 ข้อ ในพ.ศ.2418 รัฐบัญญัติกฎหมายฉบับนี้ให้ตำรวจใช้รักษาความปลอดภัยในที่สาธารณะ ซึ่งบางส่วนมีเนื้อหาการรักษาความสะอาดด้วย ได้แก่ ข้อ 18 กำหนดให้เจ้าของบ้านกำจัดสิ่งปฏิกูลอยู่เสมอ ข้อ 35 ตำรวจต้องทำคอกไว้ขังสัตว์ เช่น วัว กระบือ ม้า และสุกรที่ออกมาเดินเฟ้นฟ่าน ข้อ 42 ห้ามการขีดเขียนตามกำแพง ฝาผนังศาสนสถาน หรือบ้านเรือน หากใครฝ่าฝืนมีโทษปรับ 10 บาท ถ้าไม่มีเงินต้องถูกจำคุก 1 เดือน ข้อ 43 ห้ามทิ้งน้ำล้างของและอาบนํ้าบนถนน มิฉะนั้นจะถูกปรับ 10 บาท หรือจำคุก 1 เดือนเช่นกัน และข้อ 45 ห้ามผู้ใดถ่ายอุจจาระในที่สาธารณะ ถ้ากระทำมีโทษปรับ 20 บาท หรือจำคุก 3 เดือน นอกจากนี้การถ่ายปัสสาวะในที่ดังกล่าวก็มีโทษจับมัด 4 ชั่วโมง แต่สามารถลดโทษได้โดยจ่ายค่าปรับ 4 บาท³

¹ พระราชกำหนดใหม่ 45. (2537). ใน เล่มเดิม. หน้า 372.

² ประกาศเรื่องเอาศพไว้ค้างคืน. (2478). ใน เล่มเดิม. หน้า 407.

³ กฎหมายโปลิศ 53 ข้อ ซึ่งจะรักษาน่าที่ในพระนครและนอกพระนคร. (2478). ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 9. หน้า 101, 107, 111, 113 - 114.

1.2.2 การใช้แรงงาน กรุงเทพฯ ก่อนพ.ศ. 2440 ยังไม่มีหน่วยงานรักษาความสะอาดโดยตรง รัฐมักเกณฑ์นักโทษหรือจ้างราษฎรดำเนินงาน เช่น ในพ.ศ. 2433 รัฐจัดการ “...จ้างเงินทำการกวาดถนนเพื่อประสงค์จะกำจัดสิ่งโสโครก ให้ถนนสะอาดคนเดินทางได้เดินไป มา สดวกไม่เปรอะเปื้อน...”¹

1.2.3 การก่อสร้าง รัฐดำเนินงานรักษาความสะอาดด้วยการก่อสร้างดังต่อไปนี้

1.2.3.1 การก่อสร้างเมรุเผาศพ นับแต่สถาปนากรุงเทพฯ รัฐอนุญาตให้ก่อสร้างเมรุเผาศพในวัดนอกกำแพงเมือง* สองรูปแบบ ได้แก่

รูปแบบที่หนึ่ง เมรุชั่วคราว คือเมรุสำหรับเผาศพขุนนางชั้นผู้น้อยและประชาชน นิยมสร้างด้วยไม้ยกพื้นสูงเป็นรูปสี่เหลี่ยมมีทางขึ้นทั้งสี่ด้าน ภายในทำต่างระดับเพื่อตั้งจิตกาธาน เชิงตะกอน และโลงศพ

รูปแบบที่สอง เมรุถาวร คือเมรุสำหรับพระราชทานเพลิงศพพระบรมวงศานุวงศ์ พระเถระ และขุนนางชั้นผู้ใหญ่ นิยมสร้างแบบก่ออิฐถือปูนทรงสี่เหลี่ยมมีหลังคาซ้อนกันเป็นยอด ภายในเป็นที่ตั้งจิตกาธาน เชิงตะกอน และฐานรองโกศ²

1.2.3.2 การก่อสร้างท่อระบายน้ำ รัฐต้องการแก้ปัญหาน้ำท่วมซึ่งจึงก่อสร้างท่อระบายน้ำพร้อมกับถนน เช่น ในพ.ศ. 2405 รัฐตัดถนนเจริญกรุงตอนในโดยกำหนดให้ “...ถนนกว้างสี่วา ยาวยี่สิบห้าเส้นสิบวาสองศอก มีท่อนาน...”³

1.2.3.3 การถมคลอง เมื่อคลองสายใดเกิดความสกปรกจนตื้นเขิน รัฐจะให้เอกชนถมเป็นถนน เช่น ในพ.ศ. 2439 คลองริมถนนลำเพ็งชื่อ เด็กปีเกย เริ่มสกปรกรัฐมีความเห็นว่า “การที่เงินเซ่งก็ขออนุญาตที่คลองเด็กปีเกยอันตื้นทำเป็นถนนนี้ ก็มีประโยชน์แก่ราษฎรอาไศรยเดินไปมาออกถนนใหญ่อีกทางหนึ่ง ควรอนุญาตให้เงินเซ่งก็ถมทำถนน...”⁴

1.2.4 การอนุญาตให้มีขันทาริณะและการรักษาความสะอาด มีขันทาริณะคือผู้เผยแพร่ศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ โดยส่วนใหญ่เดินทางเข้ามากรุงเทพฯ ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งบางคนสำเร็จการศึกษาวิชาแพทย์ รัฐจึงอนุญาตให้แนะนำ

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5น.46.1/8 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล เรื่องขอเรศปอนเดนเรื่อง จินคกพนักงานกวาดถนนเอาอยากเยื่อฝุ่นฝอยมาเทไว้ข้างกำแพง คนตระเวรจึงจับเอาตัวมาส่งยังกระทรวง (7 มิถุนายน – 8 ตุลาคม ร.ศ. 109 (พ.ศ. 2433))

² เนตรนภิส นาควิธระ; ปิยนาด บุนนาค; และ จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. (2525). วัดในกรุงเทพฯ : การเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี (พ.ศ. 2325 - 2525). หน้า 225 - 228.

* รัฐห้ามวัดภายในกำแพงเมืองรับฝาก ฝัง และเผาศพ เพื่อป้องกันความอูจาดแก่พระบรมวงศานุวงศ์

³ ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. (2547). เล่มเดิม. หน้า 238.

⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5น.8.1/70 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล เรื่องเงินเซ่งก็ว่า ที่คลองเด็กปีเกยลำเพง ราษฎรทั้งฝุ่นฝอยตื้นเดิม จะขออนุญาตทำเป็นถนนตลอดไปถึงถนนยาวราช (22 มีนาคม ร.ศ. 114 (พ.ศ. 2438) – 16 กันยายน ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439))

การรักษาความสะอาดแก่สาธารณะชน เช่น ในพ.ศ. 2409 นายแพทย์บลัดเล มิซชันนารีชาวอเมริกัน เสนอวิธีกำจัดความสกปรกไว้ในหนังสือพิมพ์ว่า

โสโครกนี้ก็มีมากในกรุงเทพฯ ก็ควรที่จะขุดคลองให้น้ำไหลเข้าออกได้ ถ้าไม่ทำนากลัวว่าจะเกิดไข้ลงรากนัก ถึงจะไม่เป็นลงรากก็เป็นไข้บิดบ้างไข้พิษบ้าง กรุงเทพฯ เป็นที่ล้งด้วยน้ำสะอาดไม่ต้องลงทุนมาก, เพราะน้ำขึ้นน้ำลงมีทุกวันๆ ทัวไป คนอยู่ริมแม่น้ำริมคลองก็มาก ถึงไม่ได้อยู่ริมคลองก็อาจจะทำคลองเล็กๆ ให้ถึงบ้านได้ น้ำก็จะไหลขึ้นไหลออกได้แทบจะทุกวัน, เห็นว่าควรที่คอเวอเมนต์จะบังคับให้คนทำการนั้นอย่าให้โสโครกค้างอยู่ที่บ้านเลย¹

จากเนื้อหาดังอธิบายมาทั้งหมดนี้เป็นการรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ก่อนพ.ศ. 2440 ซึ่งกล่าวได้ว่า เหตุผลและการดำเนินงานยังเกิดขึ้นไม่เป็นทางการ แต่อย่างไรก็ดี สิ่งที่น่าประจักษ์คือ จุดเริ่มต้นของการรักษาความสะอาดในสมัยต่อมา

ภาพประกอบ 9 ถนนเจริญกรุงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ที่มา: กรรมการ ตันประเสริฐ; และคนอื่นๆ. (2543). รายงานการวิจัยเรื่อง 90 ปีมูลนิธิป่อเต็กตึ๊งบนเส้นทางประวัติศาสตร์สังคมไทย : ประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่า. หน้า 20.

¹ บลัดเล, ดี.บี. (2409, 11 สิงหาคม). การจัดแจงในกรุงเทพฯ เพื่อจะแก้โรคลงราก. จดหมายเหตุ (The Bangkok Recorder) เล่ม 2. หน้า 134.

2. การรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 - 2475

นับแต่พ.ศ. 2440 รัฐจัดการรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ อย่างเป็นทางการขึ้น โดยกำหนดเหตุผลและการดำเนินงานให้เป็นระบบ มีประสิทธิภาพ และสามารถพัฒนากรุงเทพฯ ให้ทันสมัยทัดเทียมกับเมืองอื่นๆ ในอารยประเทศ

2.1 เหตุผลของรัฐในการรักษาความสะอาด

การจัดการรักษาความสะอาดนั้น รัฐได้กำหนดเหตุผลไว้เป็นแนวทางในการดำเนินงาน ซึ่งระหว่างพ.ศ. 2440 - 2475 มีการให้เหตุผลสอดคล้องกับยุคสมัยหรือสถานการณ์ในกรุงเทพฯ สามประการคือ

2.1.1 การปฏิรูปสังคม ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการปฏิรูปสังคมให้ทันสมัยอย่างในยุโรป* ซึ่งสิ่งหนึ่งที่ช่วยส่งเสริมภาพลักษณ์งานดังกล่าวได้เป็นอย่างดีรูปธรรมคือ การกำจัดสภาพความสกปรกให้หมดไป

2.1.2 การร้องเรียนจากชาวต่างชาติ ชาวต่างชาติที่อยู่ในกรุงเทพฯ มักร้องเรียนกับรัฐเรื่องได้รับผลกระทบจากสิ่งปฏิกูล เช่น ในพ.ศ. 2441 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้รับรายงานว่า "อุปทูตญี่ปุ่นร้องว่ามีผู้นำศพมาเผาที่วัดมหาพฤฒาราม ลมพัดพากลิ่นร้ายเหม็นตลอดไปถึงสถานทูต และผู้ที่อยู่ใกล้ ขอให้ช่วยจัดการแก้ไขให้ได้..."¹

2.1.3 การป้องกันกาฬโรค เมื่อพื้นที่ใดเกิดความสกปรกขึ้น หนูจะมาอาศัยและแพร่เชื้อกาฬโรค รัฐต้องการป้องกันจึงใช้การรักษาความสะอาด เช่น ในพ.ศ. 2449 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีรับสั่งเรื่องกาฬโรคว่า "...โรคเช่นนี้มักจะเกิดขึ้นที่เรือนเดี่ยวๆ พื้นอยู่ติดดิน แลตลาดที่สกปรกเปื้อนพื้น น่าที่จะให้หมอตระวจการรักษาดูแลให้สะอาดโดยกวาดชั้น..."²

2.2 การดำเนินงานของรัฐในการรักษาความสะอาด

เมื่อรัฐกำหนดเหตุผลข้างต้นแล้ว จึงดำเนินงานรักษาความสะอาดตามขั้นตอนที่มีความเป็นระบบมากกว่ายุคก่อนพ.ศ. 2440 ดังนี้

2.2.1 การมอบหมายงานรักษาความสะอาด รัฐต้องการกำจัดสภาพความสกปรกอย่างเป็นระเบียบ จึงมอบหมายงานรักษาความสะอาดให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการได้แก่

2.2.1.1 กรมสุขาภิบาล ในพ.ศ. 2437 เจ้าพระยาอภัยราชา (โรลังค์ ยัคมินส์) ที่ปรึกษาราชการทั่วไป เสนอให้กรุงเทพฯ มีหน่วยงานรักษาความสะอาดโดยตรง แต่รัฐยังไม่พร้อมเพราะขาดงบประมาณและการจัดการที่ดี ต่อมาในพ.ศ. 2440 รัฐเห็นความจำเป็นเรื่องการรักษา

* ขณะนั้นรัฐปฏิรูปการปกครองและเศรษฐกิจด้วย

¹ พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ ที่ 32/647 วันที่ 3 ตุลาคม ร.ศ. 117. (2513). ใน เล่มเดิม. หน้า 135.

² พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ ที่ 51/1603 วันที่ 10 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 125. (2513). ใน เล่มเดิม. หน้า 24.

ความสะอาดมากขึ้นจึงออกพระราชกำหนดสุขาภิบาลกรุงเทพฯ ร.ศ. 116 เพื่อจัดตั้งกรมสุขาภิบาล* ให้ทำหน้าที่กำจัดสิ่งปฏิกูลในกรุงเทพฯ ดังนี้

ประการที่หนึ่ง การกำจัดขยะมูลฝอย กรุงเทพฯ มีขยะมูลฝอยเกือบทุกแห่ง กรมสุขาภิบาลเริ่มกำจัดโดยบังคับใช้พระราชกำหนดสุขาภิบาลกรุงเทพฯ ร.ศ. 116 ได้แก่

มาตรา 9 ...ให้กรมสุขาภิบาล จัดการตามที่เห็นสมควร ซึ่งได้ทำลายเสีย บรรดากองขยะเยื่อมูลฝอยเปื้อนอันมาก ที่มีอยู่ในเวลานี้ตามถนนหลวงหรือทางเดินแลตามริมฝั่งแม่น้ำ หรือคลองต่างๆ ภายในพระนครให้ลดน้อยลงไปโดยลำดับ แลการที่จะให้เป็นไปได้ตามกล่าวแล้ว ให้กรมสุขาภิบาล จัดเป็นการจ้างเหมา ให้ผู้ที่รับเหมาขนขยะเยื่อมูลฝอยไปในเวลาที่กำหนด โดยบันทุกเกวียนหรือบันทุกเรือไปทิ้งในตำบลที่นอกพระนคร...

มาตรา 11 ให้กรมสุขาภิบาลจัดสิ่งสำหรับจะได้รับฝุ่นฝอยหรือของเบื้อนเปื้อนมูลเท่า แลขยะเยื่ออันเปื้อนภาชนะเลื่อนได้ หรือต้องอยู่ประจำที่ในพระนครหลายๆ แห่ง สำหรับได้ทิ้งบรรดาสิ่งโสโครกที่กล่าวแล้วนั้นชั่วสมัยหนึ่ง หรือจัดให้มีเกวียนเดินไปทั่วๆ พระนครทุกวัน เป้นกำหนดเวลารับ บันทุกบรรดาสิ่งโสโครกนั้น นำไปทิ้งยังตำบลที่กล่าวมาแล้ว

เมื่อมีเกวียน หรือสิ่งสำหรับรับขนของโสโครกจัดไว้สำหรับถนน หรือที่ตำบลใดในพระนครแล้ว ผู้ใดผู้หนึ่งเอาของโสโครกทิ้งเอง หรือใช้ให้ไปทิ้ง หรือยอมให้ทิ้งลงในถนนหรือที่ตำบลนั้น นอกจากเกวียนหรือสิ่งสำหรับรับทิ้งนั้นแล้ว ผู้นั้นมีความผิดต้องมิโทษปรับเป็นเงินไม่เกินกว่า 16 บาท...

มาตรา 12 ข้อ 1 เมื่อกรมสุขาภิบาล จดหมายบอกกล่าวไปยังผู้หนึ่งผู้ใดที่ทำการค้าขาย ตั้งโรงไม้ ซ่อมสีหรือโรงงาน หรือตั้งโรงเลี้ยงสัตว์พาหนะอย่างหนึ่งอย่างใด มีม้าแลโคกระบือเป็นต้น หรือที่เลี้ยงแกะแพะสุกร หรือเปิดไถในเขตพระนคร กำหนดให้ย้ายขยะเยื่อมูลฝอยที่เกิดจากการที่ทำ หรือเกิดจากการที่เลี้ยงสัตว์อยู่นั้น เป้นคราวๆ ไปแล้ว ถ้าผู้ที่ได้รับจดหมายบอกกล่าวนั้นไม่กระทำตาม ผู้นั้นยอมมีความผิดทีเดียว เจ้าพนักงานไม่ต้องมีจดหมายบอกกล่าวตักเตือนอีก ให้ลงโทษปรับผู้นั้นวันหนึ่งเป็นเงิน 16 บาททุกๆ วันไปในเวลาซึ่งไม่ทำตามอยู่นั้น...¹

ต่อมากรมสุขาภิบาลได้ออกประกาศกำจัดขยะมูลฝอยเพิ่มเติม ดังปรากฏในตารางต่อไปนี้

* สังกัดกระทรวงนครบาล ต่อมาย้ายไปสังกัดกระทรวงมหาดไทยในพ.ศ. 2465 และเปลี่ยนชื่อเป็นกรมนครบาลในพ.ศ. 2468

¹ พระราชกำหนดสุขาภิบาลกรุงเทพฯ รัตนโกสินทร ศก 116. (2478). ใน เล่มเดิม. หน้า 132 - 134.

ตาราง 4 แสดงประกาศกํ้าจัดขยะมูลฝอยในกรุงเทพฯ ของกรมสุขาภิบาลระหว่างพ.ศ. 2440 - 2475

ชื่อประกาศ	ปีที่บัญญัติ	ข้อความสำคัญ
ประกาศจัดการ- สอาด ในจังหวัดพระนคร	พ.ศ.2441	ข้อ 2 บรรดาขยะเยื่อมูลฝอยอันเกิดขึ้นใน จังหวัดพระนคร กําหนดให้เททิ้งลงในถังซึ่งเจ้า พนักงานได้จัดตั้งไว้แล้ว หรือที่ใดที่หนึ่ง ซึ่งเจ้า พนักงานกําหนดไว้ให้ทิ้งในที่สมควร ห้ามไม่ให้เท ทิ้งที่ถนนหนทาง หรือที่อื่นนอกจากเจ้าพนักงาน กรมสุขาภิบาลกําหนดไว้ให้ทิ้ง ... ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดทำ ผิดประกาศนี้ให้มีโทษปรับเงินไม่เกินกว่า 16 บาท ข้อ 11 ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดปลูกเรือนโรง ร้าน พะเพิง พาไล อยู่ริมถนนหนทางรกรุงรัง แลเห็นไม่ เปนที่สะอาดก็ให้ผู้นั้นทำเสีย ... ถ้าผู้นั้นไม่ทำ ก็ให้ มีโทษปรับวันหนึ่งไม่เกิน 10 บาท...
ประกาศกรม- สุขาภิบาล เรื่องจัดการ บ้านเรือนให้สะอาด	พ.ศ.2447	...ขยะเยื่อมูลฝอยฤาสิ่งของที่ไม่ควรเก็บสะสม ไว้ให้เปนเครื่องโสโครกรกรุงรังนั้น ถ้าที่บ้าน กว้างขวางพอจะฝังฤาจะเผาเสียก็ได้ ถ้าที่ทางคับ แคบจะนำไปทิ้งเสีย ณ ที่ๆ กรมสุขาภิบาลจะได้ บอกไว้ให้ทราบ ณ ตำบลที่อนุญาตให้ทิ้ง...
ประกาศจัดการ ป้องกันกาฬโรค	”	ไข้กาฬโรคนี้เปนโรคชนิดหนึ่งที่เกิดขึ้น จำเพาะในตำบลที่โสโครก ... ข้อต้นที่ควรพึงกระทำ คือ ให้กวาดล้างบ้านเรือนและบริเวณที่อยู่ให้สะอาด, บรรดาขยะนั้นควรจะกวาดรวมกันแล้วเผาเสีย...

ที่มา : ประกาศจัดการสอาด ในจังหวัดพระนคร. (2441, 22 พฤษภาคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 15 แผ่นที่ 8. หน้า 83, 85.

ประกาศกรมสุขาภิบาล เรื่องจัดการบ้านเรือนให้สะอาด. (2447, 12 กุมภาพันธ์). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 21. หน้า 837.

ประกาศจัดการป้องกันกาฬโรค. (2478). ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 19. หน้า 366.

อย่ากองทิ้งไว้แบบนี้

อย่าเก็บใส่ในภาชนะแบบนี้

จงเก็บใส่ไว้ในภาชนะแบบนี้

ภาพประกอบ 10 วิธีการหนึ่งในการกำจัดขยะมูลฝอย

ที่มา: สำนักงานปลัดกระทรวงกลาโหม. (2474). การปลูก และจัดบ้านตามหลักสุขภาพ. หน้า 40 ก.

นอกจากการออกประกาศข้างต้นแล้ว กรมสุขาภิบาลยังกำจัดการขยะมูลฝอยในกรุงเทพฯ ด้วยวิธีอื่นๆ ที่สำคัญได้แก่ ในพ.ศ. 2441 มีการกำหนดให้พื้นที่ในกำแพงเมืองเป็นพื้นที่ดำเนินงานกำจัดขยะมูลฝอย¹ โดยเริ่มตั้งถังขยะไว้ตามชุมชน และจัดพนักงานขนขยะใส่เกวียนไปฝังริมถนนราชดำเนินนอก ริมถนนหัวลำโพง และบริเวณรอบๆ วัดดอน² ต่อมาในพ.ศ. 2459 มีการขยายพื้นที่ดำเนินงานกำจัดขยะมูลฝอยไปจรดคลองผดุงกรุงเกษม³ และใช้บริเวณด้านข้างที่ว่าการอำเภอบ้านทวาย* เป็นที่ฝังขยะด้วย⁴ ส่วนในปีรุ่งขึ้นกรมสุขาภิบาลขออนุญาตรัฐสร้างเตาเผาขยะมูลฝอยอย่างใดอย่างหนึ่งคือ เตาขนาดใหญ่ 1 เตาสร้างไว้ตอนกลางของกรุงเทพฯ หรือเตาขนาดเล็ก 2 เตาสร้างไว้ตอนเหนือกับตอนใต้ของกรุงเทพฯ⁵ ถัดมาในพ.ศ. 2466 กรมสุขาภิบาลขยายพื้นที่ดำเนินงานกำจัดขยะมูลฝอยไปจรดคลองสามเสน⁶ อีกทั้งเปลี่ยนพาหนะบรรทุกขยะจากเกวียนมาเป็นรถยนต์ และในพ.ศ. 2470 พื้นที่ฝังขยะมูลฝอยตั้งแต่พ.ศ. 2441 เริ่มเต็ม กรมสุขาภิบาลจึงนำขยะไปถมสระน้ำด้านหลังสวนลุมพินี ซึ่งอยู่ห่างจากที่อยู่อาศัยและใช้งบประมาณไม่มาก⁷

ประการที่สอง การกำจัดอุจจาระ – ปัสสาวะ นับแต่พ.ศ. 2440 ประชาชนในกรุงเทพฯ ยังขับถ่ายหรือกำจัดอุจจาระ – ปัสสาวะไม่ถูกสุขลักษณะ กรมสุขาภิบาลจึงบังคับใช้พระราชกำหนดสุขาภิบาลกรุงเทพฯ ร.ศ. 116 ดังนี้

มาตรา 13 ข้อ 1 กรมสุขาภิบาล ... ให้มีเว็จ** ที่ตำบลอันสมควรสำหรับราษฎรถ่ายอุจจาระและปัสสาวะได้โดยสะดวก ไม่เป็นที่เดือดร้อน แลจัดการรักษา แลชำระให้เรียบร้อยทุกๆ วัน

ข้อ 2 อนึ่งกรมสุขาภิบาลจะออกใบอนุญาตให้ตั้งเว็จสำหรับมหาชนเข้าถ่ายอุจจาระ ตามแต่เจ้าพนักงานจะเห็นสมควรก็ได้

¹ ประกาศจัดการสอาด ในจังหวัดพระนคร. (2441, 22 พฤษภาคม). เล่มเดิม. หน้า 83.

² มณีรัตน์ แยมประเสริฐ. (2520). เล่มเดิม. หน้า 161.

³ ประกาศขยายเขตสุขาภิบาล. (2477). ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 29. หน้า 20.

* ตั้งอยู่ริมถนนสาทร

⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. หนังสือ พระยาประชากรกิจวิจารณ์ ถึง พระยาเพ็ชรบูรณ์ ที่ 78/1822 วันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ. 2459. ใน ร.6น.15.1/23 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล เรื่องขุดที่ดินสำหรับทิ้งขยะมูลฝอย (28 พฤศจิกายน – 27 ธันวาคม 2459) (ไมโครฟิล์ม)

⁵ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6น.7.1/23 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล เรื่องสร้างเตาเผาทำลายขยะมูลฝอยสำหรับกรมสุขาภิบาล และเรื่องจัดการสุขาภิบาลให้เป็นมีวินัยเปลี่ยนแปลง (12 มกราคม 2460 – 14 สิงหาคม 2465) (ไมโครฟิล์ม)

⁶ ประกาศขยายเขตสุขาภิบาล. (2477). ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 36. หน้า 100 - 101.

⁷ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. พระหัตถเลขา พลเอก สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ ถึง เจ้าพระยามหิธร ที่ 343/9746 วันที่ 28 พฤศจิกายน พ.ศ. 2470 ใน ร.7ม.6/4 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 7 กระทรวงมหาดไทย เรื่องกรมนคราทรทิ้งขยะที่สวนลุมพินี (18 กรกฎาคม – 10 ธันวาคม 2470) (ไมโครฟิล์ม)

** หมายถึง ห้องสุขา

มาตรา 14 ข้อ 1 ถ้าเจ้าพนักงานสุขาภิบาลมีความเห็นว่า เรือนใดตึกใดหรือที่บ้านใดที่จะต้องให้มี
 เวน้ำตั้งขึ้นใหม่ หรือตั้งเพิ่มเติมขึ้นอีกในที่ตึก ต่อกับเรือน ตึก หรือบ้านแห่งใดๆ ให้กรมสุขาภิบาลมี
 หนังสือแจ้งความไปยังเจ้าของที่นั้นๆ ให้จัดทำเวนน้ำเช่นต้องการนั้น ให้แล้วภายในกำหนดตามสมควร

ข้อ 2 ถ้าผู้ใดที่ได้รับหนังสือแจ้งความให้จัดการดังที่กล่าวแล้ว ไม่กระทำตาม ผู้นั้นมีความผิดต้อง
 มีโทษปรับ เป็นเงินไม่เกินกว่า 30 บาท และทั้งต้องปรับอีกไม่เกินกว่าวันละ 5 บาททุกวัน ในเวลาซึ่งไม่
 ทำตามหนังสือด้วย

มาตรา 15 ...กรมสุขาภิบาลจะทำข้อบังคับในการจัดขนอุจจาระไปทิ้ง เพื่อชักจูงไม่ให้เททิ้งอุจจาระลง
 ในคลอง แม่น้ำ ในรางน้ำ แลตามหนทางต่อไป¹

เมื่อกรมสุขาภิบาลบังคับใช้พระราชกำหนดดังกล่าวได้ระยะหนึ่ง จึงออก
 ประกาศกำจัดอุจจาระ – ปัสสาวะเพิ่มขึ้น ซึ่งปรากฏในตารางต่อไปนี้

---

¹ พระราชกำหนดสุขาภิบาลกรุงเทพฯ รัตนโกสินทร ศก 116. (2478). ใน เล่มเดิม. หน้า 135 - 136.

ตาราง 5 แสดงประกาศกํ้าจัดอุจํ้าระ – ปัสสวะในกรุงเทพฯ ของกรมสุขาภิบาลระหว่างพ.ศ. 2440 - 2475

ชื่อประกาศ	ปีที่บัญญัติ	ข้อความสำคัญ
ประกาศกรมสุขาภิบาล	พ.ศ.2441	...อํ้าหนึ่งที่แห่งหนึ่งแห่งใด เป็นที่ไมํ้าสมควรจะถ่ายอุจํ้าระ เป็นต้นว่า ข้างถนนริมถนนเป็นที่กลางแจ้ง ถ้าผู้ใดถ่ายอุจํ้าระลงในที่วํ้ามานี้ ให้จับตัวปรับไหมเอาเงิน 20 บาท แล้วให้ปล่อยตัวไป ถ้าไม่มีเงินจะให้คํ้าปรับไหม ก็ให้เอาตัวขังไว้ใช้การ จงครบสามเดือนแล้วให้ปล่อยตัวไป
ประกาศจัดการ-สอาด ในจังหวัดพระนคร	”	ข้อ 3 บรรดาอุจํ้าระแลมูลสัตว์พาหนะ คือ มูลช้างม้าโคกระบือ เหล่านี้ห้ามไม่ให้เททิ้งลงในถังขยะเยื่อมูลฝอยหรือถนนหนทาง หรือที่ต่าง ๆ นอกจากเจ้าพนักงานกรมสุขาภิบาลจะกำหนดอนุญาตให้ทั้งนั้น ถ้าผู้ใดทำผิดประกาศข้อนี้ ให้มีโทษปรับเป็นเงินไมํ้าเกิน 16 บาท ข้อ 6 บรรดาเว็จทั้งปวงที่มีอยู่แล้วหรือจะมีผู้ตั้งขึ้นต่อไป ถ้าที่ใกล้บ้านเรือนผู้อื่นได้รับความเดือดร้อนด้วยกลิ่นเหม็น กับแลเห็นเป็นเครื่องปฏิกุลนั้นแล้ว ก็ให้ผู้เป็นเจ้าของเว็จนั้นๆ จัดการรักษาที่เว็จของตนโดยวิธีอย่างใดอย่างหนึ่งสุดแต่อย่าให้ผู้อื่นเห็นเป็นเครื่องปฏิกุล แลเดือดร้อนด้วยกลิ่นเหม็นนั้นได้ ถ้าผู้ใดไม่ทำตามประกาศข้อนี้ ให้มีโทษปรับเป็นเงินไมํ้าเกินกว่า 30 บาท แลทั้งต้องปรับเป็นเงินไมํ้าเกินวันละ 5 บาท ทุกๆวัน ในเมื่อเจ้าพนักงานได้ตักเตือนแล้วยังไม่กระทำตามนั้น ข้อ 7 ห้ามไม่ให้ผู้หนึ่งผู้ใดถ่ายอุจํ้าระในที่แห่งหนึ่งแห่งใด นอกจากเว็จซึ่งอนุญาตไว้ในประกาศนี้ หรือนอกจากเว็จที่เจ้าพนักงานกรมสุขาภิบาลสร้างขึ้นไว้สำหรับมหาชน ถ้าผู้ใดทำผิดประกาศข้อนี้ ให้ปรับผู้นั้นเป็นเงินไมํ้าเกินกว่าคราวละ 5 บาท

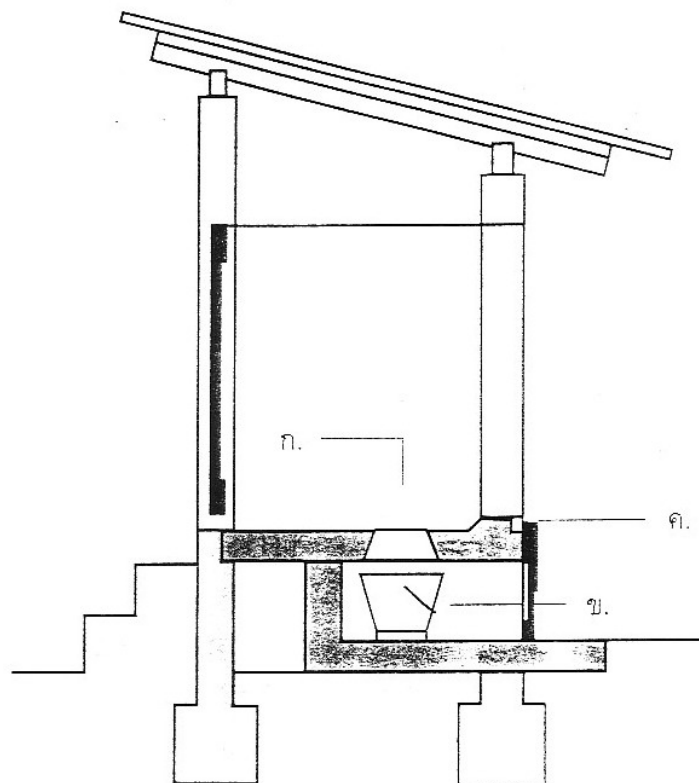

ตาราง 5 (ต่อ)

ชื่อประกาศ	ปีที่บัญญัติ	ข้อความสำคัญ
		ข้อ 8 บรรดาเว็จที่ตั้งขึ้นนั้น ให้กรมสุขาภิบาล ทำข้อบังคับ ที่จะป้องกันการโสโครก และจัดการ รักษาเว็จให้เป็นระเบียบเรียบร้อย เมื่อกรมสุขาภิบาลได้มี ข้อบังคับไว้แล้ว ผู้ใดกระทำการขัดขึ้นไม่ทำตาม ให้ มีโทษปรับเงินคราวหนึ่งไม่เกินกว่า 30 บาท ข้อ 9 ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดหรือบริษัทหนึ่งบริษัทใด ที่ ทำการรับจ้างขนอูจาระไปเททิ้งก่อนวันประกาศนี้ แล้วก็ดี หรือที่จะทำการเช่นนั้นขึ้นใหม่ต่อไปก็ดี ให้ผู้ นั้นหรือบริษัทนั้น มาแจ้งความต่อกรมสุขาภิบาล ขอรับใบอนุญาตก่อน เพื่อเจ้าพนักงานจะได้ตรวจ เครื่องใช้แลพาหนะที่จะทำการนั้น ให้เป็นของ เรียบร้อย แลทำข้อบังคับให้ทำการให้สมควร เมื่อผู้ นั้นหรือบริษัทนั้นได้เสียค่าใบอนุญาต ให้แก่กรม สุขาภิบาลฉบับละ 80 บาทแล้ว เจ้าพนักงานจะได้ ออกใบอนุญาตให้ทำการนั้นได้ ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดหรือ บริษัทหนึ่งบริษัทใด ทำการรับจ้างขนอูจาระไปเท ทิ้งโดยไม่มีใบอนุญาตจากกรมสุขาภิบาลก่อนแล้ว ให้มีโทษปรับเป็นเงินไม่เกิน 30 บาท

ที่มา : ประกาศกรมสุขาภิบาล. (2478). ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 16. หน้า 356.

ประกาศจัดการสอาด ในจังหวัดพระนคร. (2441, 22 พฤษภาคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 15 แผ่นที่ 8. หน้า 83 - 84.

ก. ช่องถ่ายอุจจาระ
ข. ถังใส่อุจจาระ
ค. แผ่นปิดกันแมลง

ภาพประกอบ 11 รูปแบบเว็จ (ส้วม) สาธารณะตามประกาศจัดการสอาด
ในจังหวัดพระนคร ข้อ 7 พ.ศ. 2441

ที่มา: มนฤทัย ไชยวิเศษ. (2545). ส้วมและเครื่องสุขภัณฑ์ในประเทศไทย. หน้า 192.

หลังจากการออกประกาศข้างต้น กรมสุขาภิบาลยังใช้วิธีอื่นๆ กำจัดอุจจาระ – ปัสสาวะในกรุงเทพฯ ที่สำคัญได้แก่ ในพ.ศ. 2441 มีการสร้างส้วมสาธารณะแบบถ่ายสิ่งปฏิกูลลงถังขึ้นตามชุมชนในกำแพงเมือง¹ ต่อมาในพ.ศ. 2443 กรมสุขาภิบาลร่วมกับกระทรวงนครบาลห้ามไม่ให้ชาวสวนในกรุงเทพฯ ใช้อุจจาระเป็นปุ๋ยรดผัก² ถัดมาในพ.ศ. 2459 กรมสุขาภิบาลขยายการสร้างส้วมสาธารณะไปถึงคลองผดุงกรุงเกษม³ ซึ่งในพ.ศ. 2466 ได้ขยายการสร้างไปถึงคลองสามเสนด้วย⁴ และในพ.ศ. 2467 รัฐอนุญาตให้กรมสุขาภิบาลนำส้วมแบบคอห่าน* มาทดลองใช้ในกรุงเทพฯ⁵

ประการที่สาม การกำจัดน้ำโสโครก กรุงเทพฯ มีน้ำโสโครกอยู่ทั่วไป กรมสุขาภิบาลเริ่มกำจัดโดยให้ประชาชนปฏิบัติตามประกาศในตารางต่อไปนี้

---

¹ ประกาศจัดการส้วม ในจังหวัดพระนคร. (2441, 22 พฤษภาคม). หน้าเดิม.

² กฎข้อบังคับว่าด้วยเรื่องไร่ หรือสวนผัก ที่ใช้ปุ๋ยบริหารในกรุงเทพฯ. (2478). ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 17. หน้า 594.

³ ประกาศขยายเขตสุขาภิบาล. (2477). หน้าเดิม.

⁴ ประกาศขยายเขตสุขาภิบาล. (2477). หน้าเดิม.

* สิ่งประดิษฐ์ของพระยานครพระราม (สวัสด์ มหากาย) เป็นระบบใช้น้ำราดให้อุจจาระ – ปัสสาวะไหลลงในหลุมซึมที่อยู่ใต้ส้วม และตัวคอห่านจะทำหน้าที่ขังน้ำป้องกันแมลงวันเข้าไปตอม

⁵ บำราศนราดรุ, พระ. (2505). เล่มเดิม. หน้า 38.

ตาราง 6 แสดงประกาศก่การจัดน้ำโสโครกในกรุงเทพฯ ของกรมสุขาภิบาลระหว่างพ.ศ. 2440 - 2475

ชื่อประกาศ	ปีที่บัญญัติ	ข้อความสำคัญ
ประกาศกรม- สุขาภิบาล	พ.ศ.2441	...ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดจะเทน้ำล้างของก็ดี และจะ อาบน้ำหรือทำการสิ่งใดในที่ต้องใช้น้ำ ห้ามมิให้ทำ ในท้องถนนให้น้ำไหลเปื้อนเปรอะถนนได้ ถ้าผู้ใดเท น้ำที่เปื้อนของโสโครกก็ดี แอบอาบน้ำในถนนก็ดี แล ทำการต่าง ๆ ด้วยน้ำในถนน ให้เปื้อนเปรอะ ดังกล่าวมาแล้ว ให้ปรับไหมเอาเงินตรา 10 บาท ถ้าไม่มีเงินให้ ๆ เอาตัวผู้ผิดนั้นจำไว้ในกรมโปลิศ เดือนหนึ่งจึงปล่อยตัวไป
ประกาศจัดการ สอาด ในจังหวัดพระนคร	”	ข้อ 5 ห้ามมิให้ผู้หนึ่งผู้ใดเทน้ำโสโครก หรือ อาบน้ำลง ณ ที่ริมถนนหนทาง หรือเทแลอาบน้ำที่ ใดที่หนึ่ง อันเป็นที่มิทางน้ำไหลมาเปื้อนถนน หนทาง เว้นเสียแต่โปรยน้ำบนถนนกันฝุ่น อันไม่ได้ ใช้น้ำโสโครกนั้นให้โปรยได้ ถ้าผู้ใดทำผิดประกาศ ข้อนี้ ให้ปรับผู้นั้นไม่เกินคราวละ 4 บาท

ที่มา : ประกาศกรมสุขาภิบาล. (2478). ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 16. หน้า 356.

ประกาศจัดการสอาด ในจังหวัดพระนคร. (2441, 22 พฤษภาคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่
15 แผ่นที่ 8. หน้า 84.

เมื่อประชาชนปฏิบัติตามประกาศแล้ว กรมสุขาภิบาลจึงใช้วิธีอื่นๆ กำจัดน้ำโสโครกในกรุงเทพฯ ที่สำคัญได้แก่ ในพ.ศ. 2445 กรมสุขาภิบาลใช้ซีเมนต์* สร้างท่อระบายน้ำริมถนนขนาดกว้าง 1 ศอก ลึก 2 ศอก¹ ส่วนในปีรุ่งขึ้นมีการสูบน้ำสะอาดมาล้างน้ำโสโครกในท่อดังกล่าวทุกสัปดาห์² ถัดมาในพ.ศ. 2449 กรมสุขาภิบาลขออนุญาตรัฐใช้การระบายน้ำแบบโซน ชิสเตม (Shone System)** ซึ่งก็คือ การอัดอากาศเข้าท่อน้ำทิ้งเพื่อผลักดันน้ำโสโครกออกทะเล³ ต่อมาในพ.ศ. 2451 รัฐให้กรมสุขาภิบาลใช้กฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. 127 มาตรา 335 ข้อ 15 ความว่า “ผู้ใดทำให้น้ำในบ่อ ในสระ หรือที่ขังน้ำ สำหรับสาธารณะชนใช้สอยโสโครก ท่านว่ามีความผิดต้องระวางโทษานุโทษเป็นสามฐาน คือ ฐานหนึ่งจำคุกไม่เกินสิบวัน ฐานหนึ่งปรับไม่เกินห้าสิบบาท ฐานหนึ่งทั้งจำทั้งปรับ”⁴ จากนั้นในพ.ศ. 2457 รัฐประกาศใช้น้ำประปาเป็นครั้งแรก โดยมอบหมายให้กรมสุขาภิบาลควบคุมการจ่ายน้ำ พร้อมกับชักจูงประชาชนให้ลดการใช้น้ำจากลำคลอง⁵ และในพ.ศ. 2459 กรมสุขาภิบาลเริ่มทำหน้าที่รักษาคลองที่มีถนนขนานทั้งสองฝั่ง*** ไม่ให้เกิดความโสโครก⁶

ประการที่สี่ การกำจัดซากสัตว์ กรุงเทพฯ มักมีซากสัตว์ตามที่สาธารณะ กรมสุขาภิบาลจึงเริ่มกำจัดด้วยประกาศในตารางต่อไปนี้

* ก่อนพ.ศ. 2445 กรมสุขาภิบาลใช้อัฐสร้างแล้วถูกน้ำกัดเซาะเสมอ

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5ยธ.9/85 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงโยธาธิการ เรื่องมองสิเออเดอลานโฮเตีย ตรวจสอบการทำถนน, ท่อน้ำ และวิธีถ่ายเทน้ำโสโครกในกรุงเทพฯ (21 ตุลาคม ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445) – 26 มีนาคม ร.ศ. 125 (พ.ศ. 2449)) (ไมโครฟิล์ม)

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5น.5.1/72 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล เรื่องขอยืมสูบน้ำของกรมกองตระเวนไปสูบล้างท่อน้ำที่ถนนพระสุเมรุตรงตลาดยอด 2 ท่อ หน้าวัดเทพธิดา 3 ท่อ หน้าโรงหอย 4 ท่อ ถนนยาวราช 4 ท่อ ซั้วคราวหนึ่ง (28 – 30 มีนาคม ร.ศ. 122 (พ.ศ. 2446))

** ขณะนั้นประเทศในทวีปยุโรปนิยมใช้

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. หนังสือเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ที่ 20/2986 วันที่ 31 มกราคม ร.ศ. 125 ใน ร.5น.5.12ก/3 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล เรื่องทำท่อน้ำล้างเครื่องโสโครก (อย่างวิธีโซนสิดสแตม) (31 มกราคม ร.ศ. 125 (พ.ศ. 2449) – 13 พฤษภาคม ร.ศ. 126 (พ.ศ. 2450)).

⁴ กฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. 127. (2530?). หน้า 141, 145.

⁵ มณีรัตน์ แยมประเสริฐ. (2520). เล่มเดิม. หน้า 171, 177.

*** ในขณะเดียวกัน กรมตำรวจเริ่มทำหน้าที่รักษาคลองที่มีถนนขนานฝั่งเดียวและคลองที่ไม่มีถนนขนานด้วย

⁶ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6น.44./10 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล เรื่องการประชุมของกระทรวงนครบาลในเรื่อง การรักษาคลองต่างๆ (15 กันยายน – 4 ตุลาคม 2459) (ไมโครฟิล์ม)

ตาราง 7 แสดงประกาศกำจัดซากสัตว์ในกรุงเทพฯ ของกรมสุขาภิบาลระหว่างพ.ศ. 2440 - 2475

ชื่อประกาศ	ปีที่บัญญัติ	ข้อความสำคัญ
ประกาศกรม- สุขาภิบาล	พ.ศ.2441	...ถ้าผู้ใดเลี้ยงสัตว์สารพัดทุกอย่าง ถ้าสัตว์นั้น ตายให้เจ้าของสัตว์เอาสัตว์ไปฝังเสีย วัดหรือป่าช้า อันสมควรหรือที่บ้านของตัวเองก็ได้ ห้ามมิให้เอา สัตว์ที่ตายไปทิ้งไว้ตามถนนหนทางข้างบ้าน ข้าง กำแพงในท้องที่โปลิศได้รักษา ให้มีกลิ่นอาเกียรณ แก่คนเดินไปมา ถ้าผู้ใดไม่ฟังให้โปลิศปรับไหมเอา กับผู้ทิ้งสัตว์ตัวละ 10 บาท
ประกาศจัดการ- สอาด ในจังหวัดพระนคร	”	ข้อ 4 บรรดาซากสัตว์ทั้งหลายที่ตายแล้ว มี ขึ้น ณ ที่บ้านเรือนของผู้ใดก็ให้ผู้นั้นฝังเสียในที่อัน สมควรให้กลิ่นจวนไม่ปรากฏกลิ่นเหม็นได้ ห้ามมิให้ ทิ้งซากสัตว์บนถนนหนทาง หรือในที่น้ำแลแม่น้ำ ลำคลอง หรือในที่ใกล้สถานบ้านเรือน แลที่ต่าง ๆ เปนอันตราย ถ้าผู้ใดฝ่าฝืนประกาศข้อนี้ให้ปรับผู้นั้น เปนเงินไม่เกินกว่า 16 บาท

ที่มา : ประกาศกรมสุขาภิบาล. (2478). ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 16. หน้า 357.

ประกาศจัดการสอาด ในจังหวัดพระนคร. (2441, 22 พฤษภาคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่
15 แผ่นที่ 8. หน้า 83 - 84.

หลังจากการใช้ประกาศดังกล่าว กรมสุขาภิบาลยังกำจัดการสัตว์ในกรุงเทพฯ ด้วยวิธีอื่นๆ ที่สำคัญได้แก่ ในพ.ศ. 2451 กรมสุขาภิบาลซื้อที่ดินนอกกำแพงเมือง 1 ฝั่งสำหรับใช้ฝังสัตว์ที่ถูกยาเบื่อ¹ ถัดมารัฐอนุญาตให้กรมสุขาภิบาลใช้กฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. 127 มาตรา 336 ข้อ 14 ความว่า “ผู้ใดทิ้งซากสัตว์เดียรฉานในทางหลวงก็ดี หรือทิ้งริมทางหลวงก็ดี ท่านว่ามันมีความผิด ต้องระวางโทษานุโทษเป็นสามฐาน คือ ฐานหนึ่งจำคุกไม่เกินสิบวัน ฐานหนึ่งปรับไม่เกินห้าสิบบาท ฐานหนึ่งทั้งจำทั้งปรับ”² และในพ.ศ. 2461 กรมสุขาภิบาลร่วมกับกระทรวงนครบาลกำหนดให้โรงฆ่าสัตว์ต้องมีถังโลหะสำหรับขนเครื่องใน หนัง และเลือดของสัตว์ไปเผาทิ้ง³

2.2.1.2 กระทรวงนครบาล กระทรวงนครบาลเป็นหน่วยงานที่ยกฐานะมาจากกรมพระนครบาลมีหน้าที่จัดการปกครองและบำบัดทุกข์บำรุงสุขประชาชนในกรุงเทพฯ ดังนั้นรัฐจึงมอบหมายให้ดำเนินการรักษาความสะอาดสองประการคือ

ประการที่หนึ่ง การกำจัดศพ กรุงเทพฯ นับแต่พ.ศ. 2440 ยังมีการกำจัดศพอย่างอุจาดและส่งกลิ่นเหม็น ดังนั้นกระทรวงนครบาลจึงเข้าควบคุมโดยออกมาตรการต่างๆ ที่สำคัญได้แก่ ในพ.ศ. 2443 มีการประกาศห้ามประชาชนใช้ที่อยู่อาศัยเป็นสถานที่เผาศพ⁴ ถัดมาในพ.ศ. 2452 กระทรวงนครบาลกำหนดให้ผู้ใดก็ตามที่พบศพต้องแจ้งนายทะเบียนประจำตำบลภายใน 24 ชั่วโมง เพื่อให้นายทะเบียนรีบส่งแพทย์ไปชันสูตร ป้องกันความอุจาด และออกไปอนุญาตสำหรับฝังหรือเผาศพ ส่วนในพ.ศ. 2460 กระทรวงนครบาลรับรองป่าช้าที่ไม่ทำให้เกิดความอุจาด กลิ่นเหม็นหรือเขม่าควันขึ้น ดังปรากฏในตารางต่อไปนี้

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5น.5.6/18 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล เรื่องหมอকারหัวแพทย์สุขาภิบาล รายงานชี้แจงเรื่องเบื้อสุนัขในที่ต่างๆ นั้น (19 - 22 กรกฎาคม ร.ศ. 127 (พ.ศ. 2451))

² กฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. 127. (2530?). หน้า 141, 148.

³ กฎเสนาบดีกระทรวงนครบาล ว่าด้วยข้อบังคับสำหรับโรงฆ่าสัตว์ ตามพระราชบัญญัติป้องกันโรคสัตว์พาหนะ ร.ศ. 119. (2477). ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 31. หน้า 225.

⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5ว.14/44 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงวัง เรื่องไม่พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เผาศพที่บ้าน (19 - 20 มีนาคม ร.ศ. 119 (พ.ศ. 2443)) (ไมโครฟิล์ม)

ตาราง 8 แสดงป่าช้าที่กระทรวงนครบาลรับรองในพ.ศ. 2460

ที่ตั้งป่าช้า	อำเภอ	วิธีกำจัดศพ
วัดจักรวรรดิราชาวาส	จักรวรรดิ	ฝาก* และเผา
วัดไชยชนะสงคราม	”	ฝาก ผัง และเผา
วัดประทุมคงคา	สัมพันธวงศ์	”
สุเหร่าแขก (มุสลิม)	”	ผัง
วัดสามจีน (ไทรมิตร)	สามแยก	ฝาก ผัง และเผา
วัดใหม่คณิกาผล	ป้อมปราบศัตรูพ่าย	ฝาก และเผา
สุสานแขก (มุสลิม)	”	ผัง
วัดสระเกศ (บรมบรรพต)	สามยอด	ฝาก ผัง และเผา
วัดสังเวศวิศยาราม	บางขุนพรหม	”
วัดตรีทศเทพ	”	”
สุสานบ้านญวน	สามเสน	ผัง
สุสานบ้านเขมร	”	”
วัดใหม่สุคันธาราม	ดุสิต	ฝาก ผัง และเผา
วัดสมณานัมบริหาร	”	”
วัดตะพาน (สะพาน)	พญาไท	”
วัดพระยาบัง	ประแจจีน	”
สุเหร่าเก่า (มุสลิมเดิม)	”	ผัง
สุเหร่าใหม่ (มุสลิมใหม่)	”	”
วัดมักกะสัน (บางกระสัน)	”	ฝาก ผัง และเผา
วัดแค	ปทุมวัน	”
วัดมหาพฤฒาราม	บางรัก	ฝาก และผัง
วัดหัวลำโพง (สามย่าน)	”	ฝาก ผัง และเผา
สุเหร่าแขกวัดม่วงแค	”	ผัง
วัดกะลำหว่า (คริสต์)	”	”
สุเหร่าบ้านอยู่	สาทร	”
สุสานมราซิล	”	”
สุสานไหหลำ	”	”

*ประชาชนฝากศพไว้ในป่าช้าเพราะ รอถูกขุดทำบุญตามประเพณี เตรียมส่งไปต่างจังหวัด หรือมี

คดีความ

ตาราง 8 (ต่อ)

ที่ตั้งป่าช้า	อำเภอ	วิธีการจัดศพ
สุสานแคะ	สาทร	ฝัง
สุสานอกเกียน	”	”
สุสานเขารัต 1	”	”
สุสานเขารัต 2	”	”
สุสานพระมนตรีพจนกิจ	”	”
สุสานเก่าแก่ชั้น	”	”
สุสานกวางตุ้ง	บ้านทวาย	ฝาก ฝัง และเผา
สุสานบ้าบ้า	”	”
วัดไทร	”	”
วัดลุ่ม	”	”
วัดบางขวาง	”	”
วัดลาดบัวขาว	”	”
วัดดอนทวาย	”	”
วัดไผ่ล้อม	”	”
วัดจันทร์ใน (นัย)	”	ฝัง
วัดจันทร์นอก	”	”
สุสานจีน	”	”
สุหร่าย่าหวา	”	”
สุสานแขกตรอกจันทร์	”	”
สุสานแขกบ้านใหม่	บางกะปิ	ฝาก ฝัง และเผา
สุสานฝรั่งบ้านใหม่	”	”
วัดลาดพร้าว	”	”
วัดอุไทย	”	”
วัดบึงทองหลาง	”	”
สำนักสงฆ์ลาดปลาเค้า	”	”
วัดใหม่	”	”
วัดบางเตย	”	”
วัดบางขวด	”	”
วัดจันทวงษาราม	”	”
วัดเทพลินลา (เทพลีลา)	”	”

ตาราง 8 (ต่อ)

ที่ตั้งป่าช้า	อำเภอ	วิธีการจัดศพ
วัดราษฎร์ศรัทธาธรรม	บางกะปิ	ฝัง
สุเหร่าหัวหมาก	”	”
สุเหร่าวังใหญ่	”	”
สุเหร่าหัวหมาน	”	”
สุเหร่าวัดตึก	”	”
สุเหร่าสะพานสูง	”	”
สุเหร่าหล่อแหล	”	”
สุเหร่าลาดบัวขาว	”	”
สุสานหนองเป็ดน้ำ	”	”
สุเหร่าลาดพร้าว	”	”
สุเหร่าคลองจั่น	”	”
สุเหร่าคลองกุ่ม	”	”
สุเหร่าลำเจียก	”	”
สุเหร่าคันนายาว	”	”
สุสานคันนายาว	บางซื่อ	ฝัง และเผา
วัดจันทรสโมสร	”	”
วัดแค	”	”
วัดน้อย	”	”
วัดแก้วฟ้าบน	”	”
วัดประดู่	”	ฝัง และเผา
วัดบางโพ	”	”
วัดอนัมมิกายาราม	”	ฝัง และเผา
วัดสร้อยทอง	”	ฝัง และเผา
วัดเชิงหวาย	”	ฝัง และเผา
วัดเสนาหิน	”	”
วัดเทวะสุนทร	”	”
วัดเลียบ	”	”
วัดทองมหา	”	ฝัง และเผา
วัดมัชฌันติการาม	”	”
วัดไผ่ตัน	”	”

ตาราง 8 (ต่อ)

ที่ตั้งป่าช้า	อำเภอ	วิธีการจัดศพ
วัดเสมียนนารี	บางซื่อ	ฝัง และเผา
วัดห้วยขวาง	”	”
วัดหนองผักชี	บางเขน	ฝาก ฝัง และเผา
วัดออเกาะ	”	”
วัดออเงิน	”	”
วัดบางบัว	”	”
วัดสามขา	”	”
วัดราษฎร์ศรัทธาธรรม (หลักสี่)	”	”
วัดดอนเมือง	”	”

ที่มา : ประกาศกระทรวงนครบาล เรื่องกำหนดที่ฝากศพ ฝังศพ แลเผาศพ ในจังหวัดพระนครแล
จังหวัดธนบุรี. (2477). ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 30. หน้า 489 - 494.

ประการที่สอง การกำจัดผักตบชวา ในแม่น้ำลำคลองของกรุงเทพฯ มักมีผักตบชวากีดขวางการเดินเรือและทำให้น้ำโสโครก ดังนั้นรัฐจึงมอบหมายให้กระทรวงนครบาลกำจัดด้วยวิธีต่างๆ ที่สำคัญได้แก่ ในพ.ศ. 2449 กระทรวงนครบาลเริ่มให้พนักงานเก็บผักตบชวาชิ้นตลิ่งตากแดด และเผาไฟ¹ ถัดมาในพ.ศ. 2451 ผักตบชวามีจำนวนมากขึ้น พนักงานจึงขนใส่เรือไปทิ้งทะเล² ส่วนในพ.ศ. 2459 กระทรวงนครบาลรับข้อเสนอของกรมเพาะปลูก กระทรวงเกษตรธิการ³ เรื่องการนำไม้ไผ่ไปกั้นปากคลองต่างๆ เพื่อป้องกันผักตบชวาไหลจากแม่น้ำเข้าลำคลอง* แต่ยังไม่ได้ทดลองใช้ เพราะในปีรุ่งขึ้นรัฐโอนการกำจัดผักตบชวาให้กับกรมทตน้ำ กระทรวงเกษตรธิการ⁴ เหตุนี้ในพ.ศ. 2461 กรมทตน้ำจึงเริ่มกำจัดผักตบชวาโดยนำวิธีกำจัดของรัฐบาลอินเดีย** มาพิมพ์เป็นคู่มือสำหรับพนักงาน⁵ จากนั้นให้อำเภอลำเลียงสำรวจพื้นที่กับปริมาณของผักตบชวาตลอดปี ต่อมาในพ.ศ. 2463 รัฐประกาศใช้พระราชบัญญัติกำจัดผักตบชวาพ.ศ. 2456*** ในกรุงเทพฯ เพื่อบังคับให้ประชาชนช่วยกรมทตน้ำกำจัดผักตบชวา⁶ และในพ.ศ. 2465 กรมทตน้ำทดลองใช้วิธีการกำจัดผักตบชวาของต่างประเทศ เช่น นำไปปั่นเป็นปุ๋ยใส่นาข้าวแบบประเทศพม่า และใช้เป็นเชื้อเพลิงสำหรับเครื่องจักรอย่างประเทศสหรัฐอเมริกา⁷ ฯลฯ

2.2.2 การให้เอกชนช่วยดำเนินงานรักษาความสะอาด การรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 - 2475 นั้น รัฐยังให้เอกชนช่วยกรมสุขาภิบาลและกระทรวงนครบาลดำเนินงาน ดังมีตัวอย่างเอกชนในตารางต่อไปนี้

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5กษ.9/9 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงเกษตรธิการ เรื่องผักตบชวา (4 เมษายน ร.ศ. 126 (พ.ศ. 2450) – 26 มกราคม ร.ศ. 127 (พ.ศ. 2451)) (ไมโครฟิล์ม)

² แหล่งเดิม.

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.11/1121 เอกสารกระทรวงเกษตรธิการ รัชกาลที่ 6 เรื่องพระเกษตรรักษา ยื่นความเห็นเรื่องการจัดผักตบชวา

* กรมเพาะปลูกเรียกวิธีนี้ว่า การทำแพลูกบวบ

⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.11/1152 เอกสารกระทรวงเกษตรธิการ รัชกาลที่ 6 เรื่องกรมทตน้ำ (กรมคลองเดิม) รับโอนการกำจัดผักตบชวาในมณฑลกรุงเทพฯ จากกระทรวงนครบาล

** นำผักตบชวาไปเผาไฟเช่นกัน

⁵ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.11/1180 เอกสารกระทรวงเกษตรธิการ รัชกาลที่ 6 เรื่องกรมทตน้ำ ขออนุญาตพิมพ์คำแนะนำวิธีกำจัดต้นโฮเอชินน้ำ

*** รัฐบัญญัติกฎหมายฉบับนี้ครั้งแรกในพ.ศ. 2456 เพื่อประกาศใช้ในต่างจังหวัด

⁶ ประกาศให้ใช้พระราชบัญญัติกำจัดผักตบชวา พระพุทธศักราช 2456 ในมณฑลกรุงเทพฯ จังหวัดราชบุรี จังหวัดสมุทรสงคราม จังหวัดฉะเชิงเทรา จังหวัดนครนายก จังหวัดพิษณุโลก จังหวัดสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย และจังหวัดพิจิตร. (2477). หน้าเดิม.

⁷ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.1/3264 เอกสารกระทรวงเกษตรธิการ รัชกาลที่ 6 เรื่องกระทรวงต่างประเทศส่งสำเนาหนังสือกงสุลสยามเมืองสิงคโปร์ส่งหนังสือพิมพ์ว่าด้วยเรื่อง การปราบผักตบชวา

ตาราง 9 แสดงตัวอย่างเอกชนที่ช่วยดำเนินงานรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 - 2475

ชื่อเอกชน	เหตุผลที่ช่วย	การดำเนินงาน	วิธีดำเนินงาน
ห้างฮั่วเส็ง	กรมสุขาภิบาลทำสัญญาจ้าง	กำจัดขยะมูลฝอยตั้งแต่ถนนเจริญกรุงจนถึงสะพานเหล็ก	ห้างใช้กุสีกวาดและขนขยะมูลฝอยไปฝังที่หลุมไถลัดดอน
บริษัทธรรงในเครือบริษัทสยามอิเล็กทรอนิกส์	บริษัทตอบแทนรัฐที่อนุญาตให้ขยายทางหลักรถราง	กำจัดฝุ่นตามถนนที่บริษัทได้สัมปทานเดินรถราง เช่น ถนนบำรุงเมือง	บริษัทให้พนักงานเอาน้ำไปพรมถนนวันละครั้ง
บริษัทบางกอกดีบุกหรืออยู่กับต้นบุศ	บริษัทต้องการทดลองเครื่องมือรักษาความสะอาดก่อนจัดจำหน่าย	กำจัดเขม่าควันจากปล่องของเครื่องจักรโรงสีข้าว	บริษัทได้ติดตั้งท่อน้ำแบบฝักบัวในปล่องระบายเขม่าควันของเครื่องจักรเมื่อเครื่องจักรทำงานท่อน้ำดังกล่าวจะปล่อยน้ำไปรอบปล่องเพื่อดับเขม่าควันไม่ให้ฟุ้งกระจาย
บริษัทสะอาด	กรมสุขาภิบาลและเจ้าของที่อยู่อาศัยทำสัญญาจ้าง	กำจัดอุจจาระ - ปัสสาวะในส้วม - สาธารณะและส้วมตามที่อยู่อาศัย	ส้วมสาธารณะและส้วมตามที่อยู่อาศัยมักใช้ถังสังกะสีรองรับอุจจาระ - ปัสสาวะ บริษัทจึงจัดพนักงานชุดละ 2 คนมีเกวียน 1 เล่ม ออกเก็บถังดังกล่าวไปล้างนอกกรุงเทพฯ ในช่วง 2 ยามถึง 4 โมงเช้าทุกวัน

ตาราง 9 (ต่อ)

ชื่อเอกชน	เหตุผลที่ช่วย	การดำเนินงาน	วิธีดำเนินงาน
บริษัทออน- เหวง	ในรัชสมัย- พระบาทสมเด็จพระ มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว บริษัทสอาดเล็ก กิจการ กรมสุขาภิบาล และเจ้าของที่อยู่อาศัย จึงทำสัญญาจ้างกับ บริษัท	กำจัดอุจจาระ - ปัสสาวะในส้วม- สาธารณะและส้วม ตามที่อยู่อาศัย	บริษัทมีวิธีดำเนินงาน เช่นเดียวกับบริษัทสอาด แต่เปลี่ยนเวลาเก็บถึงเป็น ช่วง 3 ยามถึง 3 โมงเช้า ทุกวัน
คณะไต้ฮงกง	คณะต้องการทำสา ธารณกุศลเพื่อสังคม ไทย	เก็บและฝังศพไร้ ญาติทุกเชื้อชาติ	เมื่อมีผู้นำไปอนุญาต สำหรับฝังศพไร้ญาติมา แจ้งกับคณะไต้ฮงกง คณะ มักให้พนักงานใช้กระดาษ ฟางกับผ้าขาวไปห่อศพ ก่อนยกใส่โลงไม้ เสร็จแล้ว จึงหามหรือขนขึ้นรถลาก ศพพาไปฝังที่ป่าช้าจีนข้าง วัดดอน

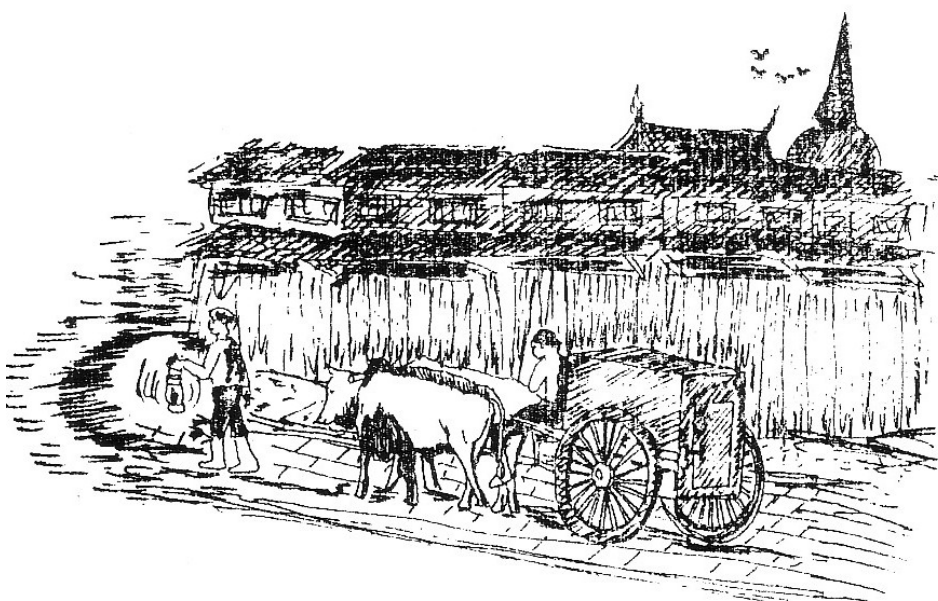
ที่มา : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5น.5.12/3 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5
กระทรวงนครบาล เรื่องสัญญาจ้างเหมาขนย้ายขยะมูลฝอยในพระนคร (24 กุมภาพันธ์ – 8 มีนาคม ร.ศ. 116
(พ.ศ. 2440))

ประชุมพระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงบริหารราชการแผ่นดิน
ภาคที่ 3 ตอนที่ 1 ระหว่างพุทธศักราช 2434 ถึงพุทธศักราช 2453. (2513). หน้า 86.

สุกิจ ด่านยุทธศิลป์. (2534). การสาธารณสุขแบบสมัยใหม่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453 - 2468). หน้า 163.

มนฤทัย ไชยวิเศษ. (2545). ส้วมและเครื่องสุขภัณฑ์ในประเทศไทย. หน้า 144 - 145, 148,
150.

กรรณิการ์ ตันประเสริฐ; และคนอื่นๆ. (2543). รายงานการวิจัยเรื่อง 90 ปี มูลนิธิป่อเต็ก
ตังบนเส้นทางประวัติศาสตร์สังคมไทย : ประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่า. หน้า 53, 59, 64 - 65.

ภาพประกอบ 12 รูปวาดพนักงานและเกวียนบริษัทสอาดออกเก็บถังอุจจาระ

ที่มา: ธารศ ศรีสถิต; วัฒนา ธรรมมงคล; และ ชำรง เปรมปรีดี. (2525). รายงานการศึกษาวิวัฒนาการด้านการสุขาภิบาลในรอบ 200 ปีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 2/26.

2.2.3 การตัดถนน การตัดถนนในกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 - 2475 นอกจากอำนวยความสะดวกแก่การคมนาคมแล้ว รัฐยังใช้เป็นวิธีดำเนินงานรักษาความสะอาดด้วย เช่น ใน พ.ศ. 2467 รัฐอนุญาตให้กระทรวงมหาดไทยตัดถนนในตำบลตรอกซุง อำเภอสาทร เพื่อ “...เป็นประโยชน์แก่มหาชนสัญจรไปมา และเพื่อบำรุงความสะอาดให้เรียบร้อย...”¹ ส่วนในพ.ศ. 2472 รัฐออกพระราชกฤษฎีกาตัดถนนระหว่างถนนสุริวงศ์ถึงคลองสีลมว่า “...ควรเพิ่มถนนเส้นนี้ขึ้นเพื่อความสะดวกในการคมนาคมประการหนึ่ง และเพื่อให้มีทางระบายน้ำดีขึ้นในละแวกตำบลถนนสุริวงศ์เป็นคุณประโยชน์แก่การบำรุงอนามัยอีกประการหนึ่ง...”² ฯลฯ

2.2.4 การสั่งสอนนักเรียนให้ใส่ใจในการรักษาความสะอาด การกำจัดสภาพความสกปรกนั้น รัฐต้องการให้นักเรียนมีความเข้าใจ นำไปใช้ในชีวิตประจำวัน และเผยแพร่แก่ผู้อื่นได้ จึงมอบหมายให้กระทรวงธรรมการบรรจุเรื่องการรักษาความสะอาดลงในหลักสูตรการศึกษา และจัดพิมพ์แบบเรียนดังกล่าวเพื่อสั่งสอนนักเรียนตั้งแต่ชั้นประถมจนถึงระดับมหาวิทยาลัย เช่น หนังสือสุขวิทยาภาคต้น พ.ศ. 2453 ให้ความรู้เรื่องร่างกายมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม วิธีรักษาความสะอาดตนเองและสิ่งรอบตัว แบบสอนอ่านเรื่อง การสุขาภิบาลสำหรับตนเองและครอบครัวภาคต้น พ.ศ. 2461 เน้นให้นักเรียนเข้าใจการดำเนินงานสุขาภิบาล รู้จักการป้องกันโรคระบาด และชักจูงให้ใช้น้ำประปา แบบเรียนสุขวิทยาและอนามัย พ.ศ. 2465 กล่าวถึงการป้องกันโรคติดต่อ การสร้างที่อยู่ให้ปราศจากความสกปรก และวิธีกำจัดสิ่งปฏิกูล แบบสอนการรักษาตัว พ.ศ. 2471 มีเนื้อหาแบบตั้งคำถาม - คำตอบเรื่องการรักษาร่างกายให้สะอาด และการกำจัดสิ่งปฏิกูลในบริเวณที่อยู่อาศัย³ ฯลฯ

จากการดำเนินงานของรัฐในการรักษาความสะอาดดังกล่าวมาทั้งหมด ได้แสดงให้เห็นว่า รัฐพยายามกำจัดสภาพความสกปรกในกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 - 2475 เพื่อพัฒนาสังคมให้ทันสมัย ยุติการร้องเรียน และป้องกันโรคระบาดที่มักเกิดขึ้น

ส่วนการรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ หลังจากพ.ศ. 2475 นั้น รัฐยังคงดำเนินงานต่อไป แต่ได้มอบหมายให้กรมโยธาเทศบาลทำหน้าที่แทนกรมสุขาภิบาล กระทรวงมหาดไทยรับหน้าที่ต่อจากกระทรวงนครบาล พร้อมกับจ้างเอกชนมาช่วยเหลือเช่นกัน

ฉะนั้นการรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 - 2475 จึงปรากฏเนื้อหาสำคัญดังอธิบายมานี้ ซึ่งผลและปัญหาของการดำเนินงานจะได้กล่าวถึงในบทถัดไป

¹ พระราชกฤษฎีกา ว่าด้วยการตัดถนนในที่เพลิงไหม้ ตำบลตรอกซุง (2467). ใน ประกาศพระราชบัญญัติ และพระราชกำหนดต่างๆ รัชกาลที่ 6 พ.ศ. 2467. หน้า 522.

² พระราชกฤษฎีกา ว่าด้วยการจัดซื้อที่ดินและอสังหาริมทรัพย์อย่างอื่นเพื่อตัดถนนซอยจากถนนสุริวงศ์ไปจรดคลองสีลม 3 สาย. (2472). ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 42. หน้า 268.

³ มนฤทัย ไชยวิเศษ. (2545). เล่มเดิม. หน้า 176 - 178

บทที่ 4

ผลและปัญหาของการรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ

ระหว่างพ.ศ. 2440 - 2475

เมื่อรัฐดำเนินการรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ แล้ว สิ่งที่น่าสังเกตต่อมาคือ ผลและปัญหาของการรักษาความสะอาด ซึ่งในยุคก่อนกับหลังพ.ศ. 2440 มีความแตกต่างกัน แต่ก็ช่วยแสดงให้เห็นว่า รัฐดำเนินการดังกล่าวจนประสบความสำเร็จหรือเกิดความล้มเหลว

1. สภาพภายหลังการรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ก่อนพ.ศ. 2440

จากการดำเนินการรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ก่อนพ.ศ. 2440 ทำให้มีผลและปัญหาสำคัญขึ้น กล่าวคือ

1.1 ผลดี ที่สำคัญได้แก่

1.1.1 การเริ่มต้นการรักษาความสะอาด กรุงเทพฯ ก่อนพ.ศ. 2440 มีการรักษาความสะอาดในบางโอกาสเท่านั้น แต่ถือได้ว่าเป็นการเริ่มต้นให้สมัยต่อมานำไปปฏิบัติอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง

1.1.2 การเกิดภาพลักษณ์ที่ดี หลังจากการรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ก่อนพ.ศ. 2440 แล้วพื้นที่บางแห่งเกิดภาพลักษณ์ที่ดีขึ้น ดังเห็นได้จากการพรรณานายเทอาเซนด แฮร์ริส (Mr. Townsend Harris) ราชทูตสหรัฐอเมริกาขณะเดินทางเข้าสู่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2399 ว่า "...เราพบเรือนแพ ซึ่งสร้างอยู่บนแพไม้ไผ่ลอยสูงเหนือน้ำขึ้นมาราว 2 ฟุต เรือนแพเหล่านี้มองดูประณีตสะอาดตามาก..."¹ ส่วนในพ.ศ. 2408 นายแพทย์บริดเจต์ได้เขียนไว้ในหนังสือพิมพ์จดหมายเหตุว่า "ข้าพเจ้าเที่ยวดูตามท้องตลาดสำเพ็ง, ได้เห็นถนนนั้นดีสะอาดเรียบร้อยยิ่งกว่าแต่ก่อนนัก จึงได้นึกว่าเกิดเพราะพระบารมีแห่งสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ... จึงได้จัดแจงให้ผลประโยชน์นี้เกิดขึ้นในกรุงเทพฯ..."²

1.2 ผลเสีย การรักษาความสะอาดในขณะนั้นมีผลเสียที่สำคัญคือ

1.2.1 การเริ่มถมคลองเพื่อกำจัดสิ่งปฏิกูล ก่อนพ.ศ. 2440 รัฐเริ่มให้เอกชนถมคลองที่ตื้นเขินเพราะสิ่งปฏิกูล โดยไม่ขุดลอกไว้เป็นแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภคหรือใช้เป็นแนวป้องกัน

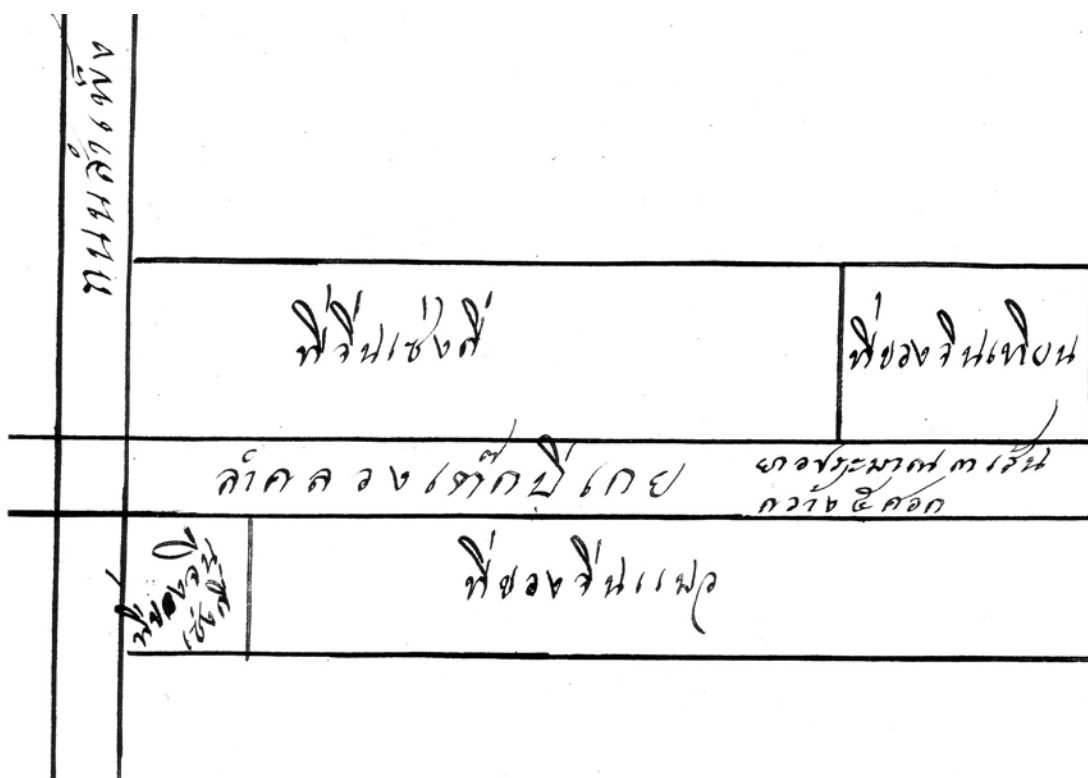
¹ แฮร์ริส, เทอาเซนด. (2515). บันทึกประจำวันของเทอาเซนด แฮร์ริส. แปลโดย นันทา วรเนติวงศ์. หน้า 32

² บริดเจต์, ดี.บี. (2408, 5 ตุลาคม). ตลาดสำเพ็ง. เล่มเดิม. หน้า 132.

น้ำท่วม เช่น ในพ.ศ. 2439 กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ทรงมีลายพระหัตถ์ว่า

ด้วยเงินซึ่งก็ทำเรื่องราวแลแผนที่มายื่นว่า ที่คลองเต็กบีเกยสำเพ็งคลองหนึ่ง ต้นคลองตั้งแต่บ้านพระยาพิสน (โต) ที่ถึงแก่กรรม ปลายคลองไปถึงถนนยาวราชเป็นที่หลวงยังว่างเปล่าอยู่ ราษฎรทั้งฝู่นฝอยของโสโครกลงไปที่นั่น คลองตื้นเต็มเสมอฟื้นดิน เงินซึ่งก็จะ ขออนุญาตที่คลองเต็กบีเกยนี้ทำเป็นถนน ...

เห็นว่าการที่เงินซึ่งก็ขออนุญาตที่คลองเต็กบีเกยอันต้นทำเป็นถนนนี้ ก็มีประโยชน์แก่ราษฎร อาศัยรถยนต์ไปมาออกถนนใหญ่อีกทางหนึ่ง ควรอนุญาตให้เงินซึ่งก็ถมทำถนน...¹

ภาพประกอบ 13 แผนที่คลองเต็กบีเกย ตำบลสำเพ็ง พ.ศ. 2439

ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5น.8.1/70 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล เรื่องเงินซึ่งก็ว่า ที่คลองเต็กบีเกยสำเพ็ง ราษฎรทั้งฝู่นฝอยตื้นเต็ม จะขออนุญาตทำเป็นถนนตลอดไปถึงถนนยาวราช (22 มีนาคม ร.ศ. 114 (พ.ศ. 2438) - 16 กันยายน ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439))

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5น.8.1/70 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล เรื่องเงินซึ่งก็ว่า ที่คลองเต็กบีเกยสำเพ็ง ราษฎรทั้งฝู่นฝอยตื้นเต็ม จะขออนุญาตทำเป็นถนนตลอดไปถึงถนนยาวราช (22 มีนาคม ร.ศ. 114 (พ.ศ. 2438) - 16 กันยายน ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439))

1.2.2 การควบคุมสัตว์เลี้ยวมากกว่าสัตว์จรจัด การรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ก่อนพ.ศ. 2440 นั้น รัฐบาลบัญญัติกฎหมายควบคุมสัตว์เลี้ยวมากกว่าสัตว์จรจัด จึงเป็นเหตุให้สัตว์จรจัดยังทำร้ายคนและมีที่อาศัย เช่น ในพ.ศ. 2375 นายจอร์จ วินเซอร์ เอิล (Mr. George Windsor Earl) พ่อค้าชาวอังกฤษเดินทางเข้ามาสำรวจการค้าในกรุงเทพฯ แล้วพบว่า “การเดินทางในเมืองนั้นไม่สะดวกอย่างยิ่ง เพราะนอกจากจะมีโคลนเต็มไปหมดแล้วยังมีสุนัขมากมาย สุนัขเหล่านี้ก็ดูไม่เป็นมิตรต่อคนยุโรปเสียเลย ... ข้าพเจ้าได้นำคนพายเรือไปด้วย 2 คน ซึ่ง 2 คนนี้ ใช้พายเป็นอาวุธป้องกันความเกรี้ยวกราดของสุนัข”¹ ถัดมาในพ.ศ. 2439 นายแม็กซ์เวล ซอมเมอร์วิลล์ ชาวอเมริกัน ได้บรรยายถึงสวนในวัดพระเชตุพนฯ ว่าสวยงามมาก แต่ “...ยังเป็นแหล่งชุมนุมของสุนัขจรจัดแก๊งๆ แมว และแม่แต่หมู ซึ่งความรังเกียจเดียวจิตอันของชาวพุทธเช่นนี้เองที่ส่งผลให้ทุกซอกทุกมุมของวัดแห่งนี้กลายเป็นที่พักพิงของสัตว์...”² ฯลฯ

1.3 ปัญหา ก่อนพ.ศ. 2440 ปัญหาที่ทำให้การรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ไม่มีประสิทธิภาพ ที่สำคัญได้แก่

1.3.1 การเกิดภัยธรรมชาติ ภัยธรรมชาติในกรุงเทพฯ ก่อนพ.ศ. 2440 มักเกิดจากน้ำท่วมและโรคระบาด ซึ่งไม่เพียงสร้างความลำบากให้กับประชาชนเท่านั้น แต่ยังเป็นปัญหาให้รัฐต้องกำจัดน้ำโสโครก ซากสัตว์ และศพในเวลาต่อมา

1.3.2 การละเมิดกฎหมายรักษาความสะอาด ในขณะนั้นประชาชนมักละเมิดกฎหมายรักษาความสะอาด เนื่องจากกฎหมายมีบทลงโทษไม่ชัดเจน กล่าวคือ กฎพระสงฆ์ประกาศ เรื่องเอาศพไว้ค้างคืน และกฎหมายโปลิส 53 ข้อ ข้อ 18 ไม่ได้ระบุโทษความผิดเอาไว้ ส่วนกฎหมายลักษณะโจร ข้อ 164 และประกาศ ขอแรงราษฎรบ้านใกล้เคียงตัดถนนตันโพธิ์ ตันไทร แล ตันไม้อื่นๆ ที่กำแพง, ป้อม, ประตู มีการกำหนดค่าปรับไม่ละเอียด

1.3.3 การให้ฝังซากสัตว์ในป่าช้า จากการประกาศใช้กฎหมายโปลิส 53 ข้อ มีข้อที่ 46 ระบุว่า “ถ้าผู้ใดเลี้ยงสัตว์สารพัดทุกอย่าง ถ้าสัตว์นั้นตายให้เจ้าของเอาสัตว์ไปฝังเสียที่ป่าช้า...”³ เป็นข้อบัญญัติที่ประชาชนรังเกียจ เพราะปกติป่าช้าคือสถานที่ฝังศพ และเผาศพคนเท่านั้น

จากผลและปัญหาดังกล่าวมาทั้งหมดนี้ ได้แสดงให้เห็นว่าสภาพภายหลังการรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ก่อนพ.ศ. 2440 ยังมีสภาพความสกปรก และรัฐไม่ประสบความสำเร็จในการรักษาความสะอาด ถึงแม้การดำเนินงานจะมีผลดี แต่ขณะเดียวกันผลเสียกับปัญหาก็ปรากฏตามมามากมาย

¹ เอิล, จอร์จ วินเซอร์. (2532). การเดินทางไปสู่สยาม - กรุงเทพฯ. แปลโดย สารภี สิริสิงห. ใน รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ชุดที่ 1. หน้า 130.

² ซอมเมอร์วิลล์, แม็กซ์เวล. (2544). เล่มเดิม. หน้า 64.

³ กฎหมายโปลิส 53 ข้อ ซึ่งจะรักษาหน้าที่ในพระนครและนอกพระนคร. (2478). ใน เล่มเดิม. หน้า 114.

2. ผลและปัญหาของการรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 - 2475

นับแต่พ.ศ. 2440 รัฐดำเนินงานรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ อย่างเป็นทางการ จึงปรากฏผลและปัญหาของการรักษาความสะอาดเพิ่มขึ้น ซึ่งส่วนใหญ่มีความแตกต่างจากยุคก่อน พ.ศ. 2440 กล่าวคือ

2.1 ผลดี ในขณะนั้นผลดีที่สำคัญได้แก่

2.1.1 การรักษาความสะอาดอย่างเป็นระบบ ระหว่างพ.ศ. 2440 - 2475 มีการประกาศใช้พระราชกำหนดสุขาภิบาลกรุงเทพฯ จัดตั้งหน่วยงานพร้อมกับจ้างเอกชนกำจัดความสกปรก และบังคับให้ประชาชนทิ้งสิ่งปฏิกูลในที่ที่กำหนด ซึ่งทำให้เห็นว่ารัฐจัดการรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ อย่างเป็นระบบขึ้น เพื่อให้เกิดภาพลักษณ์ที่ดี ยุติการร้องเรียน และป้องกันโรคระบาดได้

2.1.2 การนำเทคโนโลยีต่างประเทศมาใช้ นับแต่พ.ศ. 2440 หน่วยงานรักษาความสะอาดได้นำเทคโนโลยีต่างประเทศมาใช้กำจัดสิ่งปฏิกูลในกรุงเทพฯ ด้วย เช่น ในพ.ศ. 2461 กรมท่อน้ำวิธีกำจัดผักตบชวาของประเทศอินเดียมาพิมพ์เป็นคู่มือสำหรับพนักงาน ต่อมาในพ.ศ. 2465 มีการปนผักตบชวาให้เป็นปุ๋ยแบบประเทศพม่า และใช้เป็นเชื้อเพลิงอย่างประเทศสหรัฐอเมริกา ฯลฯ

2.1.3 การตัดถนนใหม่ กรุงเทพฯ ในขณะนั้นมีการตัดถนนบางสายเพื่อกำจัดความสกปรก เช่น ในพ.ศ. 2441 กรมหมื่นนครสวรรค์ฯ เสนาบดีกระทรวงนครบาล รับสนองพระบรมราชโองการว่า “...ถนนหลวงอันมีอยู่แต่ก่อนบางถนนคับแคบไป ... สมควรจะขยายถนนหลวงซึ่งยังคับแคบนี้ให้กว้างขึ้น เพื่อได้ทำทางสำหรับเดินเท้าทั้งสองข้างถนนให้คนเดินเท้าเดินแผนกหนึ่ง ไม่กีดกีดถนนที่จะเดินรถม้า แลเพื่อให้มีที่ทำท่อน้ำริมถนนให้ถนนปราศจากความเปรอะเปื้อน...”¹ ส่วนในปีรุ่งขึ้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่า “...ท้องที่ระหว่างถนนบ้านตะนาวกับถนนดินสอ นั้น เปนตำบลที่ยังมีสิ่งโสโครกมากอยู่ในกลางพระนคร สมควรต้องจัดท้องที่ตำบลนี้ให้ปราศจากความรำคาญแลพ้นด้วยความภยันตราย เพื่อให้เป็นที่สะอาดเรียบร้อยเหมือนตำบลอื่นๆ ในพระนครนั้นด้วย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างถนน ... พระราชทานนามว่า ถนนเทวียุทธยาตร”² ฯลฯ

2.1.4 การกำจัดสุนัขจรจัด สุนัขจรจัดมักถ่ายมูลไม่เป็นที่และทำร้ายคนทั่วไป กระทรวงนครบาลจึงให้พนักงานกองแพทยวางยาเบื่อ (Strychnine) ดังมีข้อมูลการกำจัดต่อไปนี้

¹ ประกาศ เว้นที่ริมถนนหลวง. (2478). ใน เล่มเดิม. หน้า 458 - 459.

² ประกาศจัดที่สร้างถนนเทวียุทธยาตร. (2478). ใน เล่มเดิม. หน้า 93 - 94.

ตาราง 10 แสดงจำนวนยาเบื่อที่วางและจำนวนสุนัขจรจัดที่ถูกยาเบื่อในกรุงเทพฯ พ.ศ. 2451

เดือน	จำนวนยาเบื่อที่วาง (เป็นเม็ด)	จำนวนสุนัขจรจัดที่ถูกยาเบื่อ (เป็นตัว)
เมษายน	--	--
พฤษภาคม	964	642
มิถุนายน	--	--
กรกฎาคม	2,038	1,068
สิงหาคม	4,555	1,833
กันยายน	2,440	1,336
ตุลาคม	3,550	1,963
พฤศจิกายน	--	--
ธันวาคม	--	--
มกราคม	--	--
กุมภาพันธ์	--	--
มีนาคม	--	--
รวม 12 เดือน	13,547	6,842

ดัดแปลงจาก : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5น.5.6/18 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล เรื่องหมอคาร์ทิวแพทย์สุขาภิบาล รายงานชี้แจงเรื่องเบื้อสุนัขในที่ต่างๆ นั้น (19 - 22 กรกฎาคม ร.ศ. 127 (พ.ศ. 2451))

2.2 ผลเสีย ผลเสียของการรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 - 2475 ที่สำคัญได้แก่

2.2.1 การกำจัดสิ่งปฏิกูลทำให้เกิดความสกปรก ในบางครั้งหน่วยงานรักษาความสะอาดดำเนินงานกำจัดสิ่งปฏิกูลแล้วยังทำให้เกิดความสกปรกขึ้น เช่น ในพ.ศ. 2446 กรมสุขาภิบาลส่งจดหมายตำหนิบริษัทสอาดว่า "...กูลิของบริษัทไม่ใคร่ขนอุจจาระจากเว็จหมดทุกๆถึง เคยทิ้งไว้ครึ่งถึงบ้างเต็มถึงบ้าง แล้วร้องว่าผู้อื่นได้นำเอามาเทไว้ เพื่อเป็นเหตุพอกที่จะแก้ตัว ในการที่จะถูกต่อว่าเท่านั้น..."¹ ส่วนในพ.ศ. 2466 หนังสือพิมพ์บางกอกไทมส์เสนอบท"ความร้องเรียนว่า "...ใครๆมักจะเริ่มถามกันว่า ทำไมหนอกเมื่อเจ้าหน้าที่มาสุนัขเพื่อเป็นการป้องกันสำหรับความสาธารณสุข แล้วนี่ จึงยังทิ้งซากศพอันเปื้อยเน่าให้ลอยอยู่ในคลองอันจะเป็นภัยต่อสุขของผู้เดินผ่านไปมาอยู่อีกเล่า"² ฯลฯ

2.2.2 ผลกระทบจากการวางยาเบื่อ กระทรวงนครบาลต้องการกำจัดสุนัขจรจัดจึงให้พนักงานกองแพทย์วางยาเบื่อในที่สาธารณะ แต่การวางยาเบื่อนี้ทำให้สุนัขมีเจ้าของต้องตายด้วย ดังเห็นได้จากจดหมายถึงบรรณาธิการหนังสือพิมพ์บางกอกไทม์พ.ศ. 2466 ว่า "การที่จะจัดการวางระเบียบเรื่องการวางยาเบื่อสุนัขนั้นย่อมเป็นการดี แต่เมื่อจะประหารชีวิตสัตว์เหล่านี้เสียหมดอย่างทั่วไป โดยมีพิกัดถึงผู้ใส่ใจรักเจ้าของแล้วนี้ ใครๆ ก็ไม่สามารถอดกลั้นที่จะร้องถาม "ท่านเจ้าหน้าที่" ถึงข้อกำหนดอำนาจของท่านได้ นี่ก็ถึงเวลาแล้วที่ผู้วางยาเบื่อจะพึงสำนึกนบนอบต่อทรัพย์สินสมบัติและความแตกต่างกัน ระหว่างสุนัขอันไร้ค่ากับสุนัขดีๆ ที่สั่งเข้ามาสำหรับบ้าน เมื่อวานนี้ผู้เขียนออกจะเคราะห์ร้ายมากที่ต้องเสียสุนัขชนิดที่กล่าวประการหลังไป 1 ตัวด้วยยาเบื่อ..."³

2.2.3 การถมคลองเพิ่มเติม ระหว่างพ.ศ. 2440 - 2475 เมื่อคลองสายใดในกรุงเทพฯ สกปรกจนตื้นเขิน รัฐยังจัดการถมดินมากกว่าขุดเพื่อใช้อุปโภคและป้องกันน้ำท่วม ดังเห็นได้จากตารางต่อไปนี้

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5น.5.12/34 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล เรื่องบริษัทสอาดขอเช่าทำเทอจจาระ เพราะทำที่บางขุนพรหมไม่สะดวก และขอเช่าซื้อเรือไฟลากอุจจาระไปทิ้งในทะเล (21 มิถุนายน - 21 พฤศจิกายน ร.ศ. 122 (พ.ศ. 2446))

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6น.20.3จ/58 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล เรื่องการปกครองเกี่ยวแก่การสุขาภิบาล และวิธีปกครองของประเทศสยาม (17 สิงหาคม 2464 - 19 มีนาคม 2466) (ไมโครฟิล์ม)

³ แหล่งเดิม.

ตาราง 11 แสดงตัวอย่างคลองที่รัฐถมในกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2451 - 2462

พุทธศักราช	คลอง	อำเภอ	สภาพคลอง	รัฐจัดการ
2451	คลองศาลเจ้าเก่า	ลำเพ็ญ	มีน้ำโสโครกและ ดินเขิน	ถมเป็นถนน
2456	คลองศาลเจ้าใหม่	จักรวรรดิ	"	"
"	คลองตรอกเต้า	"	มีขยะ อูจจาระ และดินเขิน	"
2461	คลองพระยาไกร	--	"	ถมเพื่อแบ่งขาย
2462	คลองจักรวรรดิ	จักรวรรดิ	"	ถมเป็นถนน

ที่มา : สุรพล สุตารา; และคนอื่นๆ. (2525). ประวัติปัญหาสภาวะแวดล้อมในสมัยรัตนโกสินทร์. หน้า 5.2.4 - 2, 5.2.4 - 4.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6น.20.18/16 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล เรื่องความเห็นคัดค้าน เรื่องรัฐจะถมคลองตรอกเต้าตำบลลำเพ็ญ (25 ตุลาคม - 21 มกราคม 2456) (ไมโครฟิล์ม)

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6น.21.21/45 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล เรื่องถมคลองจักรวรรดิ เพื่อจัดสร้างถนนต่อไป (3 - 5 ธันวาคม 2462) (ไมโครฟิล์ม)

2.3 ปัญหา การรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 - 2475 มีปัญหาขณะดำเนินงานหลายประการ ที่สำคัญได้แก่

2.3.1 การดำเนินงานรักษาความสะอาดไม่ทั่วถึง หน่วยงานรักษาความสะอาดมักกำจัดสิ่งปฏิกูลในกรุงเทพฯ บริเวณพระราชวัง สถานที่ราชการ ตลาด แม่น้ำลำคลอง และถนน แต่ไม่ครอบคลุมถึงตรอกหรือทางเดินเข้าชุมชน ทำให้หนังสือพิมพ์ตีเดียวยุ่เสมอว่า “ตรอกหลายแห่งในพระนคร มักโสโครกเปื้อนอย่างยิ่ง โดยมีมูลสุนัข และมูลฝอยทิ้งเกลื่อนกลาด มิได้มีเจ้าหน้าที่แผนกใดได้ไปเหลียวดู สุดแท้แต่จะเปื้อนอย่างไรก็เปื้อนอยู่อย่างนั้น ... ความจริงตรอกเหล่านี้ก็เป็นที่หลวงเหมือนถนนหลวง ส่วนถนนหลวงคอยบำรุงคอยเก็บกวาดได้ เหตุไฉนตามตรอกจึงไม่คิดบำรุงบ้าง...”¹

2.3.2 หน่วยงานราชการบางแห่งกับประชาชนบางส่วนไม่ให้ความร่วมมือ การรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ตั้งแต่พ.ศ. 2440 นั้น หน่วยงานราชการบางแห่งกับประชาชนบางส่วนยังไม่ให้ความร่วมมือเท่าที่ควร ดังเห็นได้จากเอกสารกรมสุขาภิบาลฉบับหนึ่งในพ.ศ. 2443 ว่า “...ได้ไปขอพลตระเวนที่โรงพักป้อมปราบศัตรูพ่ายเพื่อให้ไปว่ากล่าวแก่ผู้ที่ทำรุ่งรังริมคลองผดุง นายโปसारวัดแขวงอ้างว่าบังคับไม่ได้ด้วยยังไม่มีคำสั่งอธิบดี...”² ส่วนในพ.ศ. 2460 พนักงานประตุน้ำพุวันรายงานว่า “...นายท้วมกับนายผิว ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ในเขตรั้วลำคลองแสนแสบได้ขัดขวางห้ามไม่ให้เก็บผักตบชวาในเขตรั้วที่บ้านของนายท้วมกับนายผิว อ้างเหตุว่าเอาไว้ป้องกันลูกคลื่นซัดตลิ่งบ้านมิให้พัง...”³

2.3.3 เครื่องมือรักษาความสะอาดไม่เพียงพอ การกำจัดสิ่งปฏิกูลในกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 - 2475 ขาดแคลนเครื่องมือรักษาความสะอาดบางประเภท เพราะรัฐไม่เคยจัดซื้อหรือสร้างขึ้นด้วยเหตุผลต่างๆ ดังมีตัวอย่างในตารางต่อไปนี้

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.7ม.26.5/27 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 7 กระทรวงมหาดไทย เรื่องข่าวหนังสือพิมพ์เกี่ยวกับนคราทร (26 เมษายน - 3 ธันวาคม 2471) (ไมโครฟิล์ม)

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5น.51/34 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล เรื่องเจ้าพนักงานไปขอพลตระเวนว่ากล่าวผู้ที่ทำรุ่งรังริมคลองผดุง นายโปसारวัดแขวงว่าไม่ได้รับคำสั่งอธิบดี (29 สิงหาคม - 8 มกราคม ร.ศ. 119 (พ.ศ. 2443))

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.11/1167 เอกสารกระทรวงเกษตรราธิการ รัชกาลที่ 6 เรื่องกรมทตหน้า ส่งรายงานนายประตุน้ำพุวันเรื่องราษฎรในคลองแสนแสบขัดขวางไม่ยอมให้กำจัดผักตบชวา

ตาราง 12 แสดงตัวอย่างเครื่องมือรักษาความสะอาดที่รัฐไม่เคยจัดซื้อหรือสร้างขึ้นระหว่างพ.ศ.
2440 - 2475

ลำดับที่	เครื่องมือ รักษาความสะอาด	ราคา โดยประมาณ	เหตุผลที่รัฐ ไม่เคยจัดซื้อหรือสร้างขึ้น
1	เตาเผาอุจจาระ 1 เตา	336,000 บาท	งบประมาณไม่เพียงพอ
2	เกวียนกระบะเหล็ก สำหรับบรรทุกขยะ	--	เกวียนกระบะไม้ยังใช้ได้
3	เรือกลไฟบรรทุกอุจจาระ ไปทิ้งทะเล	--	บริษัทกำจัดอุจจาระยังไม่ ตกลงเช่าเรืออย่างเป็นทางการ
4	ระบบระบายน้ำแบบ โซน ซีสเต็ม	--	เสนาบดสีภาไม่เห็นด้วย
5	เตาเผาขยะ 2 เตา	268,640 บาท	ชะลอการก่อสร้าง

ที่มา : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5น.5.4/3 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล เรื่องงบประมาณกรมสุขาภิบาล (18 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 119 (พ.ศ. 2443))

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5น.12/34 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล เรื่องบริษัทสะอาดขอเช่าท่าเรืออุจจาระเพราะท่าที่บางขุนพรหมไม่สะดวก และขอเช่าซื้อเรือไฟลากอุจจาระไปทิ้งทะเล (21 มิถุนายน – 21 พฤศจิกายน ร.ศ. 122 (พ.ศ. 2446))

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5น.5.12ก/3 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล เรื่องทำท่อน้ำล้างเครื่องโสโครก (อย่างวิธีโซน ซีสเต็ม) (31 มกราคม ร.ศ. 125 (พ.ศ. 2449) – 13 พฤษภาคม ร.ศ. 126 (พ.ศ. 2450))

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6น.7.1/23 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล เรื่องสร้างเตาเผาทำลายขยะมูลฝอย สำหรับกรมสุขาภิบาล และเรื่องจัดการสุขาภิบาลให้เป็นมินิสีเปลีตี (12 มกราคม 2460 – 14 สิงหาคม 2465) (ไมโครฟิล์ม)

2.3.4 การกำจัดสิ่งปฏิกูลไม่ถูกต้อง โดยปกติหน่วยงานรักษาความสะอาดกำจัดสิ่งปฏิกูลด้วยวิธีฝังกลบ เผาไฟ หรือใส่เรือไปทิ้งทะเล แต่เมื่อมีค่าใช้จ่ายมากขึ้นจึงขนไปทิ้งในที่สาธารณะ ซึ่งทำให้ประชาชนได้รับความเดือดร้อน ดังในพ.ศ. 2461 นายอำเภอปทุมวันร้องเรียนกับกระทรวงนครบาลว่า “ด้วยในเวลานี้ กองรักษาความสะอาดของกรมสุขาภิบาลได้ขนขยะมูลฝอยอันเป็นสิ่งโสโครกจากที่ต่างๆ ไปรวมเทกองที่คูข้างถนนบรรทัดทอง ซึ่งต่อกับถนนสระประทุมอันเป็นที่อยู่ใกล้หมู่บ้านแลถนนหลวง ซึ่งสาธารณชนอาศัยแลสัญจรไปมาทุกวัน สิ่งเน่าเหม็นทำให้น้ำในคูนั้นเน่า กลิ่นเน่าฟุ้งสร้านตลบไป เป็นที่เดือดร้อนแก่สาธารณชน ย่อมกระทำให้เกิดความรำคาญ แลอาจเกิดโรคภัยไข้เจ็บได้...”¹

2.3.5 ความไม่ปลอดภัยของพนักงานรักษาความสะอาด เมื่อพนักงานรักษาความสะอาดดำเนินงานกำจัดสิ่งปฏิกูลในกรุงเทพฯ มักได้รับบาดเจ็บจากอันตรายต่างๆ ด้วย เช่น ในพ.ศ. 2446 บริษัทสอาดอธิบายสาเหตุที่ต้องใช้เรือกลไฟสำหรับบรรทุกอุจจาระไปทิ้งทะเลว่า “...เพื่อจะระงับเหตุการณ์ต่างๆ ซึ่งบริษัทนี้ได้รับความเดือดร้อนอยู่เนืองๆ เช่น ...เงินกู้ยืมของบริษัทแจวเรือไปเท* พวกเรือทหารเรือได้เอาก่อนถ่านหินปาถูกเงินกู้ยืมคนท้ายแขนขาด ถือท้ายไม่ได้แลน้ำเชี่ยวด้วยเรือก็ปะเข้าไปที่ตลิ่ง พวกทหารก็ตามมาทุบตีเอาบอบช้ำมาก...”² ส่วนในพ.ศ. 2453 กระทรวงนครบาลกับกระทรวงมหาดไทยมีความเห็นร่วมกันว่า “...การเก็บผักตบชวาจำเป็นต้องมีเหล็กมือสำหรับเกี่ยว เพราะงูมักอาไศรยในกองผักนั้น เคยกัดคนเก็บตายมาแล้วหลายคน...”³ ฯลฯ

การรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 - 2475 มีผลและปัญหาต่างๆ ดังอธิบายมาทั้งหมดนี้ ซึ่งผลดีทั้งการรักษาความสะอาดอย่างเป็นระบบ การนำเทคโนโลยีต่างประเทศมาใช้ การตัดถนนใหม่ และการกำจัดสุนัขจรจัด มีส่วนช่วยจัดการสิ่งปฏิกูลมากกว่ายุคก่อนพ.ศ. 2440 แต่ผลเสียเรื่องการจัดสิ่งปฏิกูลแล้วเกิดความสกปรก ผลกระทบจากการวางยาเบื่อ และการถมคลองมากขึ้น ยังเพิ่มความสกปรกต่อไป ประกอบกับปัญหาจากการรักษาความสะอาดคือ การดำเนินงานรักษาความสะอาดไม่ทั่วถึง หน่วยงานราชการบางแห่งกับประชาชนบางส่วนไม่ให้ความร่วมมือ เครื่องมือรักษาความสะอาดไม่เพียงพอ การกำจัดสิ่งปฏิกูลไม่ถูกต้อง และความไม่ปลอดภัยของพนักงานรักษาความสะอาด ยังเกิดขึ้นอยู่เสมอ ดังนั้นผลดีจึงมีน้อยกว่าผลเสียรวมกับปัญหา ซึ่งทำให้ไม่อาจกล่าวว่า รัฐดำเนินงานรักษาความสะอาดตามเหตุผลที่กำหนดไว้ได้สำเร็จ

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6น.7.1/25 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล เรื่องกระทำการสิ่งโสโครกให้เกิดความรำคาญ (18 – 27 พฤษภาคม 2461) (ไมโครฟิล์ม)

* เทอจจาระ - ปัสสาวะ

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5น.5.12/34 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล เรื่องบริษัทสอาดขอเช่าท่าเทอจจาระเพราะท่าที่บางขุนพรหมไม่สะดวก และขอเช่าซื้อเรือไฟลากอุจจาระไปทิ้งทะเล (21 มิถุนายน – 21 พฤศจิกายน ร.ศ. 122 (พ.ศ. 2446))

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6ม.1/1 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงมหาดไทย เรื่องผักตบชวา (19 ตุลาคม 2453 – 19 กันยายน 2463) (ไมโครฟิล์ม)

บทที่ 5

บทสรุป

เมื่อกรุงเทพฯ เป็นเมืองหลวงแห่งกรุงรัตนโกสินทร์แล้ว รัฐจึงสร้างองค์ประกอบทางกายภาพขึ้นที่สำคัญคือ พระราชวัง วัด สถานที่ราชการ ย่านการค้า ชุมชน ลำคลอง สะพาน และถนน ซึ่งต่อมาได้มีการปรับปรุงบางส่วนให้ทันสมัยตามแบบเมืองในทวีปยุโรป อีกทั้งยังเพิ่มระบบสาธารณูปโภคเพื่ออำนวยความสะดวกแก่ประชาชนตลอดมา

อย่างไรก็ตาม แม้กรุงเทพฯ มีความเจริญตามลำดับ แต่พื้นที่หลายแห่งก็ปรากฏสภาพความสกปรกด้วย ดังนั้นนับแต่พ.ศ. 2440 รัฐจึงจัดการรักษาความสะอาดอย่างเป็นทางการ โดยจากการศึกษาการดำเนินงานจนถึงพ.ศ. 2475 ทำให้ทราบว่า

1. สาเหตุที่ทำให้กรุงเทพฯ สกปรกปรากฏตั้งแต่ก่อนพ.ศ. 2440 กล่าวคือ การเกิดน้ำท่วมบ่อยครั้ง เพราะฝนตกและน้ำทะเลหนุน การใช้ไม้ไผ่และใบจากเป็นวัสดุสร้างที่อยู่อาศัย โดยไม่คำนึงว่าเมื่อชำรุดแล้วจะเป็นที่สะสมของสิ่งสกปรก การทิ้งสิ่งปฏิกูลในที่สาธารณะ เนื่องจากสะดวกและทำเสียๆ กันมา การปล่อยให้สัตว์จรจัด เช่น แมวและสุนัข เดินเฟ้นพ่าน คู้กองขยะเพื่อหาอาหาร และถ่ายมูลไม่เป็นที่ การเกิดอหิวาตกโรคกับไข้ทรพิษระบาด ทำให้ประชาชนเสียชีวิตจำนวนมากถึงกับต้องทิ้งศพไว้ในที่สาธารณะ และการกำจัดศพตามวัด ซึ่งศพไร้ญาติกับศพนักโทษมักถูกชำแหละให้เป็นอาหารของแร้ง ส่วนศพมีญาติจะจัดพิธีทางศาสนาหลายวันจนส่งกลิ่นเหม็น

ต่อมาเมื่อกรุงเทพฯ เข้าสู่พ.ศ. 2440 แล้วสาเหตุของความสกปรกเพิ่มขึ้นที่สำคัญได้แก่ โรงไฟฟ้า โรงสีข้าว และโรงหลอมโลหะต่างๆ ใช้เครื่องจักรแบบระบายเขม่าควันอยู่เสมอ มีการนำผักตบชวาจากประเทศอินโดนีเซียแล้วปล่อยให้ขยายพันธุ์เต็มแม่น้ำลำคลอง รัฐสร้างประตูน้ำตามลำคลองเพื่อกักน้ำไว้ใช้ในฤดูแล้ง แต่น้ำถูกกักอยู่นานจนเน่าเสีย และการเกิดกาฬโรคระบาดซึ่งส่งผลไม่ต่างไปจากการระบาดของอหิวาตกโรคกับไข้ทรพิษ

2. จากสาเหตุข้างต้นจึงทำให้กรุงเทพฯ มีสิ่งปฏิกูลที่สำคัญคือ ขยะมูลฝอย อุจจาระ-ปัสสาวะ น้ำโสโครก ซากสัตว์ ศพ และผักตบชวา โดยแต่ละชนิดมักส่งกลิ่นเหม็น สร้างสภาพน่ารังเกียจจนเป็นข้อพิพาทระหว่างรัฐกับประชาชน กีดขวางเส้นทางคมนาคม บางส่วนเป็นเชื้อเพลิงและเป็นสาเหตุของโรคระบาดเพราะทำให้เกิดเชื้อแบคทีเรียหรือมีพาหะนำโรคอย่างหนูและยุงอาศัยอยู่

3. เมื่อสิ่งปฏิกูลก่อให้เกิดอันตรายดังกล่าว ก่อนพ.ศ. 2440 รัฐจึงเริ่มจัดการรักษาความสะอาดอย่างไม่เป็นทางการ โดยมีเหตุผลในการดำเนินงาน คือ เพื่อสนองพระราชกระแสของพระมหากษัตริย์ในแต่ละครั้ง การจัดพื้นที่ประกอบพระราชพิธีประจำของทุกปี การเตรียมการต้อนรับราชทูตต่างประเทศ ซึ่งเดินทางเข้ามาเพื่อเจริญสัมพันธไมตรีและติดต่อการค้า การป้องกันอัคคีภัยในสถานที่ต่างๆ และการทำให้เส้นทางคมนาคมทั้งทางน้ำและทางบกเกิดความสะดวก

ส่วนระหว่างพ.ศ. 2440 - 2475 รัฐจัดการรักษาความสะอาดอย่างเป็นทางการขึ้น เพราะดำเนินงานตามเหตุผลสำคัญสามประการ ได้แก่ การปฏิรูปสังคม เนื่องจากการรักษาความสะอาดช่วยส่งเสริมภาพลักษณ์สังคมได้อย่างเป็นรูปธรรม การยุติการร้องเรียนของชาวต่างชาติที่มักกล่าวว่า กรุงเทพฯ สกปรกไม่สมกับเป็นเมืองหลวง และการป้องกันกาฬโรค ซึ่งเป็นโรคระบาดชนิดใหม่ที่ทำให้ประชาชนเสียชีวิตจำนวนมาก

4. ในยุคก่อนพ.ศ. 2440 รัฐมีวิธีดำเนินงานรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ คือ เริ่มบัญญัติกฎหมายสำหรับลงโทษประชาชนที่ทำความสกปรก เช่น กฎหมายลักษณะโจร ข้อ 164 ระบุว่า ถ้าใครนำศพมาฝังหรือเผาในเมืองต้องมีโทษปรับ ประกาศ ห้ามไม่ให้เอาไม้ไผ่จาก มาทำพะเพิงในพระอารามหลวง หากฝ่าฝืนมีความผิดทางอาญา และพระราชบัญญัติธรรมเนียมคลอง กำหนดให้ผู้ที่ถ่ายอุจจาระ - ปัสสาวะ และทิ้งซากสัตว์ลงในคลองต้องจ่ายค่าปรับแล้วชนสิ่งดังกล่าวขึ้นมาฝัง ฯลฯ ต่อมารัฐยังเกณฑ์นักโทษไปกวาดสิ่งปฏิกูลตามถนน อนุญาตให้วัดหรือประชาชนสร้างเมรุเผาศพทั้งแบบถาวรและแบบชั่วคราว จัดสร้างท่อระบายน้ำริมถนน ให้เอกชนถมคลองที่เน่าเสีย และอนุญาตให้มิชชันนารีแนะนำการรักษาความสะอาดแก่สาธารณะชน

ส่วนระหว่างพ.ศ. 2440 - 2475 รัฐมีวิธีดำเนินงานรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ เป็นระบบมากขึ้น กล่าวคือ

ประการที่หนึ่ง รัฐจัดตั้งกรมสุขาภิบาลแล้วมอบหมายให้บัญญัติประกาศรักษาความสะอาด ที่สำคัญได้แก่ ประกาศกรมสุขาภิบาลซึ่งห้ามการถ่ายอุจจาระ - ปัสสาวะในที่สาธารณะ ถ้าละเมิดมีโทษปรับ 20 บาท ประกาศจัดการสาด ในจังหวัดพระนคร กำหนดให้ประชาชนทิ้งขยะในที่ๆ จัดไว้ ถ่ายอุจจาระ - ปัสสาวะในสุขาแบบมีถังรองรับ ห้ามเทน้ำโสโครกบนถนน และอย่าทิ้งซากสัตว์ลงในแม่น้ำลำคลอง หากฝ่าฝืนมีโทษปรับ 16 บาท และประกาศจัดการป้องกันกาฬโรค บังคับให้ทุกบ้านกำจัดสิ่งรกรุงรังเพื่อป้องกันหนูมาอาศัย ต่อมากรมสุขาภิบาลได้จัดพนักงานไปกวาดสิ่งปฏิกูล สร้างห้องสุขา ทำท่อระบายน้ำริมถนน และจัดการซากสัตว์ในที่สาธารณะ

ระหว่างการดำเนินงานข้างต้น รัฐยังมอบหมายให้กระทรวงนครบาล ซึ่งเป็นหน่วยงานปกครองกรุงเทพฯ โดยตรง ออกระเบียบการกำจัดศพ กำหนดป่าช้าที่สามารถฝัง ผัง และเผาศพแบบไม่มีกลิ่นกับเขมาคว้น และจัดพนักงานไปเก็บผักตบชวาจากแม่น้ำลำคลองมาเผาไฟหรือใส่เรือไปทิ้งทะเล ซึ่งต่อมารัฐมอบให้กรมทอน้ำกำจัดแทน พร้อมกับทดลองนำผักตบชวาไปปนเป็นปุ๋ยแบบประเทศพม่า และทำเป็นเชื้อเพลิงอย่างประเทศสหรัฐอเมริกา

ประการที่สอง รัฐให้เอกชนช่วยกรมสุขาภิบาลและกระทรวงนครบาลดำเนินงานรักษาความสะอาด เช่น กรมสุขาภิบาลทำสัญญาจ้างห้างฮั่วเส็งมาเก็บขยะมูลฝอย จ้างบริษัทสอาดมากำจัดอุจจาระ - ปัสสาวะ และกระทรวงนครบาลอนุญาตให้คณะไต้ฮงกงเก็บและฝังศพไร้ญาติเพื่อสาธารณกุศล ฯลฯ

ประการที่สาม รัฐใช้การตัดถนนเป็นวิธีดำเนินงานรักษาความสะอาด เช่น การตัดถนนเทวียุรยาตรเพื่อกำจัดสิ่งปฏิกูลระหว่างถนนบ้านตะนาวกับถนนดินสอ การตัดถนนในตำบลตรอกซุง อำเภอสีลม และการตัดถนนตั้งแต่แยกสุริวงศ์ถึงคลองสีลมเพื่อเปิดทางระบายน้ำ ฯลฯ

ประการที่สี่ รัฐบาลอังกฤษนักเรียนให้ใส่ใจในการรักษาความสะอาด โดยมอบหมายให้กระทรวงธรรมการนำเรื่องดังกล่าวพิมพ์เป็นแบบเรียนตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาถึงระดับมหาวิทยาลัย เช่น แบบสอนอ่านเรื่อง การสุขาภิบาลสำหรับตนเองและครอบครัว ภาคต้น พ.ศ. 2461 แบบเรียน สุขวิทยาและอนามัย พ.ศ. 2465 และแบบสอนการรักษาตัว พ.ศ. 2471 ฯลฯ

5. จากการดำเนินงานรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ก่อนพ.ศ. 2440 ทำให้มีผลดีที่สำคัญ ได้แก่ การเริ่มต้นการรักษาความสะอาด ถึงแม้เป็นการจัดขึ้นไม่เป็นทางการ แต่ก็ถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มให้สมัยต่อมานำไปปฏิบัติอย่างเป็นระบบ ถัดมามีพื้นที่บางแห่งเกิดภาพลักษณ์ที่ดี เช่น ย่านเรือนแพริมแม่น้ำ และถนนบริเวณที่พักของชาวต่างชาติ ฯลฯ อย่างไรก็ตาม ในขณะที่รัฐดำเนินงานดังกล่าวยังมีผลเสียที่สำคัญคือ การถมคลองเพื่อกำจัดสิ่งปฏิกูลจนขาดแหล่งน้ำสำหรับการอุปโภค และการควบคุมสัตว์เลื้อยมากกว่าสัตว์จรจัด จึงทำให้สัตว์จรจัดยังถ่ายมูลไม่เป็นที่และทำร้ายคนทั่วไป นอกจากการมีผลดีและผลเสียแล้ว การรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ยังปรากฏปัญหารวมอยู่ด้วย ที่สำคัญคือ การเกิดน้ำท่วมกับโรคระบาดซึ่งเพิ่มปริมาณน้ำโสโครก จำนวนซากสัตว์ และศพอยู่เสมอ ประชาชนมักละเมิดกฎหมายรักษาความสะอาดเพราะรัฐบัญญัติบทลงโทษไม่ชัดเจน และการอนุญาตให้ฝังซากสัตว์ในป่าช้า ซึ่งประชาชนส่วนใหญ่รังเกียจ เพราะป่าช้าคือที่ฝังฝัง และเผาศพคนเท่านั้น

ต่อมารัฐดำเนินงานรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 – 2475 อย่างเป็นทางการ จึงทำให้มีผลและปัญหาต่างๆ เพิ่มขึ้นดังนี้ ผลดีเกิดการรักษาความสะอาดอย่างเป็นระบบ โดยรัฐจัดตั้งกรมสุขาภิบาลกับมอบหมายให้กระทรวงนครบาลกำจัดความสกปรก อีกทั้งยังจ้างและอนุญาตให้เอกชนช่วยเหลือ จากนั้นรัฐนำเทคโนโลยีต่างประเทศมาใช้อย่างการปนผักตบชวาทำปุ๋ย และอัดเป็นเชื้อเพลิง ถัดมามีการใช้การตัดถนนเพื่อกำจัดสิ่งปฏิกูลได้สะดวก และการกำจัดสุนัขจรจัดด้วยยาเบื่อ ทำให้ลดสาเหตุของความสกปรก ส่วนผลเสียในช่วงเวลานี้ที่สำคัญคือ การรักษาความสะอาดแล้วทำให้เกิดความสกปรก เพราะในแต่ละครั้งมีการกำจัดสิ่งปฏิกูลไม่หมด ต่อมาการวางยาเบื่อสุนัขจรจัดทำให้สุนัขมีเจ้าของต้องตายด้วย และรัฐถมคลองที่เน่าเสียมากขึ้น ส่งผลให้ขาดแหล่งน้ำอุปโภคและแนวป้องกันน้ำท่วม หลังจากการมีผลดีและผลเสียยังมีปัญหาของการรักษาความสะอาดที่สำคัญได้แก่ พนักงานดำเนินงานรักษาความสะอาดไม่ทั่วถึง เนื่องจากละเลยสิ่งปฏิกูลในตรอกหรือทางเดินเข้าชุมชน หน่วยงานราชการบางแห่งกับประชาชนบางส่วนไม่ให้ความร่วมมือ เพราะมีการปิดความช่วยเหลือและขัดขวางการดำเนินงาน รัฐบาลงบประมาณจึงไม่สามารถจัดซื้อเครื่องมือรักษาความสะอาดที่ทันสมัย เช่น เต้าเผาอุจจาระ เต้าเผาขยะมูลฝอย และระบบระบายน้ำแบบยุโรป ฯลฯ ถัดมามีการร้องเรียนว่า พนักงานกรมสุขาภิบาลขนส่งสิ่งปฏิกูลไปทิ้งในที่สาธารณะ และการเกิดความไม่ปลอดภัยในเวลาทำงาน เช่น กุ๊ลิบริษัทยาดถูกทำร้ายขณะขนอุจจาระไปเททิ้ง ส่วนลูกจ้างกระทรวงนครบาลเก็บผักตบชวาแล้วถูกกัด ฯลฯ

6. จากเนื้อหาดังกล่าวมาทั้งหมดนี้ สามารถเปรียบเทียบการรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ก่อนพ.ศ. 2440 กับระหว่างพ.ศ. 2440 – 2475 ได้คือ

ประการที่หนึ่ง ก่อนพ.ศ. 2440 รัฐจัดการรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ด้วยเหตุผลเฉพาะหน้า เช่น การสนองพระราชกระแสของพระมหากษัตริย์ การจัดพื้นที่เพื่อประกอบพระราชพิธี และการเตรียมการต้อนรับราชทูตต่างประเทศ ฯลฯ ส่งผลให้การดำเนินงานดังกล่าวเกิดขึ้นอย่างไม่เป็นทางการ

แต่ระหว่างพ.ศ. 2440 – 2475 รัฐจัดการรักษาความสะอาดด้วยเหตุผลที่ต่อเนื่องคือ ต้องการส่งเสริมการปฏิรูปสังคมให้เป็นระเบียบและทันสมัย ยุติการร้องเรียนเรื่องกรุงเทพฯ สกปรก และป้องกันกาฬโรคระบาด ดังนั้นการดำเนินงานข้างต้นจึงเกิดขึ้นอย่างเป็นทางการ

ประการที่สอง เนื่องจากก่อนพ.ศ. 2440 รัฐจัดการรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ อย่างไม่เป็นทางการ จึงไม่มีหน่วยงานกำาจัดสิ่งปฏิกูลโดยตรง ส่วนมากรัฐจะประกาศให้ขุนนางและประชาชนช่วยกันดำเนินงาน

ต่อมาระหว่างพ.ศ. 2440 – 2475 รัฐจัดตั้งกรมสุขาภิบาลกับมอบหมายให้กระทรวงนครบาลรับผิดชอบการกำาจัดสิ่งปฏิกูล อีกทั้งยังจ้างและอนุญาตให้เอกชนคอยช่วยเหลือด้วย

ประการที่สาม ก่อนพ.ศ. 2440 ประชาชนมักใช้การกวาด เก็บ และขนสิ่งปฏิกูลใส่กระบะไปฝัง

แต่ระหว่างพ.ศ. 2440 – 2475 กรมสุขาภิบาลกับกระทรวงนครบาลมีเครื่องมือรักษาความสะอาดที่ทันสมัย เช่น ถังใส่ขยะมูลฝอย ถังรองรับอุจจาระ – ปัสสาวะ เกวียนขนสิ่งปฏิกูล และรถยนต์บรรทุกขยะไปฝัง ฯลฯ

ประการที่สี่ ก่อนพ.ศ. 2440 การรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ เป็นเพียงการเริ่มต้นที่ทำให้พื้นที่บางแห่งเกิดภาพลักษณ์ที่ดี ส่วนผลเสียจากการดำเนินงานดังกล่าวคือ การถมคลองสกปรกโดยไม่ใช้ประโยชน์อีก และการไม่เอาใจใส่สัตว์จรจัดจนเป็นสาเหตุของความสกปรก ถัดมายังมีปัญหาที่ทำให้การรักษาความสะอาดขาดประสิทธิภาพ ได้แก่ การเกิดน้ำท่วมกับโรคระบาดหลายครั้ง ประชาชนมักละเมิดกฎหมายรักษาความสะอาดเนื่องจากมีบทลงโทษไม่ชัดเจน และรัฐให้ฝั่งซากสัตว์ในป่าช้า ซึ่งทำให้ประชาชนไม่พอใจ

ส่วนระหว่างพ.ศ. 2440 – 2475 การรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ มีผลดีมากกว่าคือ การดำเนินงานกำาจัดความสกปรกเป็นระบบ การนำเทคโนโลยีต่างประเทศมาใช้ การตัดถนนเพื่อกำาจัดสิ่งปฏิกูลได้สะดวก และการกำาจัดสุนัขจรจัด ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งของความสกปรก ส่วนผลเสียมีเพิ่มเติม ได้แก่ การกำาจัดสิ่งปฏิกูลไม่เรียบร้อยทำให้เกิดความสกปรกดังเดิม การกำาจัดสุนัขจรจัดทำให้สุนัขมีเจ้าของต้องตายด้วย และการถมคลองสกปรกเพิ่มขึ้น นอกจากนี้ยังมีปัญหาของการรักษาความสะอาดหลายประการคือ การกำาจัดความสกปรกไม่ทั่วถึงทำให้พื้นที่บางแห่งมีสิ่งปฏิกูลอยู่เสมอ หน่วยงานราชการบางแห่งกับประชาชนบางส่วนไม่ให้ความร่วมมือในการรักษาความสะอาด การขาดแคลนเครื่องมือรักษาความสะอาดอย่างในยุโรป พนักงานสุขาภิบาลขนสิ่งปฏิกูลไปที่ทิ้งในที่สาธารณะ และคนทั่วไปกับสัตว์มีพิษมักทำร้ายพนักงานรักษาความสะอาดขณะกำาจัดสิ่งปฏิกูล

เมื่อพิจารณาเนื้อหาและการเปรียบเทียบข้างต้นแล้ว การรักษาความสะอาดในกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2440 – 2475 สามารถแก้ไขข้อบกพร่องบางประการของการรักษาความสะอาดในยุค

ก่อนพ.ศ. 2440 ได้ แต่การปรากฏผลเสียกับปัญหาอยู่เสมอนั้น ทำให้ไม่สามารถกำจัดสภาพความสกปรกได้หมด ถึงกระนั้นการรักษาความสะอาดก็ยังมีต่อไป เพราะเป็นวิธีหนึ่งที่ช่วยพัฒนากรุงเทพฯ ให้ทันสมัยอย่างเมืองอื่นๆ ในอารยประเทศ

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้นที่ยังไม่ได้จัดพิมพ์

เอกสารกระทรวงเกษตรธิการ

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 5 กระทรวงเกษตรธิการ

ร.5กษ.9/9 เรื่องผักตบชวา (4 เมษายน ร.ศ. 126 (พ.ศ. 2450) – 26 มกราคม ร.ศ. 127 (พ.ศ. 2451))

_____ . เอกสารกระทรวงเกษตรธิการรัชกาลที่ 6 กส.1/3264 เรื่องกระทรวงการต่างประเทศ ส่งสำเนาหนังสือกงสุลสยามเมืองสิงคโปร์ ส่งหนังสือพิมพ์ว่าด้วยเรื่องการปราบผักตบชวา

_____ . เอกสารกระทรวงเกษตรธิการรัชกาลที่ 6 กส.11/1121 เรื่องพระเกษตรรักษา ยื่นความเห็นเรื่องการจัดผักตบชวา

_____ . เอกสารกระทรวงเกษตรธิการรัชกาลที่ 6 กส.11/1152 เรื่องกรมท่น้ำ รับโอนการกำจัดผักตบชวาในมณฑลกรุงเทพฯ จากกระทรวงนครบาล

_____ . เอกสารกระทรวงเกษตรธิการรัชกาลที่ 6 กส.11/1167 เรื่องกรมท่น้ำ ส่งรายงานนายประตุน้ำประทุมวัน เรื่องราษฎรในคลองแสนแสบขัดขวางไม่ยอมให้กำจัดผักตบชวา

_____ . เอกสารกระทรวงเกษตรธิการรัชกาลที่ 6 กส.11/1180 เรื่องกรมท่น้ำ ขออนุญาตพิมพ์คำแนะนำวิธีการกำจัดต้นไฮเอชินน้ำ (ผักตบชวา)

_____ . เอกสารกระทรวงเกษตรธิการรัชกาลที่ 6 กส.12/449 เรื่องสมุหพระนครบาลส่งบาญชีสำรวจผักตบชวาที่มีอยู่ในท้องที่ต่างๆ ในเขตกรุงเทพฯ

เอกสารกระทรวงนครบาล

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล ร.5น.

5.1/34 เรื่องเจ้าพนักงานไปขอพลตระเวนว่ากล่าวผู้ที่ทำรุงรังริมคลองผดุง นายโป้สารวัด แขวงว่าไม่ได้รับคำสั่งอธิบดี (29 สิงหาคม – 8 มกราคม ร.ศ. 119 (พ.ศ. 2443))

_____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล ร.5น.5.1/72 เรื่องขอยืมสูบน้ำของกรมกองตระเวนไปสูบล้างท่อหน้าที่ถนนพระสุเมรุตรงตลาดยอด 2 ท่อ หน้าวัดเทพธิดา 3 ท่อ หน้าโรงหอย 4 ท่อ ถนนเยาวราช 4 ท่อ ชั่วคราวหนึ่ง (28 – 30 มีนาคม ร.ศ. 122 (พ.ศ. 2446))

_____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล ร.5น.5.4/3 เรื่องงบประมาณกรมสุขาภิบาล (18 กุมภาพันธ์ ร.ศ.119 (พ.ศ. 2443))

- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล ร.5น.5.6/18 เรื่องหมอจารย์ทิวแพทย์ศุขาภิบาล รายงานชี้แจงเรื่องเบื้อสุนัขในที่ต่างๆ นั้น (19 - 22 กรกฎาคม ร.ศ. 127 (พ.ศ. 2451))
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล ร.5น.5.7ก/11 เรื่องรายงานเรื่องไข้กาฬโรค (8 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 123 (พ.ศ. 2447) – 27 พฤษภาคม ร.ศ. 124 (พ.ศ. 2448))
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล ร.5น.5.7ก/39 เรื่องกาฬโรคกรุงเทพฯ ศก 126 (2 เมษายน – 28 มีนาคม ร.ศ. 126 (พ.ศ. 2450))
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล ร.5น.5.7ก/40 เรื่องบัญชีคนป่วยเป็นไข้กาฬโรคในกรุงเทพฯ แลหัวเมืองที่กระทรวงมหาดไทยส่งสำเนาโทรเลขบอกจำนวนคนป่วยตายในศก 125 (10 เมษายน – 25 พฤษภาคม ร.ศ. 126 (พ.ศ. 2450))
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล ร.5น.5.7ก/43 เรื่องจำนวนคนเป็นไข้กาฬโรคแลชี้แจงคนเป็นไข้ (27 มีนาคม ร.ศ. 126 (พ.ศ. 2450) – 17 เมษายน ร.ศ. 127 (พ.ศ. 2451))
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล ร.5น.5.12/3 เรื่องสัญญาจ้างเหมาขนย้ายขยะมูลฝอยในพระนคร (24 กุมภาพันธ์ – 8 มีนาคม ร.ศ. 116 (พ.ศ. 2440))
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล ร.5น.5.12/5 เรื่องกรมศุขาภิบาลทำสัญญากับบริษัทสอาด (14 มีนาคม ร.ศ. 116 (พ.ศ. 2440) – 28 มีนาคม ร.ศ. 119 (พ.ศ. 2443))
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล ร.5น.5.12/19 เรื่องขยะมูลฝอย แลคิดจะตั้งถังทิ้งขยะมูลฝอยที่ตลาดเสาชิงช้า (7 สิงหาคม – 17 กันยายน ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444))
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล ร.5น.5.12/25 เรื่องมีผู้เอาอยากเยื่อมูลฝอย และของโสโครกต่างๆ มาเททิ้งไว้ที่ตำบลริมคลองเชิงสะพานสุประดิษฐ์ ถนนกรุงเกษมได้ส่งกองตระเวนให้ตรวจห้ามปรามแล้ว (26 เมษายน ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445))
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล ร.5น.5.12/31 เรื่องมีผู้เอาศพม้าตาย ทิ้งที่คั่นถนนสนามม้า (ประทุมวัน) (5 - 14 มกราคม ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445))
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล ร.5น.5.12/32 เรื่องชี้แจงว่านายตรวจถนนสนามม้า เห็นผู้เอาม้าตายมาทิ้งไว้ที่สะพานสิงโตหนึ่งม้า แลได้ให้คนกุลีเอาไปฝังเสร็จแล้ว (11 เมษายน - 7 มกราคม ร.ศ. 122 (พ.ศ. 2446))

- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล ร.5น.5.12/34 เรื่องบริษัทสะอาดขอเช่าทำเทอูจาระ เพราะทำที่บางขุนพรหมไม่สะดวก และขอเช่าซื้อเรือไฟลากอุจาระไปทิ้งในทะเล (21 มิถุนายน - 21 พฤศจิกายน ร.ศ. 122 (พ.ศ. 2446))
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล ร.5น.5.12/38 เรื่องที่ปากช่องถนนทางจะเข้าสถานทูตฝรั่งเศส แลกรมศุลากร มีน้ำไหลนองออกจากท่อโรงพักกองตระเวนบางรักเปรอะเปื้อนอยู่บนถนนดูน่าโสโครก มีคำสั่งให้จัดทำแล้ว (9 กรกฎาคม - 30 สิงหาคม ร.ศ. 123 (พ.ศ. 2447))
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล ร.5น.5.12/51 เรื่องท่าแกลบโรงไฟฟ้าแลโรงสีไฟต่างๆ (21 สิงหาคม ร.ศ. 124 (พ.ศ. 2448) - 19 พฤษภาคม ร.ศ. 129 (พ.ศ. 2453))
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล ร.5น.5.12ก/3 เรื่องทำท่อน้ำล้างเครื่องโสโครก (อย่างวิธีโซนลิตสแตม) (31 มกราคม ร.ศ. 125 (พ.ศ. 2449) - 13 พฤษภาคม ร.ศ. 126 (พ.ศ. 2450))
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล ร.5น.5.12/59 เรื่องบังคับให้เจ้าของรักษากันให้สะอาด แลให้เปลี่ยนพื้นโรงที่เตี้ยๆ (15 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 128 (พ.ศ. 2452) - 1 เมษายน ร.ศ. 129 (พ.ศ. 2453))
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล ร.5น.8.1/70 เรื่องเงินแข่งกีว่า ที่คลองเต็กบีเกยสำเพง ราษฎรทั้งผู้คนฝอยตื่นเตม จะขออนุญาตทำเป็นถนนตลอดไปถึงถนนเยาวราช (22 มีนาคม ร.ศ. 114 (พ.ศ. 2438) - 16 กันยายน ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439))
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล ร.5น.42.1/27 เรื่องกรมหมื่นศิริรัช, ว่าที่ตลาดนำวัดสุทัศน์เพนที่โสโครก ขอให้ห้าม (7 - 17 เมษายน ร.ศ. 114 (พ.ศ. 2438))
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล ร.5น.46.1/7 เรื่องร้านแขกตึกแถวตมานข้างโรงสี เอมูลแพะหญ้าที่ให้แพะกินมาทั้งบนถนน (21 - 27 พฤษภาคม ร.ศ. 109 (พ.ศ. 2433))
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล ร.5น.46.1/8 เรื่องคอเรตปอนเดนเรื่อง จินคกพนักงานกวาดถนนเอาอยากผู้คนฝอยมาเทไว้ข้างกำแพง คนตระเวนจึงจับเอาตัวมาส่งยังกระทรวง (7 มิถุนายน - 8 ตุลาคม ร.ศ. 109 (พ.ศ. 2433))
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล ร.5น.46.1/59 เรื่องคอเรตปอนเดนเรื่อง หลวงสโมสรวลการมีหนังสือมาว่าหมื่นศรีผู้คุมในกรมพระนครบาล คุ่มนักโทษมาถ่ายอุจาระแลเททิ้งสิ่งโสโครกในที่บริเวณคุกเก่า ขอให้ห้ามอย่าให้มาทำโสโครกในที่นี้ต่อไป (9 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 110 (พ.ศ. 2434))

- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล ร.5น.48.1/16 เรื่องกรมหมื่นมหิศร, ว่าที่ศาลยุติธรรมมีเครื่องโสโครกมากในเมื่อเวลาเสด็จพระราชดำเนิน ขอจัดการให้เรียบร้อย (1 พฤษภาคม - 3 กรกฎาคม ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439))
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล ร.5น.48.3/2 เรื่องคอเรศปอนเดนเรื่อง กรมวังมีหนังสือมาว่าที่ตำบลหอกลองเก่านั้น มีกลิ่นเหม็นโสโครกมาก แลเจ้าต่างประเทศจวนจะมาถึงกรุงเทพ, ขอให้กรมนครบาลจัดที่นั้นให้สะอาดเรียบร้อยด้วย (20 กุมภาพันธ์ - 12 มีนาคม ร.ศ. 109 (พ.ศ. 2433))
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล ร.6น.4.1/24 เรื่องตรวจการฝังศพที่วัดสิทธิทาราม (21 กุมภาพันธ์ - 11 มีนาคม 2454) (ไมโครฟิล์ม)
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล ร.6น.7.1/23 เรื่องสร้างเตาเผาทำลายขยะมูลฝอยสำหรับกรมศุขาภิบาล และเรื่องจัดการศุขาภิบาลให้เป็นมวินีชีแปลิตี (12 มกราคม 2460 - 14 สิงหาคม 2465) (ไมโครฟิล์ม)
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล ร.6น.7.1/25 เรื่องกระทำสิ่งโสโครกให้เกิดความรำคาญ (18 - 27 พฤษภาคม 2461) (ไมโครฟิล์ม)
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล ร.6น.15.1/23 เรื่องขุดที่ดินสำหรับทิ้งขยะมูลฝอย (28 พฤศจิกายน - 27 ธันวาคม 2459) (ไมโครฟิล์ม)
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล ร.6น.15.1ก/86 เรื่องพระยาราชวังสันปลูกเรือนรูกุสุธารณะขึ้นต้นตำบลถนนข้าวสารแล้วขอซื้อ (13 กุมภาพันธ์ 2467 - 31 สิงหาคม 2468) (ไมโครฟิล์ม)
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล ร.6น.15.2/22 เรื่องที่คูหรือคลองหลังตึกแถวริมถนนบ้านตะนาวตั้งแต่เชิงสะพานวัดมหรธน์ถึงถนนราชดำเนิน มีผู้รูกล้าและทำสิ่งโสโครกหลายราย (17 สิงหาคม 2463 - 19 เมษายน 2464) (ไมโครฟิล์ม)
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล ร.6น.20.3/23 เรื่องแม่น้ำ, ลำคลอง (25 กรกฎาคม 2458 - 14 มิถุนายน 2464) (ไมโครฟิล์ม)
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล ร.6น.20.3จ/56 เรื่องข่าวเกี่ยวกับกรมศุขาภิบาล เรื่องการขายของบนฟุตปาต, ป้ายศุขาภิบาล, ปัญหาเกี่ยวกับฝุ่น (7 กันยายน 2463 - 27 สิงหาคม 2464) (ไมโครฟิล์ม)
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล ร.6น.20.3จ/57 เรื่องวิธีสังหารสุนัขของกรมศุขาภิบาล (18 กรกฎาคม 2464) (ไมโครฟิล์ม)
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล ร.6น.20.3จ/58 เรื่องการปกครองเกี่ยวแก่การศุขาภิบาล แลวิธีปกครองของประเทศสยาม (17 สิงหาคม 2464 - 19 มีนาคม 2466) (ไมโครฟิล์ม)

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล ร.6น.20.18/16 เรื่องความเห็นคัดค้าน เรื่องรัฐบาลจะถมคลองตรอกเต้าตำบลสำเพ็ง (25 ตุลาคม - 21 มกราคม 2456) (ไมโครฟิล์ม)

_____. เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล ร.6น.20.18/86 เรื่องปูชานียสถาน ภูเขาทองเป็นอนุสาวรีย์อันหนึ่งของกรุงเทพ ตามถ้ำกลายเป็นบริษัทสอาด ความอารักขาควรทางราชการช่วย (30 เมษายน 2460) (ไมโครฟิล์ม)

_____. เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล ร.6น.21/45 เรื่องถมคลองจักรวรรดิ เพื่อจัดสร้างถนนต่อไป (3 - 5 ธันวาคม 2462) (ไมโครฟิล์ม)

_____. เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล ร.6น.31.1/33 เรื่องสาងผักตบยะวา หรือ กำจัดผักตบชวา (31 ตุลาคม 2467 - 2 มีนาคม 2468) (ไมโครฟิล์ม)

_____. เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล ร.6น.44/10 เรื่องการประชุมของกระทรวงนครบาลเรื่องการรักษาคคลองต่างๆ (15 กันยายน - 4 ตุลาคม 2459) (ไมโครฟิล์ม)

_____. เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล ร.6น.46/4 เรื่องการกำจัดผักตบชวา (31 ตุลาคม 2462 - 19 พฤศจิกายน 2468) (ไมโครฟิล์ม)

เอกสารกระทรวงมหาดไทย

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 6 กระทรวงมหาดไทย ร.6ม.1/1 เรื่องผักตบชวา (19 ตุลาคม 2453 - 19 กันยายน 2463) (ไมโครฟิล์ม)

_____. เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 7 กระทรวงมหาดไทย ร.7ม.26.5/27 เรื่องข่าวหนังสือพิมพ์เกี่ยวกับนคราทร (26 เมษายน - 3 ธันวาคม 2471) (ไมโครฟิล์ม)

_____. เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 7 กระทรวงมหาดไทย ร.7ม.6/4 เรื่องกรมนคราทรทิ้งขยะที่สวนลุมพินี (18 กรกฎาคม - 10 ธันวาคม 2470) (ไมโครฟิล์ม)

เอกสารกระทรวงโยธาธิการ

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 5 กระทรวงโยธาธิการ ร.5ยธ.9/85 เรื่องมองสิเออเดอลานโซเตียตรวจการทำถนนท่อน้ำ แล้ววิธีถ่ายเทน้ำโสโครกในกรุงเทพฯ (21 ตุลาคม ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445) - 26 มีนาคม ร.ศ. 125 (พ.ศ. 2449)) (ไมโครฟิล์ม)

เอกสารกระทรวงวัง

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 5 กระทรวงวัง ร.5ว.14/44 เรื่องไม่พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เฝ้าศพที่บ้าน (19 - 20 มีนาคม ร.ศ. 119 (พ.ศ. 2443)) (ไมโครฟิล์ม)

เอกสารชั้นต้นที่จัดพิมพ์แล้ว

กฎข้อบังคับ ว่าด้วยเรื่องไร่ หรือสวนผัก ที่ใช้ปฎิบัติบริหารในกรุงเทพฯ. (2478). ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 17. หน้า 593 - 595. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดลิเมล์.

กฎพระสงฆ 8. (2537). ใน กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4. หน้า 215. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.

กฎหมายลักษณโจร. (2537). ใน กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3. หน้า 300 - 301. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.

กฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. 127. (2530?). รวบรวมโดย ธวัชชัย พิทักษ์. กรุงเทพฯ: สุตรไพศาล.

กฎหมายโปลิศ 53 ข้อ ซึ่งจะรักษาน้ำที่ในพระนครและนอกพระนคร (2478). ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 9. หน้า 92 - 119. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดลิเมล์.

กฎเสนาบดีกระทรวงนครบาล ว่าด้วยข้อบังคับสำหรับโรงฆ่าสัตว์ ตามพระราชบัญญัติป้องกันโรคสัตว์พาหนะ ร.ศ. 119. (2477). ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 31. หน้า 218 - 225. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดลิเมล์.

กฎเสนาบดีกระทรวงนครบาล ว่าด้วยป่าช้า แลนายป่าช้า. (2477). ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 30. หน้า 250 - 254. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดลิเมล์.

กฎเสนาบดีว่าด้วยการจดทะเบียนคนเกิดคนตาย. (2477). ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 23. หน้า 99 - 103. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดลิเมล์.

เกณฑ์เลิกทำความสะอาดตึกดิน จ.ศ. 1204. (2537). ใน ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ 4 ตอนที่ 2 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. 1203 - 1205. หน้า 40. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี.

บัลัดเล, แดนบีช. (2408, 21 สิงหาคม). ความคัตข้อง. จดหมายเหตุ (The Bangkok Recorder) เล่ม 1. หน้า 94.

_____. (2408, 5 ตุลาคม). ตลาดสำเพง. จดหมายเหตุ (The Bangkok Recorder) เล่ม 1. หน้า 132.

_____. (2409, 11 สิงหาคม). การจัดแจงในกรุงเทพฯ เพื่อจะแก้โรคลงราก. จดหมายเหตุ (The Bangkok Recorder) เล่ม 2. หน้า 134.

บันทึกรายวันของเซอร์ จอห์น เบาริง. (2532). แปลโดย นันทนา ดันติเวสส. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

ประกาศกรมพระนครบาล. (2478). ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 11. หน้า 263 - 264. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดลิเมล์.

- ประกาศกรมศุขาภิบาล. (2478). ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 16. หน้า 354 - 357.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดลิเมล์.
- ประกาศกรมศุขาภิบาล เรื่องจัดการบ้านเรือนให้สะอาด. (2447, 12 กุมภาพันธ์). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 23. หน้า 837.
- ประกาศกระทรวงนครบาล เรื่องกำหนดที่ฝากศพ ผังศพ แลเผาศพ ในจังหวัดพระนครแลจังหวัดธนบุรี. (2477). ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 30. หน้า 489 - 500. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดลิเมล์.
- ประกาศขยายเขตต์ศุขาภิบาล. (2477). ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 36. หน้า 100 - 101. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดลิเมล์.
- ประกาศขยายเขตต์ศุขาภิบาล. (2477). ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 29. หน้า 19 - 20. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดลิเมล์.
- ประกาศ ขอแรงราษฎรบ้านใกล้เคียงตัดถนนตันโพธิ์ ตันไทร แลตันไม้อื่นๆ ที่กำแพง, ป้อม, ประตู ผนัง เดือนยี่ ปิวอก โทศก. (2478). ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 6. หน้า 176 - 177. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดลิเมล์.
- ประกาศ จัดการป้องกันกาฬโรค. (2478). ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 19. หน้า 363 - 366. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดลิเมล์.
- ประกาศจัดการสอาด ในจังหวัดพระนคร. (2441, 22 พฤษภาคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 15 แผ่นที่ 8. หน้า 82 - 86.
- ประกาศจัดที่สร้างถนนเทวียูรยาตร. (2478). ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 17. หน้า 93 - 98. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดลิเมล์.
- ประกาศทรงตั้งเตือนไม่ให้ทิ้งศพสัตว์ลงในน้ำ และให้ทอดเตาไฟอย่าให้เป็นเชื้อเพลิง และให้คิดทำลีมส์ลักรักษาเรือน. (2503). ใน ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394 - 2400. หน้า 256 - 259. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.
- ประกาศในรัชกาลที่ 5 พระราชบัญญัติธรรมเนียมคลองมออยู่ 10 ข้อ. (2478). ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 8. หน้า 29 - 38. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดลิเมล์.
- ประกาศ ห้ามไม่ให้เอาแผงไม้ไผ่จาก มาทำเป็นพะเพิงในพระอารามหลวง. (2503). ใน ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394 - 2400. หน้า 73 - 74. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.
- ประกาศให้พวกที่อยู่แถวทิมในพระราชวังทำความสะอาด. (2504). ใน ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2408 - 2411. หน้า 56 - 58. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.
- ประกาศให้ใช้พระราชบัญญัติกำจัดผักตบชวา พระพุทธศักราช 2456 ในมณฑลกรุงเทพฯ จังหวัดราชบุรี จังหวัดสมุทรสงคราม จังหวัดฉะเชิงเทรา จังหวัดนครนายก จังหวัดพิษณุโลก จังหวัดสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย และจังหวัดพิจิตร. (2477). ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 33. หน้า 127. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดลิเมล์.

ประกาศ เรื่องเอาศพไว้ค้างคืน. (2478). ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 7. หน้า 406 - 409.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์德利เมล์.

ประกาศ เว้นที่ริมถนนหลวง. (2478). ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 16. หน้า 458 - 459.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์德利เมล์.

ประชุมพระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคที่ 3 ตอน 1 ระหว่าง
พุทธศักราช 2434 ถึง พุทธศักราช 2453. (2513). กรุงเทพฯ: คณะกรรมการจัดพิมพ์
เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี.

ประชุมพระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคที่ 3 ตอน 2 ระหว่าง
พุทธศักราช 2434 ถึง พุทธศักราช 2453. (2513). กรุงเทพฯ: คณะกรรมการจัดพิมพ์
เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี.

พระราชกำหนดสุขาภิบาลกรุงเทพฯ รัตนโกสินทรศก 116. (2478). ใน ประชุมกฎหมายประจำศก
เล่ม 16. หน้า 127 - 141. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์德利เมล์.

พระราชกำหนดใหม่ 45. (2537). ใน กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5. หน้า 369 - 372. พิมพ์ครั้งที่
2. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.

พระราชกฤษฎีกา ว่าด้วยการตัดถนนในที่เพลิงไหม้ ตำบลตรอกซุง. (2467). ใน ประกาศ
พระราชบัญญัติ และพระราชกำหนดต่าง ๆ รัชกาลที่ 6 พ.ศ. 2467. หน้า 522 - 528.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ.

พระราชกฤษฎีกา ว่าด้วยการจัดซื้อที่ดินและอสังหาริมทรัพย์อย่างอื่น เพื่อตัดถนนซอยจากถนนสุริ
วงศ์ไปจดคลองสีลม 3 สาย. (2472). ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 42. หน้า 268.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์德利เมล์.

พระไอยการเบตเสรจ. (2537). ใน กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3. หน้า 103, 159. กรุงเทพฯ:
องค์การค้าของคุรุสภา.

หมายกำหนดการเรื่อง แห่งทรงผนวช พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าโคราซ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์
เจ้าवासกรี พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าฉัตร จ.ศ. 1164. (2525). ใน ประชุมหมายรับสั่ง
ภาคที่ 2 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 50 - 52. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการพิจารณาและ
จัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี.

แฮร์ริส, เทาเซนต์. (2515). บันทึกรายวันของเทาเซนต์ แฮร์ริส. แปลโดย นันทา วรเนติวงศ์.
กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

เอกสารชั้นรอง

หนังสือภาษาไทย

กาญจนาภรณ์. (2524). กรุงเทพฯเมื่อ 70 ปีก่อน. กรุงเทพฯ: ม.ป.พ.

คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย. (2525). ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 - พ.ศ.

2475. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

คณะกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสำคัญ. (2537). พระบรมราชจักรีวงศ์กับ

กรุงเทพมหานคร. กรุงเทพฯ: สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการ
นายกรัฐมนตรี.

ชนินทร์ ทิพย์รัตน์; และคนอื่นๆ. (2541). หนึ่งร้อยเก้าปีกรมโยธาธิการ. กรุงเทพฯ: อรุณการ
พิมพ์.

ชัย เรื่องศิลป์. (ม.ป.ป.). ประวัติศาสตร์ไทย สมัยพ.ศ. 2352 - 2453 ด้านสังคม. พิมพ์ครั้งที่ 3.

กรุงเทพฯ: อมรการพิมพ์.

ชอมเมอร์วิลล์, แม็กซ์เวล. (2544). สยามริมฝั่งเจ้าพระยา. แปลโดย ศุภรัตน์ ธาราคักดี.

กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

ดำรงแพทยาคูณ, พระยา. (2476). สุขวิทยาและอนามัย. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
อักษรนิติ.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. (2545). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1. กรุงเทพฯ:
กรมศิลปากร.

_____. (2547). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ:
ต้นฉบับ

เทพชู ทับทอง. (2525). กรุงเทพฯ ในอดีต. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ.

ชเรศ ศรีสถิตย์; วัฒนา ธรรมมงคล; และ ช่าง เปรมปรีดิ์. (2525). รายงานการศึกษา วิวัฒนาการ
ด้านการสุขภาพในรอบ 200 ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.

แน่นน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. (2533). บ้านเรือนสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 7. ใน
อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายสันทัต ศักดิ์ศรี ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส.
กรุงเทพฯ: ม.ป.พ.

แน่นน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. ; และคนอื่นๆ. (2534). องค์ประกอบทางกายภาพ กรุงรัตนโกสินทร์.
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

บลัดเล, ดี.บี. (2416). อักขรภิธานศรับท์. ม.ป.พ.

บรัดเล, วิลเลียม แอล. (2529). สยามแต่ปางก่อน. แปลโดย ศรีเทพ แวหวงส์; และ ศรีลักษณ์ สง่า
เมือง. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา.

บาราศนราดรุ, พระ. (2505). การรักษาความสะอาดของบ้านเมือง วิวัฒนาการตั้งแต่อดีต -
ปัจจุบัน. กรุงเทพฯ: แพร์การช่าง.

บ็อค, คาร์ล. (2529). ท้องถิ่นสยามยุคพระพุทธเจ้าหลวง. แปลโดย เสฐียร พันธงใจ; และ อัมพร
ทีชะระ. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม.

- พอพันธ์ อูยานนท์. (2540?). ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจกรุงเทพฯ. ม.ป.พ.
 เฟลตัส, ยอร์ช เอช. (2504). หมอเฮาส์ในรัชกาลที่ 4. แปลโดย กองคริสเตียนศึกษา. กรุงเทพฯ:
สภาคริสตจักรในประเทศไทย.
- มนฤทัย ไชยวิเศษ. (2545). ส้วมและเครื่องสุขภัณฑ์ในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: มติชน.
- แมคคาที, เจมส์ ฟิตส์รอย. (2533). บันทึกการสำรวจและบุกเบิกในแดนสยาม. แปลโดย สุมาลี
วีระวงศ์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหาร.
- วิไลเลขา บุณศิริ; สิริรัตน์ เรืองวงษ์วาร; และ ศิวพร สุนทรวิภาต. (2539). ประวัติศาสตร์ไทย 2.
พิมพ์ครั้งที่ 14 กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ศิริชัย นฤมิตรเวชการ. (2521?). สะพานเก่ากรุงเทพฯ. กรุงเทพฯ: สยามสมาคม.
- สมิธ, เฮอเบิร์ท วาริงตัน. (2544). ห้าปีในสยาม เล่ม 1. แปลโดย เสาวลักษณ์ กิจานนท์.
กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- สวรรณ ตั้งตรงสิทธิกุล. (2545). กรุงเทพฯ ไม่มีพิพิธภัณฑ์กรุงเทพฯ. กรุงเทพฯ: มติชน.
- เอิล, จอร์จ วินเซอร์. (2532). การเดินทางไปสู่สยาม - กรุงเทพฯ. แปลโดย สารภี สิริสิงห. ใน
รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 1. หน้า 113 - 133. กรุงเทพฯ:
กรมศิลปากร.

วารสารและนิตยสาร

- กำธร กุลชล; ทรงสรรค์ นิลกำแหง; และ ชาติชาย ไชยสิทธิ์. (2523, ธันวาคม - 2525, ธันวาคม).
วิวัฒนาการทางกายภาพของกรุงรัตนโกสินทร์ฝั่งตะวันออก : ตั้งแต่ก่อนเริ่มสร้างกรุง
จนถึงสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง. วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร. 4 - 5(ฉบับพิเศษ):
221 - 241.
- ทรงสรรค์ นิลกำแหง; และคนอื่นๆ. (2525, มกราคม). กรุงรัตนโกสินทร์ 2325 - 2525. ศิลปากร.
25 (เล่มที่ 6): 1 - 108.
- นิติ กสิโกศล. (2541, กรกฎาคม - สิงหาคม). การประปา การพัฒนาคุณภาพชีวิตในสมัยรัชกาลที่
5. น้าก๊อก. 14(4): 7 - 12.
- วิศิษฐ์ ศิลปสุวรรณชัย. (2544, พฤศจิกายน). 100 ปีผักตบชวา เข้ามาสยามใครเอาเข้ามา?
ศิลปวัฒนธรรม. 23(1): 52 - 55.
- สุวัští โภชพันธ์. (2545). สุขภาพในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์. รัฐศาสตร์สาร. 23(1): 160 - 168.

วิทยานิพนธ์

- มณีรัตน์ แยมประเสริฐ. (2520). บทบาททางด้านการบริหารราชการแผ่นดินของเจ้าพระยาอมราช
(ปั้น สุขุม) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์ อ.ม.
(ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.

วรรณารถ แก้วคีรี. (2534). โรคระบาดในชุมชนภาคกลางของไทย พ.ศ. 2440 - 2475 : การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.

สุกิจ ด่านยุทธศิลป์. (2534). การสาธารณสุขแบบสมัยใหม่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453 - 2468). วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.

งานวิจัยอื่น ๆ

กรรณิการ์ ต้นประเสริฐ; และคนอื่นๆ. (2543). รายงานการวิจัยเรื่อง 90 ปีมูลนิธิป่อเต็กตึ๊งบนเส้นทางประวัติศาสตร์สังคมไทย : ประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่า. กรุงเทพฯ: ด้านสุทธา.

เกียรติ จิระกุล; และคนอื่นๆ. (2525). ตลาดในกรุงเทพมหานคร : การขยายตัวและพัฒนาการ. กรุงเทพฯ: งานวิจัยได้รับทุนจากฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เนื่องในการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ 200 ปี.

เนตรนภิศ นาควัชระ; ปิยนาก บุนนาค; และ จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. (2525). วัดในกรุงเทพฯ : การเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี (พ.ศ. 2325 - 2525). กรุงเทพฯ: งานวิจัยได้รับทุนจากฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เนื่องในการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ 200 ปี.

ปิยนาก บุนนาค; และคนอื่นๆ. (2525). คลองในกรุงเทพฯ : ความเป็นมา การเปลี่ยนแปลง และผลกระทบต่อกรุงเทพฯ ในรอบ 200 ปี (พ.ศ. 2325 - 2525). กรุงเทพฯ: งานวิจัยได้รับทุนจากฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เนื่องในการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ 200 ปี.

สุสดี ทิพทัส; และมานพ พงศทัต. (2525). บ้านในกรุงเทพฯ : รูปแบบและการเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี (พ.ศ. 2325-2525). กรุงเทพฯ: งานวิจัยได้รับทุนจากฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เนื่องในการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ 200 ปี.

สุรพล สุตารา; และคนอื่นๆ. (2525). ประวัติปัญหาสภาวะแวดล้อมในสมัยรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: งานวิจัยได้รับทุนอุดหนุนเพื่อเพิ่มพูนและพัฒนาประสิทธิภาพทางวิชาการ เรื่องพัฒนาการทางด้านวิชาการของแต่ละสาขาวิชาในรอบ 200 ปีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์.

หนังสือต่างประเทศ

Wright, Arnold, editor. (1908). Twentieth Century Impressions of Siam. London: Lloyd's Greater Britain.

ประวัติย่อผู้วิจัย

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ ชื่อสกุล

นายธานินทร์ ทิพยวงศ์

วันเดือนปีเกิด

วันเสาร์ที่ 4 เมษายน พ.ศ. 2524

สถานที่เกิด

โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ กรุงเทพฯ

สถานที่อยู่ปัจจุบัน

บ้านทิพยวงศ์ 686 ม.ลิตา ช.วชิรธรรมสาริต 57

ถ.สุขุมวิท 101/1 แขวงบางจาก เขตพระโขนง

กรุงเทพมหานคร 10260

สถานที่ทำงานปัจจุบัน

--

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2541

สำเร็จการศึกษา มัธยมศึกษาตอนปลาย

จากศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนกรุงเทพมหานคร 3

พ.ศ. 2544

สำเร็จการศึกษา ศิลปศาสตรบัณฑิต (ประวัติศาสตร์)

เกียรตินิยมอันดับ 1

จากมหาวิทยาลัยรามคำแหง

พ.ศ. 2551

สำเร็จการศึกษา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์)

จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร